

ISSN 2617-6379

Индексі 10532

Индекс 10532

«ҚӘӘИ Хабаршысы» журналы
Журнал «Вестник ВИСВ»
The Proceeding «Bulletin MILF»

№ 4(48)/2021

Қазан-Желтоқсан

Октябрь-Декабрь

Oktober-December

2010 жылдан бастап жарияланады

Издается с 2010 года

Founded in 2010

Жылына 4 рет шығарылады

Выпускается 4 раза в год

Published 4 times per year

Алматы, 2021

Алмата, 2021

Almaty, 2021

Бас редактор
Д.Т. Адырбеков

Редакция алқасы

А.Б. Тасболатов	тарих ғыл. д-ры, ҚР Қорғаныс министрлігі (Қазақстан);
С.С.Тауланов	пед. ғыл. д-ры, мамандандырылған «Арыстан» лицейінің басшысы (Қазақстан);
Г.Ф. Дубовцев	әскери ғыл. канд., ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты (Қазақстан);
А.Н. Рыспаев	PhD, акад. ҚР Қорғаныс министрлігінің әскери білім және ғылым департаменті (Қазақстан);
Н.С. Ибраев	PhD, ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы атындағы Ұлттық қорғаныс университеті (Қазақстан);
Ж.К. Куптикбаев	PhD, С. Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты (Қазақстан);
Ш.К. Кадыркулов	PhD, Әскери ғыл. канд., С. Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты (Қазақстан);
Ж.Н. Бисенбаева	PhD, С. Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты (Қазақстан);
Т.М. Алпысбаев	әлеуметтану ғыл. канд., С. Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты (Қазақстан);
Е.С. Темірбеков	тех. ғыл. канд, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ(Қазақстан);
Ж.Р. Дилбарханова	PhD, Есболатов атындағы ПМ Академиясы. (Қазақстан);
А.К. Махадиева	PhD, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Қазақстан);
Б.К. Кенжеалиев	тех.ғыл. д-ры, Металлургия және кен байыту институты (Қазақстан);
Т.К. Мадымаров	әскери ғыл. канд., К. Усенбеков атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты (Қырғызстан);
Ким Кю Чол	PhD, Ханкук университеті, (Оңтүстік Корея);
Г. Шахин	PhD, Ұлттық қорғаныс университеті. Ататүрік атындағы стратегиялық зерттеулер институты.(Түркия);
В.П. Иванов	пед. ғыл. д-ры, РФ Қорғаныс министрлігі әскери университеті (Ресей).

Редакцияның мекен-жайы: 050053,Қазақстан, Алматы қ., Красногорская к-сі, 4.
Тел: 290-13-20; факс: 290-17-48. <http://jornal-visv.kz/>

Жауапты редактор
Нурмухаметова К.Ш.

Техникалық редактор
Бүркітбай Ә.Д.

Главный редактор
Адырбеков Д.Т.

Редакционная коллегия

А.Б. Тасболатов	д-р ист. наук, Министерство обороны РК (Казахстан);
С.С.Тауланов	д-р пед. наук, начальник специализированного лицея «Арыстан»; (Казахстан);
Г.Ф. Дубовцев	канд. воен. наук, Институт стратегических исследований при Президенте РК (Казахстан);
А.Н. Рыспаев	PhD, Департамент военного образования и науки Министерства обороны РК (Казахстан);
Н.С. Ибраев	PhD, Национальный университет обороны имени Первого Президента РК – Елбасы (Казахстан);
Ж.К. Куптикбаев	PhD, Военный институт Сухопутных войск имени С. Нурмагамбетова (Казахстан);
Ш.К. Кадыркулов	PhD, Военный институт Сухопутных войск имени С. Нурмагамбетова (Казахстан);
Ж.Н. Бисенбаева	PhD, Военный институт Сухопутных войск имени С. Нурмагамбетова (Казахстан);
Т.М. Алпысбаев	канд. соц. наук, Военный институт Сухопутных войск имени С. Нурмагамбетова (Казахстан);
Е.С. Темірбекова	д-р техн.наук, им.Әл-Фараби КазНУ(Казахстан);
Ж.Р. Дилбарханова	PhD, им.Есболатова Академия МВД (Казахстан);
А.К. Махадиева	PhD, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева (Казахстан);
Б.К. Кенжеалиев	д-р техн. наук, Институт металлургии и обогащения (Казахстан);
Т.К. Мадымаров	канд. воен наук, Военный институт Вооруженных сил имени К. Усенбекова (Кыргызстан);
Ким Кю Чол	PhD, университет Ханкук (Южная Корея);
Г. Шахин	PhD, Ұлттық қорғаныс университеті. Ататүрік атындағы стратегиялық зерттеулер институты. (Түркия);
В.П. Иванов	д-р пед.наук, Военный университет Министерства обороны (Россия).

Адрес редакции: 050053, Казахстан, г. Алматы., ул. Красногорская, 4.
Тел: 290-13-20; факс: 290-17-48. <http://jornal-visv.kz/>

Ответственный редактор
К.Ш. Нурмухаметова
Технический редактор
А.Д. Буркитбай

Main Editor
Adyrbekov D.T.

Editorial board

A.B. Tasbulatov	Doctor of historical sciences, Ministry of Defence (Kazakhstan);
S.S. Taulanov	Doctor of pedagogical sciences, Chief of specialized lyceum «Arystan» (Kazakhstan);
G.F. Dubovcev	Candidate of military sciences, Kazakhstan Institute of Strategic Studies under President of Kazakhstan (Kazakhstan);
A.N. Ryspayev	PhD, National Defense university named after the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy (Kazakhstan);
N.S. Ibrayev	PhD, National Defense university named after the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy (Kazakhstan);
Zh.K. Kuptikbayev	PhD, National Defense university named after the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy (Kazakhstan);
S.K. Kadirkulov	PhD, Military institute of Land Forces named after Sagadat Nurmagambetov (Kazakhstan);
Zh.N. Bissenbayeva	PhD, Military institute of Land Forces named after Sagadat Nurmagambetov (Kazakhstan);
T.M. Alpysbayev	Candidate of sociological sciences, Military institute of Land Forces named after Sagadat Nurmagambetov (Kazakhstan);
Y. C. Temirbekov	Doctor of technical sciences;
Zh. Dilbarkhanova	PhD, Police Academy of Ministry of Internal Affairs named after M. Esbolatov (Kazakhstan);
A.K. Makhadiyeva	PhD, Eurasian national university named after L.N. Gumilyov (Kazakhstan);
B.K. Kenzhealiyev	Doctor of technical sciences, Institute of Metallurgy and Ore Beneficiation (Kazakhstan);
T.K. Madymarov	Candidate of military sciences, K. Usenbekov Military institute of Land Forces (Kyrgyzstan);
Kim Kyu Chol	PhD, Hankook University (South Korea);
G. Shakhin	PhD, National Defense university, Institute of Strategic Studies named after Ataturk (Turkey);
V.P. Ivanov	Doctor of pedagogical sciences, Military University of Ministry of Defense of the Russian Federation (Russia).

Editorial office address: 050053, Kazakhstan, Almaty., ул. Krasnogorskaya, 4.
Tel: 290-13-20; fax: 290-17-48. <http://journal-visv.kz/>

Responsible editor
K.Sh. Nurmukhametova

Technical editor
A.D. Burkitbay

МАЗМҰНЫ

АЛҒЫСӨЗ

Құттықтау сөз.....	9
--------------------	---

ӘСКЕРИ ТАРИХ БЕТТЕРІ

<i>Тасболатов А.Б.</i> – Қазақ елінің тәуелсіздігі үшін күрескен Алаш Орда жасағы.....	10
<i>Халидолда Ж., Байсықов С.</i> Алтын Орда – Қазақ мемлекетінің алтын бесігі.....	17

ӘСКЕРИ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ

<i>Дубовцев Г.Ф.</i> – Қазақстандық әскери ғылымның қалыптасуы және мемлекеттің әскери қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі оның рөлі.....	25
<i>Хайров Е.У., Мырзабекова М.М.</i> – Әскери жоғарғы оқу орны курсанттарының кәсіби дайындығын шешуде рационализаторлық жұмыстың мүмкіндіктері.....	36

ҚАРУ-ЖАРАҚ ЖӘНЕ ӘСКЕРИ ТЕХНИКА

<i>Адылханов Х.С., Зарубин И.В.</i> – Қаладағы соғыс қимылдарына әсер ететін жағдайларға кейбір көзқарастар.....	43
<i>Мадымаров Т.К.</i> – Заманауи жағдайда қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі Қырғыз Республикасы Қарулы Күштерінің рөлі мен міндеттері.....	50
<i>Байтилесов А.С.</i> – Нысананы ату сапасына кері әсер ететін кейбір факторлар және оларды жою тәсілдері.....	59
<i>Чернов В.Н., Ермаганбетов С.Д.</i> – Қару-жарақ пен әскери техниканың жауынгерлік әзірлігін арттыру тәсілдері ретінде заманауи диагностикалық әдістерді қолдану.....	66
<i>Орқушаев Е.М.</i> – ХХІ ғасырдағы Сирия, Ливия, Таулы Қарабақтағы соғыстарда ұшқышсыз ұшу аппараттарының жауынгерлік қолданылуын талдау.....	76

ӘСКЕРИ ОҚЫТУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛЕУ

<i>Таджиев Р. Н.</i> – Жастарды патриоттық тәрбиелеу жүйесіндегі дене шынықтыру мен спорттың маңызы.....	83
<i>Хайитов Т.С.</i> – Студенттердің спорттық дайындығын басқару мәселелері.....	88
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР.....	93

СОДЕРЖАНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ

Поздравительное слово.....	9
----------------------------	---

СТРАНИЦЫ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ

<i>Тасболатов А.Б.</i> – Борьба войска Алаш Ординцев за независимость Казахстана.....	10
<i>Халидолда Ж., Байсыков С.</i> – Золотая Орда - золотая колыбель казахской государственности.....	17

ВОЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА

<i>Дубовцев Г.Ф.</i> – Становление казахстанской военной науки и ее роль в обеспечении военной безопасности государства.....	25
<i>Хайров Е.У., Мырзабекова М.М.</i> – Әскери жоғарғы оқу орны курсанттарының кәсіби дайындығын шешуде рационализаторлық жұмыстың мүмкіндіктері.....	36

ВООРУЖЕНИЕ И ВОЕННАЯ ТЕХНИКА

<i>Адылханов Х.С., Зарубин И.В.</i> – Некоторые взгляды на условия, оказывающие влияние на ведение боевых действий в городе.....	43
<i>Мадымаров Т.К.</i> – Роль и задачи Вооруженных Сил Кыргызской Республики в обеспечении безопасности в современных условиях.....	50
<i>Байтилесов А.С.</i> – Преимущества и перспективы использования универсального прицельного станка «ПС-19У» для различных видов стрелкового оружия и «СВГ-20» станок для выверки ручного противотанкового гранатомета.....	59
<i>Чернов В.Н., Ермаганбетов С.Д.</i> – Применение современных методов диагностирования, как способ повышения боевой готовности ВВТ.....	66
<i>Оркуштаев Е.М.</i> – Анализ боевого применения беспилотных летательных аппаратов в войнах XXI века в Сирии, Ливии, Нагорном Карабахе.....	76

ВОИНСКОЕ ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ

<i>Таджиев Р.Н.</i> – Роль физической культуры и спорта в системе патриотического воспитания молодежи.....	83
<i>Хайитов Т.С.</i> – Вопросы управления по спортивной подготовленностью студентов.....	88
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	93

CONTENT

PREFACE

Congratulatory remark.....	9
----------------------------	---

PAGES OF MILITARY HISTORY

<i>Tasbulatov A.B.</i> – The struggle of the Alash Orda troops for the independence of Kazakhstan.....	10
<i>Khaliolda J., Baisykov S.</i> – The Altyn Orda witnessed the foundation of Kazakhstan.....	17

MILITARY EDUCATION AND SCIENCE

<i>Dubovcev G.F.</i> – The formation of Kazakhstan’s military science and its role in ensuring the military security of the state.....	25
<i>Khayrov E.U., Myrzabekova M.M.</i> – Innovative work and its place in the professional training of uni-versity cadets.....	36

WEAPONS AND MILITARY EQUIPMENT

<i>Adylkhanov A.S., Zarubin I.V.</i> – Some views on the conditions affecting the conduct of hostilities in the city.....	43
<i>Madumarov T.K.</i> – The role and tasks of the Armed Forces of the Kyrgyz Republic in ensuring security in modern conditions.....	50
<i>Baitilesov M.N.</i> – Perspectives of using universal Preshooting Station ‘PS-19U’ for any types weapons and ‘SVG-20’ and station for normal shooting antitank throw grenade.....	59
<i>Chernov V.N., Ermaganbetov S.D.</i> – Application of modern diagnostic techniques as a means of improving the operational readiness of weapons and military equipment.....	66
<i>Orkushpaev E.M.</i> – Analysis of the combat use of unmanned aerial vehicles in the XXI century worst in Syria, Libya, Nagorno-Karabakh.....	76

MILITARY TRAINING AND EDUCATION

<i>Tadzhiev R.N.</i> – The role of physical culture and sports in the system of patriotic education of youth.....	83
<i>Khayitov T.S.</i> – Issues of student sports readiness management.....	88
INFORMATION ABOUT AUTHORS INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	93

Құттықтау сөз!

1991 жылы 16-желтоқсанда Қазақстанның Жоғарғы Кеңесі «Тәуелсіздік пен мемлекеттің егемендігі туралы» заңы қабылданған болатын.

Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік күні — ата-бабамыздың асыл арманы орындалып өз алдына егеменді ел болған күні.

Халқымыздың көптен күтіп қол жеткізген тәуелсіздігі - еліміздің еңсесін көтеріп, елдігімізді нығайта түсті. Қазақстан Орталық Азия елдерінің ішінде көш бастап тұрған, табысқа жетуде өзіндік тәжірибесі бар саяси тұрақты мемлекетке айналды.

Қазіргі таңда мемлекетіміз дүние жүзі елдерінің басым бөлігімен достық және ынтымақтастық қарым-қатынастар орнатып, халықаралық ұйымдардың қызметіне араласып, лайықты құрметпен беделге ие болды.

Бүгінгі күні барша жұртты тәуелсіздігіміздің 30 жылдық мерейтойымен құттықтаймыз! Жаратқан болашақ ұрпағымызға бақытты да мәңгі бейбіт өмір сүруін жазсын!

Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін, аумақтық тұтастығын сақтауда өз міндеттерін абыроймен атқарған жауынгерлер еліміздің сенімді тірегі. Халқымыздың бейбіт және тыныш өмір сүруін қорғауға дайын Қазақстанның Қарулы Күштерінің әскери қуаты мен әлеуеті арта берсін демекпін!

*генерал-майор
Адырбеков Дулат Темірғалиұлы*

ҒТАХР

03.20

А. Б. Тасболатов¹

¹*Тұңғыш Президент Елбасы атындағы ұлттық қорғаныс университеті Нұр-Сұлтан,
Қазақстан*

(E-mail: Ilmira283@mail.ru)

Қазақ елінің тәуелсіздігі үшін күрескен - Алаш Орда жасағы

Бұл мақалада автор Алашорда әскерін – Қазақ ұлттық қарулы күштерінің негізі ретінде анықтайды. Алашорда зияткерлерінің қазақтардың ұлттық санасын нығайтудағы көзқарастарына талдау жасалған. Тәуелсіз мемлекеттің ісінде қорғаныстың, қарулы әскердің қажеттігін көре білгендігіне тоқталады. Алаш автономиясының қарулы құралымдарды құруға негіз болған себептерін, жоспарларын, әскери әлеуетін зерттеуге арналған.

Қазақ елінің тәуелсіздігі үшін күрескен Алашорда зияткерлерінің тәуелсіз ұлт әскерін құрудағы мәселелері мен мүмкіндіктерін қарастырған. Алашорда - жалпы ұлттық қозғалысының мемлекетті қайта жаңғыртудағы идеяларының тарихи-әлеуметтік мәні мен маңызы философиялық тұрғыдан байыпталады.

Кілт сөздер: Алашорда, әскер, жалпы ұлттық қозғалыс, тәуелсіздік, қарулы құралым.

Кіріспе

Қазақ ұлттық қарулы күштерінің құрылуы Алашорда үкіметімен және «Алаш» автономиясын жариялаумен тікелей байланысты. 1918 – 1920 жылдары большевиктермен күреске қатысқан Алаш құралымдары тек коммунистік идеология құлағаннан кейін ғана алғаш рет ғылыми тұрғыдан назар аударылған тақырып болды. Алаш қозғалысының тарихы отандық ғалымдар: К. Нұрпейісовтің, М.Қойгелдиевтің, Т.Жұртбайдың, Д. Қыдырәлінің, С. Аққұлдың, Г. Әнестің, Д.Қамзабекұлының, Б.Әбдіғалиұлының және басқалардың еңбектерінде жазылған.

Тарихта «азаматтық» деп танылған соғыста қазақтардың «ақ гвардияшылар» жағында соғысуы осы проблематикаға арналған ғылыми зерттеулерде әлі де тиісті және толық түрде көрініс тапқан жоқ. Жалпы, Қазақстан аумағындағы 1918 – 1920 жылдардағы азаматтық соғыс тарихы әлі де толық зерттелмеген, ашылмаған «ақтаңдары» көп.

Осы бағыттағы анағұрлым қызықты жұмыстар арасында Алаш бөлімдерінің әрекетін егжей-тегжейлі ашып көрсеткен Ресей зерттеушісі Д.А. Аманжолованың жұмысын атап өту керек. Осы еңбекте қазақ құралымдарының большевизімге қарсы лагерь қарулы күштерінің құрамында Қызыл Армияға қарсы шайқастарға қатысу дәрежесі мен ауқымы ашылған.

Өкінішке орай, Алаш полктері, бригадалары құралымдарының, ерікті жасақтардың тарихы, қазақтарды ұлттық армияға жұмылдыру мәселелері бүгінгі күнге дейін толық зерттелмеген. Азаматтық соғыс аренасында қазақ ұлттық армиясының пайда болу алғышарттары ашылмаған. Көп жағдайда

оның негізгі себебі дерек көздердің жеткіліксіздігі немесе оның болмауы болып табылады.

Әскери тарихшылардың негізгі міндеті зерттеушілерге азаматтық соғыс (1918 – 1920 жж.) тарихында бар оқиғаларды толықтыруға мүмкіндік беру, қазақтардың большевиктермен күреске қатысуын көрсету, негізгі қатысушылардың және «Алаш полктері» жеке құрамының аттарын қалпына келтіру болып табылады.

Зерттеу әдістері

Зерттеу барысында Алашорданың әскери жасағынына құндылықтық тұрғыдан баға беріліп, тарихи-әлеуметтік тұрғыдан талдауға қадам жасалынды. Гуманитарлық ғылым саласында кеңінен қолданылатын жүйелі, пәнаралық, тарихи және логикалық бірлік қағидасы қолданылады.

Негізгі бөлім

Орынбор қаласында өткен Бірінші жалпықазақтар съезінде (1917 жылғы 21 – 26 шілде) қаулы қабылданды. Ол қаулыда «халықтық милицияны» ұйымдастыру жоспарланған. 1917 жылғы 21 қарашада жарияланған 10 тармақтан тұратын «Алаш» партиясы бағдарламасының жобасында 6-тармағы армияны құруға арналған. Онда: «Халықты қорғау үшін қазіргіден өзгеше құрылған армия болуға тиіс. Камелеттік жасқа толған жастар жергілікті жерде оқытылып, қызметтен өтеді: әскери бөлімдер бойынша бөлу рулық, туыстық қатынас негізінде жүргізіледі. Қазақтар атты милиция түріндегі қызметтен өтуде» делінген [1].

Алашорда үкіметі бірінші кезекте милиция нысанында қарулы жасақтар құруды жоспарлады. Қарулы құралымдарды құруға негіз болған негізгі себептер съезд хаттамасында бекітілген – «мемлекет өте ауыр жағдайды бастан кешуде: жаппай құлдырау мен анархияның көрінісі ретінде барлық жерде адам өлімі мен тонау болуда, қазақ-қырғыз облыстарында да анархияның болуы жоққа шығарылмайды, қазіргі қиын уақытта қазақ-қырғыздар айналадағы анархияға жайдан-жай қарай алмайды, олар далалық облыстарда болған жағдайда мүлдем қорғансыз қазақ-қырғыз халқын жойып жіберуі мүмкін, сондықтан қазақ-қырғыз халқын қалыптасып жатқан анархиядан құтқару үшін ұлттық милицияны ұйымдастыру қажет болып отыр, съезд қаулы етеді: ұлттық милицияны құруға дереу кірісілсін» [2].

Съезде милиция жасақтарын құру қағидалары, жоспарлары, есептері мен тәртіптемесі де қабылданды. Милиционер болып қызмет атқаруға жарамды 30 – 35 жасқа дейінгі ер адамдар ерікті түрде жалданумен қабылдануға тиіс. Барлық милиционерлер жалақыны «ұлттық қордан» алуға тиіс.

Белгілі бір жалдамалылар санын қабылдау мүмкін болмаған жерде жеребе қолдану жоспарланған. Бұл ретте жеребе бойынша милиционерге қабылданған адам өзінің орнына 20 – 35 жастағы басқа адамды жалдай алатын. Жеребе бір отбасының бірнеше адамына түскен жағдайда тек отбасының бір

мүшесі ғана қызметке қабылданған. Сонымен қатар, отбасы және басқа да жағдайлар бойынша жеңілдіктер беру де көзделген.

Съезде сонымен қатар жұмылдыру жоспары да бекітілді. Оған сәйкес облыстар бойынша 13 500 милиционерді қызметке шақыру жоспарланды: Бөкей Ордасы – 1000, Орал – 2000, Торғай – 3000, Ақмола – 4000, Семей – 1500, Жетісу – 2000. Әрбір облыс бойынша белгіленген милиционерлер санын уездер бойынша бөлу облыстық ұйымдарға, ал болыстар мен ауылдар бойынша уездік ұйымдарға берілді.

Бұл жерде сол уақытта «милиция» деп басқа қызмет түсінілді, ол полиция қызметі дегеннен мүлдем басқаша. «Милиция» деген ұғымның өзі латынның «militia» деген сөзінен шыққан, ол ең басында жаяу әскер-сарбаздың қызметін білдіретін [3].

Милицияның тұрақты әскерден басты айырмашылығы оның әскери бағыныштылық негізінде емес, ерікті түрде жасақталуында.

Жұмылдыру бойынша жалпы талаптар Алашорда Батыс бөлімшесінің 1919 жылғы 11 маусымдағы № 138 бұйрығында «Алашорда бөлімшесіне жігіттер мен аттарды жұмылдыру жөніндегі нұсқаулықты бекіту туралы үлгілік нұсқаулықта» көрсетілген болатын. Бұйрық негізінде мынадай негіздер бойынша жігіттер мен аттарды жұмылдыру жарияланған:

1) әрбір уезд бойынша жұмылдыру мерзімі Алашорданың ерекше бұйрығымен жарияланады, әрбір елу үйден бір жігіттен және бір аттан тартылады;

2) жұмылдыруға жататын жігіттер қабылдау пунктіне толық киім-кешегімен, ал аттар толық жабдығымен келуге тиіс;

3) тартылатын жігіттердің жасы 19 – 25 жасты қоса алғандағы жаста болуға тиіс;

4) қабылданатын жігіттер комиссияның қатаң медициналық тексеруінен өтуге тиіс. Комиссияның құрамы комиссия төрағасынан, тиісті уездік жер басқармасы мүшесінен, медициналық дәрігерден, бір офицерден және тиісті болыстық жер басқармасының және ауылдық қоғамның өкілінен тұрады;

5) қабылдау комиссиясы лауазымды адамдар мен ауыл ақсақалдары арқылы қабылданатын жігіттің сенімділігі мен адалдығын анықтауға тиіс;

6) сотпен айыбы анықталған және тергеуде жүрген жігіттер қабылдана алмайды;

7) қылмыс жасағаны үшін немесе оны ұйымдастыруға қатысқаны үшін, мақсаты қолданыстағы құрылымды немесе қырғыз үкіметін бұзу болып табылатын жігіттер қатаң жауаптылыққа тартылады, қызмет атқару кезінде олардың әрекетімен үкіметке және қоғамдық ұйымдарға келтірілген залал үшін ол қабылданған қоғам жауап береді;

8) қызметке жігіттер жасақтаудан тыс та ерікті тәртіппен қабылданады. Қызметке кіретін жігіт болыстық жер басқармасынан немесе ауылдық қоғамнан сенімділігі мен адалдығы туралы куәлікті ұсынуға міндетті. Ерікті жігіт дәлелсіз себеппен қызмет мерзімі аяқталғаннан бұрын қызметтен босатылмаған;

9) қызметке кірген жігіттердің қызмет ету мерзімі оған кірген күннен бастап 1,5 жыл болып саналған, аяқталған соң атымен және киім-кешегімен үйге қайтқан;

10) қызмет өткеру кезінде жігіттер ай сайын 50 рубль жалақы алған, олардың аттарын күтіп-ұстау Алашорда қаражатынан жүргізілген;

11) жігіт қабылданған ауылдық қоғам бір жұп етік, ауыстыратын бір жаңа ішкіім, бешпент пен қорғаныш түсті шалбар, түйе жүнінен шекпен, қоңыр түсті шапка (қызыл бөрік), қой терісінен қысқа тон немесе қысқа тон беруге міндетті;

12) ат жабдығы ертоқымнан, үш терліктен, үш айылдан, көрпешеден, ноқтадан, жүгеннен, шідерден, қыннан, шылбырдан және қамшыдан тұрады;

13) жұмылдырылатын аттар төрт жастан сегіз жасқа дейін, мүмкіндігінше азбан ат болуға тиіс.

Бұл ретте жұмылдырудан мыналар босатылады:

а) бір үйдің жалғыз баласы;

б) отбасының жалғыз асыраушысы;

в) егер әкесі 50 жастан асқан, ал қалған інілері 15 жастан аспаған болса;

г) егер бір отбасында әскерге шақыру жасындағы бірнеше ағайынды болса, онда тек біреуін жұмылдыруға тартылады;

д) қоғамға, сол сияқты жұмылдыруға тартылған жігітке бөгде адамды жалдау құқығы беріледі;

е) Оқушылар мен жоғарғы оқу орындарында оқитындар.

«Қазақ» газетінде М. Дулатов Торғай облысы бойынша жұмылдыру тәртібін жариялады [4].

Ресейде басталған оқиғалар, саяси дағдарыстың және азамат соғысының басталуы Алашорданың алдына жаңа міндеттер қойды.

1918 жылғы 3 сәуірдегі Ұлттық істер жөніндегі халық комиссары И.Сталиннің билікті Федеративтік Кеңес Республикасы деп тану туралы ұсынысына Алашорда көшбасшылары 1917 жылғы 5 – 13 желтоқсанда Орынбор қаласында өткен 2-ші Жалпы қазақтар съезінің шешімдеріне сәйкес өз талаптарын ұсынды.

1918 жылы 21 сәуірде Х. Ғаббасов Кеңес халық комиссары В.И. Лениннің және халық комиссары И.В. Сталиннің атына қайта жедел хат жолдайды, онда «қырғыз облыстарының автономиясы мәселесі қырғыз халқының өмірінің немесе жойылып кету қаупі қаралады. Екінші сәуірде тікелей желі арқылы Сталиннің берген пікірі қырғыз халқының көңілін біраз тыныштандырған сияқты болды. Бірақ жергілікті кеңес депутаттары тарапынан халықтың жеке құқықтарына қол сұғу тоқталмай отыр. Қырғыз ұйымдарын қуғындау, олардың мүшелерін тұтқындау ұлттық қайшылықты одан сайын тереңдете түсуде. Пісіп жетіліп тұрған қақтығыс пен толқудың алдын алу үшін осы өршуді уақтылы басып, дереу ұйымдастыру жұмыстарына кірісу керек. Бүкіл қырғыз халық кеңесі қырғыз халқының мойымас ерік-жігерін орындай отырып, автономия идеяларын барынша тез іске асыруға барлық шараларды қабылдауды өз борышы деп санайды, тез арада жауап күтеді.

Алайда большевиктердің талапты ішінара орындағаны белгілі. Сонымен қатар, жергілікті жерде билікті басып алған большевиктер алғашқы күннен бастап «қызыл диктатураны» орнатып, жазалау саясаты әдістерін қолдана бастады. 1918 жылғы наурыздың басында Жетісуда казактарды жақтаушылар ретінде Жайнақов, Сабатаев және Әлжанов тұтқындалды.

Семейді қоса алғанда, барлық өңірде тұтқындау басталды. Әрине, басталған террорлық әрекет Алашорда үкіметінің өз мүдделерін қорғауға ұмтылуына себеп болды. 1918 жылдың басында большевиктер үкіметін мойындаған қазақ зиялыларының көбі оппозицияға өтуге мәжбүр болды. Бұндай жағдайда «Алаш» ұлттық автономиясы және ақтар армиясының қолдауымен өзінің қарулы күштері балама болды.

Өз қарулы күштерін құрудың маңызды болуына байланысты 1918 жылғы 11 маусымда Алашорда үкіметінің қаулысымен Әскери министрлік құрылды. Осы министрліктің функциялары Әскери кеңеске жүктелді, оған Алашорданың облыстық және уездік бөлімдері жанынан облыстық және уездік әскери кеңестерді ашу құқығы берілді.

Әскери мәселе бойынша қазақ ұлттық армиясын құру ұсынылды. Сібір үкіметі, егер осы армия соғыс уақыты кезінде Сібір үкіметінің армиясы қатарында оған бағынысты болады деген шартпен көмектесетін, қару-жарақпен, азық-түлікпен, әскери нұсқаушылармен қамтамасыз ететін болды.

Алашорда көшбасшылары сол кезеңде 40 мың жауынгерді жұмылдыра алатынына сенімді болды.

Қазақ полктерін құрудағы елеулі мәселе қазақтар қатарынан кіші командалық құрам ретінде нұсқаушы-унтер-офицерлерді дайындау және оқу-жаттығу командаларын ашу болды. Бұл кезде Тоқтамышовтың және орыс офицерлерінің басқаруымен Алаш қаласында прапорщиктерді дайындайтын «әскери медресе» деп аталатын әскери мектеп жұмыс істейтін. Сауатты және орыс тілін меңгерген қазақтар қатарынан 27 қазақ-прапорщик (вахмистр) даярланды. Алашорданың басқа жобаларына да тоқталып өткен жөн болар. Алашорда басшылығы одақтастар іздеуде Башқұрт автономиясымен тығыз ынтымақтастық орнатты, олардың әскери бөлім құру тәжірибесін зерделеді. Екі автономияның көшбасшылары бір-бірімен кеңесіп, бір-бірін қолдап отырды.

Әртүрлі дереккөздерде А. Валидидің басшылығымен саны шамамен 7 мың адам болатын Башқұрт-Қазақ корпусын құру ниеті туралы фактілер кездеседі. Әскери құралымы ақ гвардияшылар баспасөз беттерінде де деректер кездеседі. Қазақтармен бірге соғысып жүрген орыс офицерлері де Алашорданың қазақ әскери бөлімдерін құру жөніндегі бастамасын қолдады. Олар қазақ әскери бөлімдерінің жауынгерлік мүмкіндіктеріне көз жеткізе отырып, газет беттерінде олардың ерліктері туралы, оларды дұрыс бағаламағаны туралы айтып, қазақтардың өмірі мен салт-дәстүрлері туралы өз ойларын жазған.

«Сарыарқа» газеті де: «Алашорда құрған алғашқы Алаш полкі Жетісу майданында большевиктерге қарсы жауынгерлік іс-қимылдарды жүргізуде екені, сондай-ақ барлық ұлттың қуанышы мен мақтанышын тудыратын осы

алғашқы Алаш полкінің жауынгерлік іс-қимылдары туралы барлық Алашқа белгілі», – деп жазды.

Авторлардың бірі «Русская армия» газетінде: «Қырғыздар қорқақ емес, ұрыста тым қызба келеді, сондықтан оларды ұрысқа мәжбүрлеуден гөрі тежеу керек. Бірақ бұл қызбалық жеңілісте қорқынышқа емес қажыр-қайраты мен рухының төмендеуіне әкеледі. Бұл қасиет сабырсыз, қызба адамдардың бәріне тән. Оларға ішкі тәртіп пен жақсы басшы бер, олар таптырмас сарбаз боп шығады», – деп атап өтті.

Тіпті, газет беттерінде оларды қиялдағы кентаврлармен және Солтүстік Американың аты аңызға айналған жауынгерлерімен салыстыра отырып, дала жауынгерлерінің романтикалық бейнесін қалыптастыруға тырысады. «Русская армия»: «Жергілікті жерде күндіз де, түнде де тез бағдарлай білетін көру өткірлігі жоғары қайтпас кентаврлар, жел сияқты жеңіл, жүйрік. Қырғыз барлаушыларына тең келер ешкім жоқ. Жортуылда, көлікке шабуылдауда және тылда әрекет етуде Американың Солтүстік және Оңтүстік штаттарында болған соғыстағы Стюарттың атақты атты әскерін еске салады. Қырғыздар өте төзімді, тамақ талғамайды, ұзақ жолда шаршауды білмейді. Олардың аттары да тәулігіне жүзден астам шақырымды шауып өте алады. Қырғыздар тәртіпке тез бағынады, жолдастық сезімі мықты дамыған, олардың ширақ және жайдары мінезі жорықта да, жауынгерлік қызметте де не шеберлігін көрсетуде де маңызды мәнге ие. Бұл – әрбір жігіттің ең үздік қасиеті» [5].

Жігіт жаяу жүргенді ұнатпайды. Оған шабуылға жаяу шығу және жүгіру қиындық тудырады. Ол бұған бейімделмеген, тез шаршайды. Бірақ батыл шабуылдау, дауылдай жайпап өту – оның әрекеті. Барлауда немесе дұшпанын қудалауда оған тең келер ешкім жоқ. Жігіт әскери істі жақсы көреді. Оны білетінін мақтан тұтады. Оның арманы – нағыз сарбаз болуы үшін оған қажеттінің бәріне ие болу. Оған кавалерист сияқты әдемі нысанды киім кигіз, қару бер, болды. Ол – сіздікі. Оны кез келген ауылда құрметтейтін болады. Ол кез келген адамға нысанды киім мен қару берілмейді деп ойлайды. Әскери болу – ол үшін ерекше құрмет. Жігіттер полкке берілген қылышқа қуанды. Оларға берденке ұнамайды. Оның арманы – үш линиялы винтовка алу. Жігіт бастықты, өзінен жоғары тұрғанның барлығын қатты құрметтейді. Туа біткен мінезі – үлкенді сыйлау. Орындаушылық тәртіп туралы оған айтып керек емес. Не бұйырдың, сол орындалады». Профессор Д.А. Аманжолованың пікірінше, Алашорданың қасіреті большевизмнің идеяларын және практикасын қабылдамауында. Кеңеске қарсы әлеуметтік прогреске өз жолын іздей отырып, ол бұл лагерьден қолдау таппай, сергелденде қалды. Жатжұрттықтарға сенбеу Қазақстан аумағындағы әрекеттегі үкіметтің барлық саясатын шарпып өтті.

Қорытынды

Ата-бабамыз ұлы даланы шапқыншылардан қорғап кең-байтақ жерін аманаттап ұрпағына тарту етіп кетті. Көне замандағы бабаларымыздан қанымызға біткен қайтпас қайсарлығы, отанға деген адалдығы, ерлігі әр қазақ баласының бойынан табылады және осы қасиет ұрпақтан-ұрпаққа жалғаса береді.

Жалпы «Алаш» қозғалысы қазақ ұлтын азат етуді арман еткен, мұрат тұтқан үлкен саяси күш болатын. «Алаш қозғалысы» ұлт тарихынан үлкен орын алған әр қазақтың санасына ой, жүрегіне от тастайтын күш-қуаты, руханияты. Алаш қозғалысының қызметтері сан қырлы оларды мұрағаттардан тауып, ашылмаған беттерін зерделеп қажетке жарату кезек күттірмейтін міндеттердің бірі.

Осымен Алаш қозғалысының әскери тарихына шағын шолуымызды аяқтай отырып, Алашорданың мұрасы шүбәсіз болашақ ұрпақ үшін ауқымды моральдық, идеялық-адамгершілік ізгілікке толы патриотизмнің жарқын көрнісі дегім келеді. Халқына қызмет ету және моральдық қағидаттарға адал болу елім дейтін әрбір азаматтың басты ұстанымына айналса, нұр үстіне нұр болары сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі

1. Б. Абдығалиұлы «Военные формирования Алаш- Орды» (1917-1920 гг.). – Астана: Фолиант, 2017. – 415 с.
2. Д.А. Аманжолова «Казахский автономизм и Россия». – М.: «Россия молодая», 1994. – 224 с.
3. Д. А. Аманжолова «На изломе. Алаш в этнополитической истории Казахстана», Алматы: Таймас, 2009. – 412 с.
4. Н. Мартыненко «Алаш - Орда: Сборник документов». – Алматы: Айқап, 1992. – 192 с.
5. М. Қойгелдиев «Алаш қозғалысы». – Алматы: Мектеп, 2017. – 656 б.

А.Б. Тасболатов

Борьба войска Алаш Ординцев за независимость Казахстана

В этой статье автор определяет армию Алаш Орды, как основу казахских национальных вооруженных сил. Рассматриваются вопросы формирования вооруженных сил автономии Алаш Орды.

Проведен анализ взглядов интеллектуалов Алаш Орды на укрепление национального сознания казахов. В деле независимого государства оборона проявляется в необходимости вооруженных войск. Расследование посвящено изучению причин, планов военного потенциала автономии Алаш, послуживших основой для создания вооруженных формирований.

Ключевые слова: Алаш Орда, армия, общенациональное движение, независимость, вооруженное формирование.

А.В. Tasbulatov

The struggle of the Alash Orda troops for the independence of Kazakhstan

In this article, the author defines the Alash Orda army as the basis of the Kazakh national armed forces of the Alash Orda autonomy.

The analysis of the views of the intellectuals of Alash Orda on strengthening the national consciousness of the Kazakhs is carried out. In the case of an independent State, defense manifests itself in the need for armed troops. It is devoted to the study of the causes, plans of the military potential of the Alash autonomy, which served as the basis for the creation of armed formations.

Key words: Alash Orda, army, national movement, independence, armed formation.

References

1. Abdygaliuly, B. (2017). «Voennye formirovaniya Alash-Ordy (1917-1920 gg.) [Military formations of Alash-Orda (1917-1920)]. Astana: Foliant. – 415 p.
2. Amanzholova, D. (1994). «Kazakhski avtonomizm i Rossiya» [Kazakh autonomism and Russia]. M.: «Rossiya molodaya». – 224 p.
3. Amanzholova, D. (2009). «Na izlome. Alash v etnopoliticheskoy istorii Kazakhstana» [On a break. In the ethno-political history of Kazakhstan]. Almaty: Taimas. – 412 p.
4. Martynenko, N. (1992). «Alash-Orda: Sbornik dokumentov» [Alash-Orda: collection of documents]. – Almaty: Aikar. – 192 p.
5. Kojgeldiev, M. (2017). «Alash kozgalysy» [Alash movement]. – Almaty: Mektep. – 656 p.

ҒТАХР
03.20

Ж. Халидолда¹
С. Байсықов¹

¹Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президенті – Елбасы
атындағы Ұлттық қорғаныс университеті, Нұр-Сұлтан қ. Қазақстан
(E-mail: Jekei 1959@ mail.ru)

Алтын Орда-Қазақ мемлекетінің алтын бесігі

Көшпенділердің құнды деректерінен тарихтың қайнар көзін іздеп зерттеу шындыққа жатады. Сондықтан бұл мақала жалпы сол бағыттағы тарихи деректерге, осы салада ғылыми зерттеулер жасаған ғалымдардың еңбегіне сүйене әзірленіп, тақырып атауы таңдалды. Мақала Алтын орда мемлекеті көшпенділердің қоғамдық құрылымдардағы табыстары тарихи дамуын зерттеу арқылы тарихи шолу жасау шындықтың пердесінің заңдылықтарын айқындауға бағыталды. Қазақстан тарихында орны зор тұлға, қазақ этносының мемлекеттік негізінің қалануына сүрлеу салған Ұлы Шыңғыс хан, Жошы хан, Баты ханның ұрпақтары туралы деректер өткен тарихмыздың өзегі екені Қазақ елінің мемлекеттік құрылуы ғасырдан ғасырға жалғасқан көшпенділердің дәуірінде өзіндік орны ерекше екеніне тарихи деректер куә болмақ. Көшпенділер Қазақ даласы, бүкіл Орта Азия, Қыпшақ даласы және Шығыс Европаны ішіне алған кең байтақта үкім жүргізген қазақ ұлт өкілі ретінде, байтақ жердің байырғы иесі болып табылуда.

Кілт сөздер: Алтын-Орда, хантақы, алтын ұрпақ, ақсүйек, рулар, тайпалар, ұлыс, көшпенділер.

Kipicne

Ұлы Шыңғыс хан: Тэмүжин(оған әкесі Есүгей өзі соғысып жауын жеңіп сол кезде қолына түсірген татардың атақты батыры Тэмүжиннің атын қойған). Кезінде «Аспан иесінің көмегімен мезгілді айқындаған қаһарман хан» деп көтермелеген. Ол дүниені дүрсілкіндірген заманындағы айбарлы ер, әскери білікті қолбасшы, атақты қайраткер, барлық ғаламның мыңдық дәуірінің ең

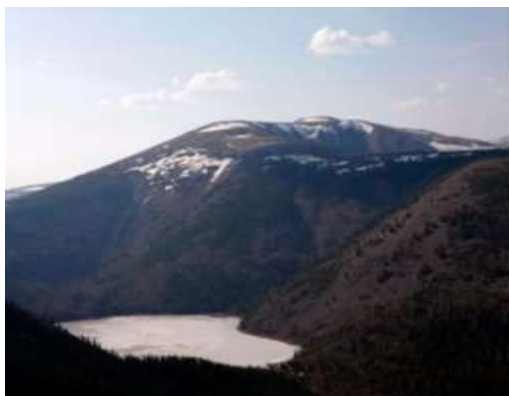

ерекше тұлғасы («Вашингтон пост» (АҚШ газеті 1000-2000 жылдағы (XX ғасырдағы) мыңдық адамдардың ішіндегі ең ірі баға жетпес тұлға) деп бағаланған (Сурет 1).

Сурет 1 - Ұлы Шыңғыс хан /1162-1227/

Ол Хиат боржигон аймағының Есүгей батырының, әйелі Өлін (қазақ ұлтының ортажүз қоңырат руы) шілденің 11 күні 1162 жылы (жылқы жылы) әкесінің 25, анасының (шешешісінің) 19 жасында, қазіргі Монғолияның Кенти (Хэнтій) аймағының Дадыл сумыны (районы) Гурваннур (Үшкөл, Бурханхалдун тауы) деген жерде дүниеге келген (Сурет 2).

Сурет 2 - Шыңғыс ханың туған жері «Бурханхалдун» тауы

Оның үлкен ұлы Жошы (Баты ханың әкесі) 1179 жылы, екінші ұлы Чагадай, 1182 жылы, үшінші ұлы Өгедей (Шыңғыс хан қайтыс болған соң оның орнына хан тақына отырып хантақын жалғастырушы) 1186 жылы, төртінші ұлы Тулуй 1193 жылы дүниеге келді. 1189 жылы «ШЫҢҒЫС ХАН» 28 жасында хантақына көтеріледі. 1190 жылы 1206 жылы Шыңғыс хан 45 жасында «Ұлы хан» ордасын құрады. 1227 жылы 25 тамызда 66 жасында Чин Сю сяның Ши Жян (қазіргі Қытай жерінде болған қала) деген жерде соғыс жорығында жүріп қайтыс болады (Шыңғыс хан өлер алдында балаларына, қолбасшыларына «Мен өлсем ол туралы хабарды жасырын сақтаңдар, хантақын үшінші ұлым Өгедей жалғастырсын» деп өсиетін қалтырады). Оның

денесін өзінің туған жеріне (Моңғолияның Хэнтий аймағы Дадал сумыны Бурханхалдун тауында) жеткізіліп жерленген деген деректер бар [1]. Бұдан кейін үстемдікті Шыңғысханның ұрпақтары жалғастырады (олар Алтын ұрпақ, Ақсүйек) деп аталды. Мұрагерлік жолымен хан болып, таққа отыруға және ел арасындағы биліктерге араласуға ерікті болды.

Сурет 3 - Шыңғысхан ұлдарының ұлыстары
Зерттеу әдістері

Мақаланы жазу барысында тарихылық пен объективтілік, нақтылық және логикалық талдау секілді жалпығылымдық және арнайы зерттеу әдістері қолданылды. Әсіресе, ғылыми дәстүрлерді тарихи тұрғыдан зерделеу, оларды бағалаудың маңызды шарты болып табылады. Сонымен бірге, объективтілік қағидасы тарихи құбылыстар мен үдерістердің барлық күрделілігі мен қайшылықтарын қамтып, жан-жақты зерттеуге мүмкіндік береді.

Негізгі бөлім

Жошы хан /1179-1224/ Шыңғысханың үлкен ұлы. Әскери атақты қолбасшы. Жошы дүниеге келер алдында Бөрте (анасы) Меркіттер (қазақ ұлты орта жүз руы) тартып алып кеткен, Шыңғысхан әйелін соғысып қайтарып алғанан кейін Жошы туылған. Жошы қайтпас мінезді тентек, адал, турашыл, шапшаң қатыгез адам болған. Ол бала кезінен әкесімен бірге ауыртпалықты бірге көтерісіп соғыстарда көптеген ерлік істерімен танылып көзге түсіп әкесінің сенімді серігі болған. Ол 1207 жылы Моңғолдың оңқанаттағы әскерін бастап Енсей жағалаған Орман елдерін әскери қолбасшылық алғырлықпен ешбір шығынсыз иеленеді. 1211-1216 жылдары Жошы хан әкесімен бірге Алтын елін, Орта Азия елдерін, 1219 жылы Азияның Хорезім елін жаулау жолында көптеген қалаларды соғыса иеленіп, 1219-1221 жылдары Чағдай, Өгедейлермен бірлесіп оңқанаттағы біріккен әскеріне қолбасшылық етіп Сартулдың Үргенч қаласын, Дешт Қыпшақ елдерін соғысып жаулап алып әріқарай Шыңғысхан әкесінің өзіне тиесілі атаған жерін иемденеді. 1225 жылы Шыңғысханның бөлісімен Жошыға тиесілі берілген өлке Жошы ұлысы деп аталды: Ертістен Урал таулары келесі жағы Чағдай елі Хорезіммен шекараласты (Шыңғысхан өзі бағындырған алып өлкені төрт ұлына бөліп: Өгедайға Орхон өзенінен батысқа қарай Тарбағатай тауларына дейінгі

жерлерді; Шағатайға Шығыс түркістан, Жетісу, Мауераннахрды; Жошыға Өгедайға қарасты жерлердің батысы мен Шағатай ұлысының солтүстік батысын берді (Сурет 3).

1225 жылдың ақпанында Шыңғысхан, Сартул елінен Моңғол жеріне қайтар жолында, Жошыны өзіне бірнеше рет шақыртсада Жошы келмейді. Шыңғысхан Жошының бұл қылығына ызаланып оны жазаламақ болады, бірақ Жошының қандай бір себепті (45 жасында /1224ж/) өлгенін естіп қатты қапаланып қайғырады. Жошы хан Қазақстанның Жезқазған ауданы киелі Ұлытауда өзен бойында жерленген (Шыңғысхан үлкен ұлына биіктігі 7,5-10 м, кеңдігі 7,3 м жерленген жерінде белгі қойып бейіт тұрғызады) [2].

Сонымен, 2019 жылдың тамыз айында Жезқазған өңірінде ұйымдастырылған «Ұлытау-2019» халықаралық туризм форумында Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Шыңғыс ханның үлкен ұлы, Алтын орданың негізін қалаған Жошы хан есімін ұлытау мәселесіне ерекше тоқталып: «Оның тарихи тұлғасына әлемнің назарын аударып, кесенесін мәдени туризм нысанына айналдыру – өте маңызды міндет», деген еді. Қазақстан тарихында орны зор тұлға, қазақ этносының мемлекеттік негізінің қалануына сүрлеу салған Жошы хан туралы деректер өткен тарихымыздың өзегі екенін тарихтың куәсі іспеттес [3].

Жошының баласы Баты хан /1236-1255жж/ Европа өлкесіне жасаған /1236-1240жж/ соғыс жорығы арқасында оның құрамына Жайық жағалауындағы Болғарлар, Половция даласы /Дешт-и-Қыпшақ/, Қырым, Оңтүстік Сібіргедейінгі жерлер жалғасты. Кәсіпке байланысты: иланшы, отаршы, қырықтық. Алтын Орда мемлекетінің (хандығының) қол астында көптеген қауымдар, түрлі тайпалар болды. Қазақ даласы, бүкіл Орта Азия, Қыпшақ даласы және Шығыс Европаны ішіне алған кең байтақта үкім жүргізді. Сондықтан бұл этникалық жағынан бірыңғай болмады.

Жошыдан хантақы Батыханға ауысып Жошы ұлысы кейін «Алтын орда»(XIII-XV-ші ғасырларда осы күнгі Қазақстан топырағын қоныстанған тайпалар одағының жалпы аты, оның негізін Шыңғысханның немересі Орда Ежен салған еді). 1240 жылдары Жошы Ханның баласы Бату Хан (Баты Хан) тарапынан құрылып XV-ші ғасырдың аяғына дейін жалғасты. Ежен Хан бастапта Алтын Орданың құрамында болды. Баты хан әскердің оң қанатын, "Бұранғар" деп атап, өз қарамағына тікелей алумен қатар, сол қанатын "Жоңғар" деп атап Еженнің билігіне берген. Ертістен Алтайға дейінгі алқап және сол арада өмір сүрген елдер Орда Еженнің билігінде болды. Бірақ ол Алтын Орданың қол астында екендігін іс жүзінде мойындай қоймады, тәуелсіз саясат қолданды. Алтын-Ордаға Дунай өлкесі, Финнің бұрышы, Ертіс, Обь келесі жағы Қара, Каспи, Арал теңіздері, Балқаш көлі, арғы жағы Новгород жерлері, Солтүстік мұзды мұхитқа дейін жалғасты. Түпкілікті Орыс жері Алтын Орданың жарлығына бағынышты болды. Алтын-Орда елі XIII-ші ғасырдың ортасынан бастап Ұлы Моңғол мемлекетінің қармағынан шығып XV-ші ғасырдың аяғына дейін дербес саясат ұстанды. Оның орталығы Жайық жағалауындағы «Сарайшық» қаласы атанды. XIV-ші ғасырдың басында бұл қаланы қазіргі Волгоград қаласының маңайына көшіріп орналастырып

«Беркенің Сарайы» деп атады. «Алтын-Орда» елі соғыс жолымен қалыптасқандықтан оның құрамындағы халық әртүрлі ұлт ұлыстар болды. Онда Жайық жағалауының Болғарлар, Молдавар, Орыс, Гректер, Хорезімдіктер, ал көшпенділерден Түрік, Қыпшақ, Татар, Түркімен, Қырғыз, Моңғол т.б., көбі түрік тілділер мекендеді. Өркені салыстырмалы түрде көшпенділер ру-аймақ кейпінде жартылай феодалдық, отырықшылар феодалдық қоғам деңгейінде қалыптасқан еді. Жер, жайлым негізінде хандықтың білімінде, қалалық жерлерде қолөнері өркендеумен қатар сырттан ұсталар басқадай мамангерлер келіп көптеп міндет атқарды. Саяси құрлымы «Құрылтай» атты жиын шешім қабылдады, оны министірлер оның көмекшілері орындатады, негізгі басшылық әскери тәртіп ережелерімен іскеасырылып жүргізілді. «Алтын-Орда» құрылғанда оның жер мекені Жошының 14 баласы, ағайын туыстарының меншігінде сақталды. Алтын орданы 1265 жылдарынан Баты хан өлгеннен кейін Берке хан 1257-1266; Мөңке (Темір хан) 1266-1280; Туда Мөңке хан 1280-1287; Төлебұқа хан 1287-1291; Тоқты хан 1291-1312; Өзбек хан 1312-1342; Жәнібек хан басқарды. 1342-1357 жылдарында Алтын Орда кемеліне жетіп мейлінше күшейді. Осылай Шыңғыс ханның ұрпақтарының дәуірі жалғасты. Берке хан тұсында Ислам дініне ене бастап, Өзбек хан заманында үстемдікке айналды. Алтын Орда дәуірінде Он басы, Жүз басы, Мың басы және Түмен басы деген әскери атақтар, Оғлан, Әмір, Ароға делінген халық бастықтары болды. Оларға көмекші Бақауыл, Тоқтауыл, Жасауыл және Қазі, Мүфти, Таңбаш (Бытықшы) деген мәнсаптарда болды. XIII-ші ғасырдың соңында Баты хан балаларының арасында хантақа талас басталып 1312-1342 жж Узбек хан, 1342-1357жж Жәнібек хан кезінде саябырлап Жәнібек хан өлгеннен кейін 1357-1380жж аралығында таққа таластық кесірінен 25 хан ауысып, XIV-ші ғасырдың екінші жартысынан кейін талас-тартыстар көбейіп, ала-ауыздықтар пайда болып, бағынған елдердің тәуелсіз бола бастауымен қатар, іштеде хандар көбейе бастады. XV-ші ғасырдың 20 жылдары бөлектеніп Сібір хандығы, 40 жылдары Ноғай Ордасы, 1438 жылы Қазан хандығы, 1443 жылы Қырым хандығы, 1460 жылы Қазақ хандығы, Узбек, Астарқан хандығы құрылып Моңғолдарға қарсы соғыстар жүргізіле бастады. Алтын Орда ыдырай бастағаннан кейін мұнда Орда Еженнің ұрпақтарының билеуімен өз алдына жеке мемлекет болып құрылды. 1480 жылы «Алтын-Орда» дәуірі тәмәнданды [4].

Алтын-Орда мемлекетіне (хандығына) қарасты халықтарды «тоқсан екі баулы өзбек» (немесе қыпшақ) деп атады, ол халықтардың тізімі мынандай: 1. Мың. 2. Жүз. 3. Қырық. 4. Ұғажат. 5. Жалайыр. 6. Прай. 7. Қоңырат. 8. Алшын. 9. Найман. 10. Арғын. 11. Қыпшақ. 12. Қалмақ. 13. Фрат. 14. Қырықтық. 15. Торғауыт. 16. Бурлан. 17. Шымыршық. 18. Қатаған. 19. Кәжі. 20. Кенехас. 21. Бұйрат. 22. Ойрат. 23. Кият. 24. Бағлан. 25. Қытай. 26. Қаңлы. 27. Өзбек (өзінше). 28. Койшы. 29. Бұланшы. 30. Шабұт. 31. Жоют. 32. Селшауыт. 33. Баяуыт. 34. Отаршы. 35. Арлат. 36. Керейт. 37. Ұнғұт. 38. Маңғыт. 39. Танғұт. 40. Оймауыт. 41. Қашат. 42. Меркіт. 43. Буркат. 44. Қият. 45. Коралас, 46. Төралас. 47. Қырараб. 48. Илашы. 49. Шұбырған. 50. Қышлақ. 51. Оғлан. 52. Түрікмен. 53. Дүрмен. 54. Табут. 55. Тама. 56. Мачад. 57.

Кердері. 58. Рамадан. 59. Керей. 60. Надай. 61. Қафсана. 62. Қырғыз. 63. Ұяршы. 64. Жойрат, 65 Үйсін, 66. Жорға. 67. Баташ. 68. Қойсын. 69. Молдыз. 70. Тәбел. 71. Татар. 72. Телеу. 73. Басхал. 74. Ниан. 75. Қазған. 76. Шірін. 77. Ұнтан. 78. Құрлат. 79. Шілкас. 80. Үйкорған. 81. Тарғын. 82. Жабу. 83. Суран. 84. Тұрғак. 85. Мутиян. 86. Каска. 87. Мажар. 88. Тұшлық. 89. Шоран. 90. Шүршіт. 91. Баһршы. 92. Үйғұрат. 93. Қоңырат. Осы рулардың ішінде қазақта бары 35 ру тайпа екен.

Сурет 4 - «Алтын орда» Шыңғыс ханның ұрпақтарының дәуірі

Жоңғар мемлекеті: Жоғарыда көрсетілгендей әскердің сол қанатына берілген атау, кейін Ойрат тайпасының тіпті басқа да моңғол тайпаларының саяси құрамының атына айналды. 1635-1655 жылдарында Қон тәйжі тұсында жоңғар мемлекеті құрылды. Жоңғарлар, шабуылшылық, шапқыншылық жорықтарын басқа елдерге қарсы жүргізіп отырды. Қазақ даласында неқыйлы тарихи оқиғалар жалғасты соның біріне тоқталсақ бұл орайда 1723 жылдың көктемінде жоңғар шапқыншылары Қазақ жеріне басып кіріп жаппай қырғынға ұшыратты, мал-мүлкін талап, олжалап айдап кетті. Қыстан жұтап жаңа (эзер) шыққан бейбіт ел, ұйымдасып, жауға қарсы қорғанысқа тұра алмай, торғай-тоз болып босқан бойда Сырдарияның ар жағына өтті. Жаудан қаша босқан елдің бір бөлегі "Алқакөл" мен Самырхан, Бұхараға қарай бет алды. Бұл оқиға "Алқакөл Сұлама" деп аталды. Бір бөлек ел Сауран қаласын айнала көшті. Бұл, "Сауран Айналған" деген атпен еске алынды. Туған жерінен, ата-мекен ел-жұртынан айрылған ел, Осы қиын-қыстау өте ауыр жағдайды "Ақтабан Шұбырынды" деген тарихи атпен атады. "Елім-ай" деген зарлы әнмен:

«Қай заман мына заман, қысқан заман,
Басымыздан бақ-дәулет ұшқан заман.
Шұбырғанда ізіңнен шаң борайды,
Қаңтардағы қар жауған қыстан жаман.
Қара таудың басынан көш келеді,
Көшкен сайын бір тайлақ бос келеді.
Ел-жұртынан айрылған қиын екен,

Екі көзден мөлдіреп жас келеді», - деп, күйзеле шырқаған өлең сай-сүйекті сырқырата тарихтан орын алды.

Қорытынды

Қазақ елі естен қалмайтын бұл қорлықпен тозғындықтың кегін алу үшін жоңғар шапқыншылығына қарсы жаппай аттанды. Елдің бостандығымен тәуелсіздігін қорғау үшін Абылай ханның басшылығында 1728 жылдарында қазақтар жоңғарларға күйрете соққы беріп, келесі жылы тағы ауыр жеңіліске ұшыратып, Қазақ мемлекетін жаудан азат етті. Міне осы ұлттық соғыста Қанжығалы Қарт Бөгенбай батыр, Қарагерей Қабанбай батыр, Сыр Садақты Сағымбай батыр, Абақ Керей Жәнібек батыр сияқты батырлар аса ерлік көрсетіп, жауға тойтарыс беріп, елеулі рөл атқарғандықтан тарихтан орын алумен қатар, халық арасындағы аңызға айналды.

Қазақ елін, Алтын-Орданың жалғасы Түрік қауымының Қыпшақ тобына жататын рулар бірлестігі, кейін түрлі себептермен үш жүзге таралған немесе үш жүз құрамын топталған тайпалар одағы деп тануға болады. Қазақстан мемлекетінің тарихи дәуірі ғасырдан ғасырға жалғасқан көшпенділердің өркениетіне қосқан үлесінің арқасында түрлі ауыртпалықты қажымай талмай өткеріп мемлекетін қалыптастырған көшпенділердің өкілеті ата жер иесі қазақ этносы болып табылды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Алтын Орда//Сардар. -2015.-№1 (26). - 5 б.
2. Ч.Алтангэрэл, том 6, 7, 8. «Дэлхийн талыг нэгэн үе эрэхшээсэн хүн» изд. Улан-батор: Соёмбо притинг, 2006. - 122 б.
3. ҚР Президенті Қ.Тоқаевтің «Ұлытау - 2019» Халықаралық туристік форумында сөйленген сөзінен. Ұлытау 24 тамыз 2019 жыл. [Электрондық ресурс] Қолданыстағы режимі: www.akorda.kz. (қаралған күні: 06.11.2021).
4. Т.И.Султанов Чингиз-хан и Чингизиды. Судьба и власть. – Москва: АСТ, 2006. - 445 с.

Ж. Халидолда
С. Байсыков

Золотая Орда-золотая колыбель казахской государственности

В основе истины исследования лежат источники истории из ценных данных кочевников. Поэтому данная статья была разработана на основе исторических источников, трудов ученых, проводивших научные исследования в этой области. Статья посвящена исследованию исторического развития кочевников золото-ордынского государства в общественных структурах. Исторические данные свидетельствуют о том, что в истории Казахстана особое место отводится кочевникам, чье государственное образование продолжалось из века в век, как стержень нашей прошлой истории-потомков Великого Чингисхана, Джучи-хана, Баты-хана, заложивших фундамент государственной основы казахского этноса. Кочевники проводивший вердикт на просторах Казахской степи, всей Средней Азии, Кыпчакской степи и Восточной Европы, как представители казахской нации, являются коренным владельцем обширной земли.

Ключевые слова: Золотая орда, ставка хана, золотое наследие, аристократ, племена, улус, кочевники, история войны, Юг, сотник, тысячник, Амир, правое, среднее и левое крыло, джунгар, Курултай, могильник, земля, жайлым, данные, наследование.

J. Khaliolda
S. Baisykov

The Altyn Orda witnessed the foundation of Kazakhstan

The study of the source of history from the valuable data of nomads is a reality. Therefore, this article was developed on the basis of historical data of the same direction, the work of scientists who have conducted scientific research in this field, and the title of the topic was chosen. The article provides a historical review of the Golden Horde state through the study of the historical development of the success of nomads in public structures. The historical data show that the great figure in the history of Kazakhstan, the descendants of the Great Genghis Khan, Jochi Khan, Baty Khano, who laid the foundation of the state of the Kazakh ethnic group, are the core of our past history and have a special place in the history of nomads, whose state-building of the Kazakh country continued From century to halpebrope, nomads of the Kibchakhs steppe, all of Central Asia.

Key words: The Golden Horde, khantak, golden generation, aristocracy, tribes, tribes, Ulys, nomads, history of War, ten, hundred, thousand, Emir, right, middle and left wing, Dzungarian, kurultai, grave, land, data, inheritance.

References:

1. Altyn Orda//Sardar [Altyn Orda//Sardar]. №1(26)-5 p.
2. Altangerel, Ch (2006). Delkhein talyg negen ye erehshesen hyn. [Dalkhaiyn talig Nagen NGO erechsheisen Han noddod]. Ulan-Bator: Soembo priting, 122 p.
3. (2019) KR Presidenti K. Tokayevtin «Ulytau - 2019» Khalykaralyk turistik forumynda soilengen sozinen. [International Exhibition of the president of the Republic of Kazakhstan K. Tokayev "Ulytau-2019" from a speech at the tourist forum]. Retrieved from: www.akorda.kz. (date accessed: 06.11.2021).
4. Sultanov, T. (2006). Chingiz-Khan i Chingizidy. Sudba i vlast [Chingiz-Khan and Chingizid. Judge and power]. – Moscow: АСТ, 445 p.

МРНТИ
78.19

Г.Ф. Дубовцев¹

¹*КИСИ при Президенте РК. г. Нур-султан, Казахстан
(E-mail: dgfkz@mail.ru)*

Становление казахстанской военной науки и ее роль в обеспечении военной безопасности государства

В статье рассмотрены вопросы становления и развития военной науки в Республике Казахстан, ее роли в определении военно-доктринальных взглядов на обеспечение военной безопасности на различных этапах государственного строительства.

В данной научной статье автор рассматривает сущность военного образования и военной науки, анализирует проблемы организации учебного процесса и подготовки военных кадров в военных учебных заведениях, определяет пути реализации требований к подготовке военных специалистов. Также рассмотрены меры по повышению эффективности военно-научных исследований в интересах дальнейшего развития Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований.

Ключевые слова: военная наука, генеральный штаб, материально-техническое обеспечение, научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, оборонно-промышленный комплекс.

Введение

Обострение геополитического противоборства на мировой арене и осложнение военно-стратегической обстановки в Центрально-Азиатском регионе на фоне событий в Афганистане актуализировали проблему подготовки всех элементов системы обеспечения национальной безопасности нашего государства к реагированию на современные вызовы и угрозы в этой сфере. Международный и казахстанский опыт свидетельствует о том, что осуществление эффективной военной политики, направленной на гарантированное обеспечение национальной безопасности, невозможно без всесторонней научной проработки.

А все меры, предпринимаемые руководством страны в области военного строительства, дальнейшего развития Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований должны быть научно обоснованы. За неполные тридцать лет с момента создания военной организации государства и казахстанской армии насчитывается немало примеров того, как игнорирование этой, казалось бы, прописной истины не только сдерживало их развитие, но и наносило прямой ущерб национальной и военной безопасности. Именно поэтому в действующей Военной доктрине Республики Казахстан одной из мер, направленных на комплексное развитие Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований, определено развитие военной науки [1].

Учет научных рекомендаций в процессе оценки военно-политической обстановки и потенциальных угроз военной безопасности, определении характера современных военных конфликтов, позволяет определить оптимальные ме-

ры по их предотвращению, а также повысить эффективность военного строительства.

Методы исследования:

В процессе исследования были использованы теоретические и эмпирические методы. За основу берется контент-анализ военно-научных исследований для развития Вооруженных Сил. Также были использованы общенаучные и специальные методы научного познания.

Основная часть

До развала СССР на территории Казахстана не существовало военно-научных организаций, практически не было и военных ученых. Среди преподавательского состава в АВОКУ имени Конева И.С., Алматинском высшем пограничном командном училище имени Дзержинского Ф.Э и на военных кафедрах было только 5 ученых, защитивших диссертации по специальностям военной науки. При этом в республике успешно работали 279 научных учреждений, научной деятельностью в других отраслях науки занимались 50,6 тыс. человек [2].

Систему казахстанской военной науки после обретения независимости пришлось создавать с нуля, не имея соответствующей научной базы и необходимого количества подготовленных научных кадров. Это, безусловно, создавало значительные трудности на этапе становления казахстанской военной науки.

В Министерстве обороны планированием и организацией военно-научной работы занимался информационно-аналитический отдел оперативного управления Главного штаба ВС РК. Этот отдел координировал разработку уставных и других документов для Вооруженных Сил, проводил исследования в ходе учений и других мероприятий оперативной, боевой и мобилизационной подготовки, разрабатывал научные доклады, учебные пособия, отвечал за подготовку и проведение научных конференций.

В военном ведомстве было организовано проведение НИОКР. Заказчиками выступали структурные подразделения МО РК и видов Вооруженных Сил. Однако эта работа не носила системного характера и проводилась только в отдельных структурных подразделениях Министерства обороны.

Опыт первых лет становления Вооруженных Сил РК показывает, что большинство ошибок, допущенных при определении направлений их строительства, было допущено из-за слепого копирования зарубежного опыта и решений субъективного характера, их можно было избежать при условии проведения предварительных научных исследований. Точно так же можно было организовать рациональное материально-техническое обеспечение ВС РК при условии разработки научно обоснованной военно-технической программы.

Эта тема обсуждалась в ходе визита российской военной делегации весной 1996 года в Министерстве обороны Казахстана во время встречи офицеров Главного штаба ВС РК, отвечавших за организацию научной работы, с

президентом Академии военных наук Российской Федерации генералом армии М. А. Гареевым. По результатам этой встречи были определены первоочередные меры по укреплению научного потенциала в Вооруженных Силах РК. Однако потребовалось довольно значительное время для начала практической реализации этих мер.

Более системной стала научная работа только после создания Военно-научного центра Министерства обороны Республики Казахстан (ВНЦ МО РК) в марте 1998 года [3]. Сначала эта научная организация было создана при Военной академии, являлась ее структурным подразделением. В последующем ВНЦ МО РК был преобразован в отдельную войсковую часть.

Для организации научной работы в ВС РК Военно-научный центр доработал ранее разработанный информационно-аналитическим отделом оперативного управления ГШ проект Положения о научной работе в Вооруженных Силах Республики Казахстан. После согласования со всеми структурными подразделениями МО РК этот нормативный документ был утвержден приказом Министра обороны от 28 октября 1998 года.

На основании требований этого документа научная работа стала проводиться во всех структурных подразделениях Министерства обороны и Генерального штаба ВС РК, а также в штабах видов Вооруженных Сил и родов войск, в соединениях, частях и военно-учебных заведениях МО РК, на военных кафедрах других высших учебных заведений страны.

На Военно-научный центр МО РК были возложены функции координации научной работы, организации научной информации в Вооруженных Силах, поддержания связей с научными организациями других министерств и ведомств республики, проводящими исследования по оборонной проблематике, а также с научными органами вооруженных сил других государств.

Военно-научный центр стал выполнять военно-теоретические и военно-специальные исследования в области военной безопасности, военного искусства, строительства и подготовки Вооруженных Сил, военной истории, осуществлял контроль выполнения научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР) в интересах Министерства обороны [4].

ВНЦ МО РК принял участие в разработке первой Стратегии национальной безопасности Республики Казахстан, являлся непосредственным разработчиком Военной доктрины, которая была утверждена в феврале 2000 года, а также Концепции военной реформы в Республике Казахстан, государственной программы военного строительства в РК и госпрограммы развития вооружения и военной техники, ряда законопроектов и других нормативных документов.

Коллектив Военно-научного центра проводил исследования по различным вопросам, в том числе:

- по применению ВС РК в конфликтах различной интенсивности;
- по оперативному предназначению, задачам и составу впервые создаваемых в стране военных округов;
- по целесообразной организационно-штатной структуре соединений и частей;

- по организации систем тылового и технического обеспечения ВС РК.

Значительная часть результатов и рекомендаций этих исследований была реализована не только в планах развития и применения Вооруженных Сил, но и при проведении организационных мероприятий в войсках.

ВНЦ был разработан ряд проектов нормативных документов по ведению боевых действий в военных конфликтах различной интенсивности, в том числе Боевых уставов Сухопутных войск ВС РК и Мобильных сил ВС РК, правил и инструкций, регламентирующих подготовку органов управления и применение родов войск.

Управлением военно-специальных исследований ВНЦ, которое возглавлял подполковник Хасаинов М.Р. (ныне – первый заместитель Министра обороны РК – начальник Генерального штаба ВС РК, генерал-лейтенант), были проведены НИОКР по модернизации целой линейки образцов вооружения и военной техники. Большая часть созданных опытных образцов ВВТ успешно прошли войсковые испытания. В их числе: комплекс вооружения БМП-2, установленный на базу МТ-ЛБ, 122-мм РСЗО и 23-мм зенитная установка ЗУ-23-2 на этой же базе, 82-мм и 120-мм минометы, установленные на МТ-ЛБ, а также ряд других образцов ВВТ. Многие результаты военно-специальных исследований, проведенных научными сотрудниками ВНЦ МО РК в тот период, и спустя два десятилетия сохраняют свою актуальность в настоящее время. Свидетельством этого являются периодически предпринимаемые попытки подведомственных АО «НК «Казахстан Инжиниринг» организаций получить программно-целевое финансирование под аналогичные проекты создания опытных образцов ВВТ.

После передачи отдела НИОКР в состав ВНЦ значительно повысилась эффективность контроля за НИР и ОКР, которые выполнялись на основании договоров, заключенных в 1993-1995 годах структурными подразделениями МО РК. Детальный анализ выявил ряд неперспективных и устаревших тем, которые были закрыты. Кроме того, были тщательно проанализированы результаты выполнения НИОКР, выявлены случаи неисполнения их в полном объеме и завышения стоимости работ. Тем самым были предотвращены дальнейшие попытки исполнителей исказить результаты выполненных НИР и ОКР. В бюджет Министерства обороны исполнителями были возвращены значительные средства.

Под непосредственным руководством начальника ВНЦ МО РК полковника Ермекбаева П.А. был проведен значительный объем работ по военной терминологии на государственном языке. Разработаны и изданы терминологический и толковый словари «Военное дело», ряд учебных пособий на государственном языке.

Было организовано тесное взаимодействие с ведущими казахстанскими и зарубежными научными организациями, а также вузами страны, по вопросам проведения совместных исследований в области военной безопасности.

К сожалению, после проведенной реорганизации и преобразования Военно-научного центра МО РК в научный центр Национального университета обороны в 2004 году научные исследования по военной тематике в течение

последующих 3 лет осуществлялись только по отдельным темам в интересах этого ВУЗа.

Из-за отсутствия в составе МО РК органа, отвечавшего за организацию, планирование и контроль научной работы, в Вооруженных Силах такая работа в эти годы практически была заморожена.

Укрепление научного потенциала Вооруженных Сил Казахстана.

В 2007 году в составе Министерства обороны был создан департамент военного образования и науки (ДВОН) МО РК, на который были возложены вопросы планирования и организации научной работы, осуществления контроля за ее проведением в Вооруженных Силах. Департаментом в сжатые сроки был подготовлен проект нормативного документа «О совершенствовании научной работы в Вооруженных Силах Республики Казахстан». Соответствующий приказ был подписан Министром обороны 28 августа 2007 года. Он регламентировал задачи структурных подразделений МО РК, органов управления видов, родов войск, а также высших военных учебных заведений по проведению научной работы [5].

Во взаимодействии со всеми заинтересованными структурными подразделениями военного ведомства и органами управления видов и родов войск ВС РК ДВОН был подготовлен проект перспективного плана научной работы в Вооруженных Силах РК на 2008-2012 годы, который был тщательно изучен руководством и утвержден приказом Министра обороны РК от 17 января 2008 года. Тем самым была закреплена тематика военно-научных исследований на среднесрочный период в пять лет.

Укреплению научного потенциала в Вооруженных Силах РК и дальнейшему развитию военной науки способствовало создание Центра военно-стратегических исследований (ЦВСИ) при Министерстве обороны. Эта научная организация была создана в форме акционерного общества (АО) со стопроцентным участием государства в уставном капитале на основании постановления Правительства РК от 6 февраля 2008 года № 110 [6].

Главной задачей ЦВСИ было аналитическое обеспечение деятельности Министерства обороны в интересах формирования военной политики и трансформации Вооруженных Сил.

В течение 2008-2011 годов АО «ЦВСИ» был выполнен ряд научно-исследовательских работ по различной тематике согласно планам, утвержденным МО РК. Наиболее значимой из них стала разработка Военной доктрины Республики Казахстан, которая была утверждена Указом Президента РК от 11 октября 2011 года.

При этом в первые годы базовое финансирование ЦВСИ не осуществлялось, несмотря на то, что в соответствии со статьей 25 закона РК «О Науке» были все основания для такой поддержки со стороны МО РК. Все расходы на текущее обеспечение научной деятельности, содержание здания, закупки оборудования и материалов, оплату труда научных работников и административного персонала осуществлялись за счет научной деятельности и уставного капитала.

Центр установил научные контакты с ведущими казахстанскими и рядом зарубежных научных организаций, принимал активное участие в научных мероприятиях, проводимых как в Казахстане, так и за рубежом. Подписку на научно-теоретический журнал «Сардар», издаваемый ЦВСИ, стали оформлять не только казахстанские, но и зарубежные научные организации.

С 2011 года в АО «ЦВСИ» начали осуществляться мероприятия по расширению спектра оказываемых услуг не только для МО РК, но и других государственных органов и организаций. В частности, на основании заключенных договоров с акиматами ряда областей об оказании консалтинговых услуг Центром выполнялись работы по вопросам мобилизационной подготовки.

В 2010 году в военном ведомстве появилась еще одна научная организация - ТОО «Единый центр внедрения систем управления вооружением» в составе АО «НК «Казахстан Инжиниринг», подведомственного МО РК. В конце 2012 года она была преобразована в ТОО «Научно-исследовательский институт «Казахстан инжиниринг». Этот НИИ стал проводить научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы в области ВВТ и продукции двойного назначения в системе оборонно-промышленного комплекса республики [7].

В 2013 году неоднозначные кадровые решения в Министерстве обороны РК вызвали своеобразный «суверенитет» научных организаций и военных учебных заведений, руководители которых с достаточной долей пренебрежения стали воспринимать указания вышестоящей инстанции. Из-за отсутствия действенного контроля и координации эффективность научной работы в Вооруженных Силах значительно снизилась. Научные организации, подведомственные МО РК, оказались невостребованными, значительно снизилось количество проводимых ими научно-исследовательских работ.

В ноябре 2016 года на основании решений Правительства РК АО «ЦВСИ» и АО «НК «Казахстан Инжиниринг» были переданы в ведение Министерства оборонной и аэрокосмической промышленности РК. В декабре 2016 года ТОО «НИИ «Казахстан инжиниринг» было преобразовано в ТОО «Research & Development центр «Казахстан инжиниринг».

В течение трех последующих лет большая часть научно-исследовательских работ в интересах Вооруженных Сил осуществлялась только в Национальном университете обороны.

С ноября 2019 года в соответствии с постановлением Правительства РК АО «Центр военно-стратегических исследований» вновь был передан в Министерство обороны Республики Казахстан и стал проводить научно-исследовательские работы по заказам его руководства. Это положительно повлияло на дальнейшее развитие и укрепление научного потенциала в ВС РК. Ведь за период своего существования Центром разработано более 100 НИР и ОКР, из них 75 процентов – по закрытой тематике в интересах национальной безопасности Республики Казахстан. Кроме того, были разработаны ряд проектов нормативных правовых актов (указы Президента Республики Казахстан, постановления Правительства РК), 26 учебных пособий для Национального

университета обороны имени Первого Президента РК - Лидера Нации, 41 военный национальный стандарт [9].

Подготовка отечественных военно-научных кадров

Уже в первые годы независимости руководством Вооруженных Сил и других силовых органов стали предприниматься меры по подготовке военных научных и научно-педагогических кадров.

В этих целях в Высшем пограничном командном училище в 1994 году была создана адъюнктура, а в 1997 году адъюнктура была создана в Военной академии ВС РК. Начиная с 2000 года, для обучения в адъюнктурах высших военных учебных заведений России стали направляться офицеры ВС РК. В 2001 году в диссертационном совете при Военной академии ВС РК состоялась первая защита кандидатской диссертации по военной истории полковником Муханбеткалиевым Х.С., а в объединенном диссертационном совете Военного института КНБ РК и Военно-научного центра МО РК были защищены кандидатские диссертации по военному искусству полковником Дубовцевым Г.Ф. и полковником запаса Шлейко М.Е.

С 2004 года в адъюнктуре Национального университета обороны стала осуществляться подготовка научных кадров по трем военным специальностям.

С 2005 по декабрь 2007 года при Национальном университете обороны функционировал объединенный диссертационный совет для защиты диссертаций на соискание ученой степени кандидата наук по военным специальностям. А в апреле 2008 года при этом ВУЗе был создан совет для защиты диссертаций на соискание ученой степени кандидата и доктора наук по военным специальностям. В составе этого совета работали 8 военных ученых из России и 3 доктора наук из Республики Беларусь.

В период с 2005 по 2010 годы в диссертационном совете при Национальном университете обороны были защищены 5 докторских и 36 кандидатских диссертаций по военным специальностям [10].

С 2001 по 2010 год в диссертационном совете при Военном институте КНБ (в последующем - при Академии пограничной службы КНБ РК) были защищены 10 докторских и 32 кандидатских диссертации по военным специальностям.

В настоящее время подготовка научных кадров осуществляется в докторантурах при Национальном университете обороны имени Первого Президента РК - Лидера Нации и Академии пограничной службы КНБ РК. С 2014 года ежегодно выпускники защищают диссертации на соискание ученой степени доктора философии (PhD) по группе специальностей «Военное дело и безопасность» в диссертационных советах этих ВУЗов.

Другие меры по совершенствованию военно-научного потенциала страны.

Общеизвестным является тот факт, что в ведущих странах мира к числу приоритетных направлений научных исследований относятся НИР и ОКР в сфере обороны и национальной безопасности. Именно эти научные направления финансируются в первоочередном порядке, а для проведения военно-теоретических и военно-специальных исследований привлекается значитель-

ное количество научных организаций и высококвалифицированные специалисты из различных областей науки.

В нашей стране до 2018 года такого механизма для проведения научных исследований в области обеспечения национальной и военной безопасности государства не существовало. Среди приоритетных направлений научной деятельности, определенных на среднесрочную перспективу, исследования в области обеспечения национальной безопасности и обороны страны не предусматривались. Соответственно, не было и госзаказа на выполнение НИР и ОКР в этой области. В результате этого вопросы обеспечения национальной безопасности и обороны исследовались научными структурами и отдельными учеными чаще всего в инициативном порядке.

Отсутствие в структуре Национального центра государственной научно-технической экспертизы специального подразделения по закрытой тематике приводило к тому, что большинство актуальных тем научных исследований по тематике, связанной с обеспечением национальной безопасности и обороны, выполнялись по договорам об оказании консалтинговых услуг. Отсутствие квалифицированной и независимой экспертизы предлагаемых к исполнению НИР приводило к тому, что стоимость их исполнения зачастую необоснованно завышалась, а результатом являлось получение продукции с сомнительными научными результатами [11].

Коренным образом ситуация изменилась только к 2018 году, когда был создан Национальный научный совет по приоритетному направлению «Национальная безопасность и оборона» и стали выделяться средства для грантового и программно-целевого финансирования научных проектов в этой сфере.

В состав ННС были включены не только военные ученые, но и представители оборонной промышленности, а также научных организаций и высших учебных заведений страны, имеющие опыт научно-исследовательской деятельности в данной области. Это позволяет повысить объективность отбора наиболее актуальных научных проектов в рамках конкурсов на фундаментальные и прикладные исследования в области обороны и национальной безопасности.

Одним из важных этапов развития казахстанской военной науки можно считать создание Республиканского общественного объединения «Академия военных наук» на проведенном 29 мая 2013 года съезде военных ученых. Тогда было принято решение принимать в состав этого научного объединения не только военных ученых, но и авторитетных специалистов по другим отраслям науки, которые занимаются научно-исследовательской деятельностью, связанной с обеспечением обороны и национальной безопасности страны. В числе основных целей АВН были определены: объединение военных ученых страны для научно-исследовательской деятельности, разработки и реализации военно-технических программ и проектов; активное участие в формировании и реализации государственной военной научно-технической и инновационной политики.

За прошедшие годы учеными, входящими в состав РОО «Академия военных наук» выполнен ряд научных проектов, в том числе в рамках грантово-

го и программно-целевого финансирования фундаментальных и прикладных исследований в области обеспечения национальной безопасности и обороны. Научное объединение участвует в подготовке специалистов для государственных органов и организаций страны по вопросам обеспечения национальной безопасности. С 2014 года ежеквартально издается научный журнал «Әскери ғылым академиясының хабаршысы». Члены АВН активно участвуют в проведении научной экспертизы НИР и ОКР, выполняемых в сфере национальной безопасности и обороны.

В целом, как показывает анализ, в последнее время произошла корректировка курса развития отечественной военной науки. Вновь предпринимаются меры для межведомственного взаимодействия, объединения потенциала научных организаций и ученых различных научных отраслей в интересах достижения целевых показателей общенационального приоритета до 2025 года «Укрепление национальной безопасности» [12].

Заключение

1. Современные военно-политические процессы, происходящие в мире и в Центрально-Азиатском регионе, требуют активизации военнаучных исследований в интересах обеспечения национальной безопасности государства и укрепления его обороноспособности. Для предотвращения принятия ошибочных решений при определении дальнейших направлений военного строительства и развития различных компонентов военной организации государства необходимо активное участие военных ученых и представителей других наук в исследовании существующих проблем и поиске наиболее целесообразных решений.

2. В настоящее время в Республике Казахстан создана собственная система военной науки, обладающая достаточно высоким потенциалом для проведения исследований, направленных на обеспечение национальной безопасности, приведение военной организации государства в соответствии со стремительно изменяющимися геополитическими реалиями, новыми задачами обеспечения военной безопасности. Подтверждением этого являются результаты исследований в области военного искусства, строительства и подготовки Вооруженных Сил, других войск и воинских формирований, самостоятельная разработка концептуальных документов в сфере обеспечения военной безопасности, когда многие государства в Восточной Европе и на постсоветском пространстве предпочитают привлекать для этого зарубежных специалистов, затрачивая на эти цели значительные средства.

3. Для повышения эффективности научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ, проводимых в целях модернизации вооружения и военной техники, целесообразно развивать научно-экспериментальную базу в организациях, входящих в состав АО «НК «Казахстан Инжиниринг», а также в Военно-научном исследовательском центре Национального университета обороны. Это позволит военным ученым, докторантам и магистрантам, сотрудникам научных организаций и подразделений проводить эксперимен-

тальные исследования, направленные на модернизацию и создание новых образцов ВВТ.

4. Для проведения военно-специальных исследований необходимо задействовать материально-техническую базу и возможности учебных лабораторий военных и специальных ВУЗов. МО РК и другим силовым органам необходимо планировать и выделять подведомственным ВУЗам соответствующие средства на эти цели.

Кроме того, целесообразно осуществить переработку нормативных документов, определяющих меры стимулирования научной, изобретательской и рационализаторской работы в Вооруженных Силах.

Список литературы

1. Об утверждении Военной доктрины Республики Казахстан//Указ Президента Республики Казахстан от 29 сентября 2017 года №554. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz> (дата обращения: 18.11.21).

2. История науки в Казахстане // Режим доступа: <http://www.nauka.kaz.kz>. [Электронный ресурс]. (дата обращения:20.10.2021)

3. Директива Министра обороны РК от 16 марта 1998 года об образовании Военно-научного центра МО РК. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz> (дата обращения: 18.11.21)

4. Дубовцев Г.Ф. Состояние и перспективы развития военной организации Казахстана. Монография. - Астана: КИСИ. – 2015. – 157 с.

5. О совершенствовании научной работы в Вооруженных Силах Республики Казахстан. Приказ Министра обороны РК от 20 августа 2007. «Параграф» №1173. (дата обращения:18.11.21).

6. О совершенствовании научной работы в Вооруженных Силах Республики Казахстан. Приказ Министра обороны РК от 20 августа 2007. «Параграф» №1173. (дата обращения:18.11.21).

7. Дубовцев Г.Ф. Состояние и перспективы развития военной организации Казахстана. Монография. - Астана: КИСИ. – 2015. – 164 с.

8. Официальный сайт АО «Центр военно-стратегических исследований» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cvsi.kz>. (дата обращения: 03.11.2021).

9. Кожобеков Н. Общие основы военной науки. - Алматы: Нұр-Принт. – 2011. – 232 с.

10. Дубовцев Г.Ф. Состояние и перспективы развития военной организации Казахстана. Монография. - Астана: КИСИ. – 2015. – 166 с.

11. Официальный сайт РОО «Академия военных наук Республики Казахстан» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://avn.kz/index.php?option=comk2&view=item&layout=item&id=2>. (дата обращения: 03.11.2021).

12. Об общенациональных приоритетах Республики Казахстан до 2025 года. Указ Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года № 520// Информационно-правовая система нормативных правовых актов «Әділет» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus>. (дата обращения: 05.11.2021).

Г.Ф. Дубовцев

Қазақстандық әскери ғылымның қалыптасуы және мемлекеттің әскери қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі оның рөлі

Мақалада Қазақстан Республикасында әскери ғылымның қалыптасуы мен дамуын және мемлекеттік құрылыстың түрлі кезеңдерінде әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету, әскери-доктриналық көзқарастарды анықтаудағы рөлі мен мәселелері қаралады.

Ғылыми мақалада әскери білім мен ғылымның мәнін, және әскери жоғарғы оқу орындарындағы мамандарды даярлауды және оқу жүйесіндегі мәселелерді талқылайды. Қарулы Күштің басқа да әскери құрылымдарды одан әрі дамыту мүддесінде әскери-ғылыми зерттеулердің тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар талқыланады.

Кілт сөздер: әскери ғылым, Бас штаб, материалдық-техникалық қамтамасыз ету, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар, қорғаныс-өнеркәсіп кешені.

G.F. Dubovcev

The formation of Kazakhstan's military science and its role in ensuring the military security of the state

The article deals with the formation and development of military science in the Republic of Kazakhstan, its role in determining military doctrinal views on ensuring military security at various stages of state construction. Measures to improve the effectiveness of military scientific research in the interests of further development of the Armed Forces, other troops and military formations were also considered.

Key words: military science, general staff, logistics, research and development, military-industrial complex.

References

1. (2017) Ob utverzhdenii Voennoy doktriny Respubliki Kazakhstan// Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 29 Sentyabrya 2017 goda. [On the approval of the Military Doctrine of the Republic of Kazakhstan// Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated September 29. №554]. Retrieved from: <https://adilet.zan.kz> (date accessed: 18.11.21).
2. Istoriya nauki v Kazakhstane. [History of science in Kazakhstan].// Retrieved from <http://www.naukaz.kz>. (date accessed: 10.20.2021).
3. Direktiva Ministra oborony RK ot 16 marta 1998 goda ob obrazovanii Voenno-nauchnogo centra MO RK. [Directive of the Minister of Defense of the Republic of Kazakhstan dated March 16, 1998 on education Military Scientific Center of MO-RK]. Retrieved from: <https://adilet.zan.kz> (date accessed: 18.11.21).
4. Dubovcev, G. (2015). Sostoyanie i perspektivy razvitiya voennoy organizatsii Kazakhstana. [The state and prospects of development of the military organization Kazakhstan]. Monograph. Astana: KISI. - 157 p.
5. (2007) O sovershenstvovanii nauchnoy raboty v Vooruzhenykh Silakh Respubliki Kazakhstan. Prikaz ministra oborony RK ot 20 avgusta 2007 goda. [On the improvement of scientific work in the Armed Forces of the Republic Kazakhstan. Order of the Minister of Defense of the Republic of Kazakhstan dated August 20. «Paragraf» №1173. (date accessed: 18.11.21).

6. (2008) Postanovlenie pravitelstva RK lot G.F. [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated February 6. № 110. «Paragraf» №1173. (date accessed:18.11.21).

7. Dubovcev, G. (2015). Sostoyanie i perspektivy razvitiya voennoy organizacii Kazakhstana. [The state and prospects of development of the military organization Kazakhstan]. Monograph. Astana: KISI, 164 p.

8. Officialnyi sait AO «Centr voenno-strategicheskikh issledovaniy». [Official website of JSC “Center for Military-Strategic Studies”]. [Electronic resources]. – Retrieved from <https://cvsi.kz>.(date accessed: 03.11.2021).

9. Kozhabekov, N. (2011). Obshie osnovy voennoy nauki. [General fundamentals of military science]. - Almaty: Nur-Print, 232 p.

10. Dubovcev, G. (2015). Sostoyanie i perspektivy razvitiya voennoy organizacii Kazakhstana. [The state and prospects of development of the military organization]. Kazakhstan. Monograph. KISI, Astana, 166 p.

11. Officialnyi sait ROO «Akademiya voennykh nauk Respubliki Kazakhstan». [The official website of the ROO «Academy of Military Sciences of the Republic of Kazakhstan»]. [Electronic resources]. Retrieved from <https://avn.kz/index.php?option=comk2&view=item&layout=item&id=2->.(date accessed: 03.11.2021).

12. Ob obshenatsionalnykh prioritetakh Respubliki Kazakhstan do 2025 goda. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 26 fevralya № 520 // Informatsionno-pravovaya sistema normativnykh pravovykh aktov «Adilet». [On national priorities of the Republic of Kazakhstan until 2025. Order President of the Republic of Kazakhstan from February 26, 2021 №520// -Information and legal system of normative legal acts «Adilet»]. [Electronic resources]. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus>. (date accessed: 05.11.2021).

FTAXP

78.15

Е.У.Хайров¹

М.М. Мырзабекова¹

¹*Армия генералы С.Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлерінің Әскери институты,
Алматы, Қазақстан
E-mail:(eldosoff43@gmail.com)*

Әскери жоғарғы оқу орны курсанттарының кәсіби дайындығын шешуде рационализаторлық жұмыстың мүмкіндіктері

Бұл мақалада әскери институт курсанттарының кәсіби дайындығы кезіндегі рационализаторлық жұмыстарды ұйымдастыру тәртібі, ондағы қарама-қайшылықтар және пайда болатын кедергілердің алдын алу жолдары талқыланады. Зерттеу нысаны ретінде кафедра оқытушыларының және курсанттардың орындаған рационализаторлық жұмыстары мен еңбектері алынады. Тиісінше, автор қызметтік тәжірибесін теорияға қарай бағыттайды. Атыс кафедрасындағы рационализаторлық жұмыстарды жүргізудің реттілігі, формасы мен құралдарына ерекше назар аударылады. Отандық әскери ғылым мен болашақ офицерлердің шығармашылығын, кәсіби қабілеттерін қалыптастыруда рационализаторлық жұмыстардың маңызы анықталады.

Кілт сөздер: Қарулы күш, әскери ғылым, шығармашылық, білім, рационализаторлық.

Kipicne

Қазақстандық әскери ғылым – бұл тәуелсіз мемлекеттің енді ғана бой көтеріп келе жатқан жаңа саласы. Әскери ғылымның өрістеуі ең алдымен бүгінгі күні институт қабырғасында білім алып, Отанға абыроймен қызмет атқаратын курсанттардың ынтасы мен күш-жігерінен басталады.

Әскери жоғарғы оқу орындарында курсанттарды рационализаторлық ғылыми жұмыстарға тарту әскери ғылым саласын дамытудың алғышарты болып табылады.

Тәуелсіз еліміздің айбынды армиясын қалыптастыруда болашақ офицердің епті, шапшаң, жылдам болуы, әрі тез арада шешім қабылдай алуы тиіс. Бүгінгі таңда әскери педагогтардың курсанттарды ғылыми зерттеуге үйретуі, шығармашылыққа баулуы өзекті тақырыптың бірі. Рационализаторлық жұмыстарды жоспарлау мен уақытылы орындап жүзеге асыру ауқымды әрі жауапты міндет.

Рационализаторлық жұмыстардың басты мақсаты - шығармашылыққа бейім курсанттарды заманауи әскери - техникалық ғылым, білім мәселелерін шешуде өз үлестерін тигізуге мүмкіндік жасау болып табылады. Әскери институт курсанттарының республикалық, халықаралық деңгейде ғылыми сайыстарға, жобаларға қатысып жүлделі орындар алып жақсы көрсеткіштерді көрсетуі, әр тапсырылған жұмысты үлкен жауапкершілікпен орындауы олардың болашақта білікті офицер болып қалыптасуына септігін тигізетіні анық.

Зерттеу әдістері:

Тақырыпты зерттеудің практикалық – әдіснамалық негіздемесіне қарай әскери ғылымдардың жетістіктеріне сүйене отырып, әскери - педагогикалық зерттеулердің тұжырымдалары басшылыққа алынады. Жүйелі, құрылымдық, теориялық таным, салыстырмалы және логикалық әдістер қолданылды.

Негізгі бөлім

Қазіргі әлемнің даму мүмкіндіктерін ескере отырып, 2001 жылы Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті - Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Армиямыз шағын, мобильді, жоғары технологиямен жабдықталған, атысқа мықты даярлығы бар, қуатты, жылдам еліміздің аумағындағы кез-келген мәселелерді қысқа мерзімде шешуге қабілетті. Қазақстан Республикасы шынымен де өзгермелі әлемдегі ең мықты елдердің бірі болуы үшін өзіндік жаңашылдықтарымен армияны біржола жаңғыртуы қажет» - деп атап өтті [1].

Дүние жүзіндегі қақтығысқа толы әскери - саяси жағдай офицерлерден жаңа заманауи қару мен әскери техниканы игеруден бұрын терең білімділік пен біліктілікті талап етеді.

Қазіргі заманғы әскери тәжірибеде стандартты шешімдері жоқ кәсіби міндеттерді дер кезінде шеше алу, сыни ойлау қабілетін шыңдау алдыңғы орынға шығып отыр. «Оқыту педагогикасында кең танымал болған зерттеу түрлеріне оқыту мен ойлау стильдері, оқыту стратегиялары, тәсілдемелер мен преференциялар, танымдық ойлау, ойлау дағдылары, эмоциялық интеллект пен көптік интеллект жатады. Қарқынды оқыту біраз уақыт бойы білім беру мен оқытудың нәтижелі іске асуын қадағалап келген принциптер жиынтығынан тұрады. Сонымен қатар оқушыны шығармашы-лыққа жетелесек білім беру саласында білім сапасы арта түседі [2].

Өзгеріп отыратын жағдайларда әр түрлі әдістерді қолдана отырып, берілген тапсырманы орындаудың көптеген нұсқаларын, шығармашылық ойлау және стандартты емес шешімдерді табу қабілеті заманауи офицердің құзыреттілігінің қажетті құрамдас бөлігіне айналды.

Рационализаторлық жұмыстың құндылығы – білім алу қабілетін дамытатын бастамашыл іс, пәндерді тереңірек меңгеруге ықпал етеді, болашақта курсанттар жинақталған тәжірибесін іс жүзінде қолдана алады.

Кафедраларда күрделі әскери саланы зерделейтін заманауи кәсіби офицерді толыққанды дайындау үшін алдымен курсанттардың кәсіби шығармашылығын дамытуды басты орынға қою керек. Осыған орай курсанттардың шығармашылық принциптерін дамыту жоғары әскери оқу орнында білім алу кезіндегі міндетті талаптардың бірі болып табылады.

Әскери жоғары оқу орындарындағы рационализаторлық, шығармашылық жұмыстардың мақсаты - қабілеті жоғары, кәсіби құзыретті офицер тәрбиелеу.

Құрлық әскерлері Әскери институтында кейінгі жылдары курсанттардың кәсіби шығармашылығын толық дамытуға және рационализаторлық жұмысқа қатысуына жағдай жасалуда.

Дегенменде, әскери қызметтің қатаң реттелуі және сонымен бірге оқу жүктемесінің шектен тыс артуы курсанттардың ғылыми жұмыспен айналысуына мүмкіндігі бола бермейді. Оқу процесінің талаптары мен курсанттардың шығармашылық белсенділігін дамыту жолындағы қарама-қайшылықтарды әр түрлі жолмен жоюға болады алайда бұл ұстаздардың көмегінсіз шешілмейді. Курсанттардың рационализаторлық жұмысын жүргізуде әскери педагог шешуші рөл атқарады. Курсанттардың рационализаторлық жұмысқа қатысу қажеттілігі туралы мотивацияны қалыптастыру ұстаздың басты міндеті. Әскери оқытушының курсанттармен шығармашылық жұмысты ұйымдастыруы ғылыми зерттеу жобаларында қолданатын әдіс-тәсілдерді көрсету, әдебиеттермен жұмыс жасату, тақырыптың өзектілігін ашу жолдарына бағыт бағдар беруден тұрады.

Рационализаторлық жұмысты орындау барысында, курсанттардың кәсіби шығармашылығын дамыту процесі әскери педагогтан мыналарды талап етеді:

- курсанттардың мақсаттары мен міндеттерін нақты және қол жетімді тұжырымдау;
- зерттеу объектілері мен пәнін дұрыс таңдау;

- шығармашылық жұмыстарды орындайтын субъектілер туралы түсінігін қалыптастыру.

Педагогикалық тәсіл зерттелетін мәселенің маңызды заңдылықтарының сипаттамасын қамтуы тиіс;

- Қайшылықтардың мәнін анықтау және ашу;
- Рационализаторлық жұмысты ұйымдастыру принциптерін белгілеу; шығармашылық жұмыстарды орындаудың әдістемелік негіздерін үйрету.

Осыны негізге ала отырып, атыс кафедрасында рационализаторлық жұмыстарды жүргізу барысында курсанттардың тәжірибесінің аздығын байқадық. Сондықтан, кафедра оқытушылары әскери оқу орнының курсанттарына қол жетімді шығармашылық жұмыстарды орындау тәртібі, формасы мен құралдарына ерекше назар аударады. Рационализаторлық жұмыс кезінде курсанттардың кәсіби шығармашылығын оңтайлы ұйымдастыру келесі қадамдарды кезең - кезеңмен қамтуы тиіс.

Алғашқы қадам. Мәселенің тұжырымы:

- қалыптасқан жағдайды зерттеу және ондағы «жанжал», қайшылықты анықтау;
- қайшылықтың туындауына себеп болатын проблемалық жағдайды анықтау;
- проблемалық жағдайды шешудің өзектілігін дәлелдеу.

Екінші кезең. Мәселені шешу гипотезасы және оларды талдау:

- жұмыс гипотезасын тұжырымдау, оны жүзеге асыру мүмкіндігі мен пайдалылығын талдау;
- таңдалған гипотезаға негізделген зерттеу тұжырымдамасын ашу.

Үшінші кезең. Зерттеу, жобалау жұмыстарын жоспарлау және оларды іс жүзінде іске асыру жолдарын табу.

Төртінші кезең. Жоспардың орындалуын кезең-кезеңімен бақылай отырып, қабылданған ғылыми-практикалық идеяларды іс жүзінде іске асыру.

Бесінші кезең. Рационализаторлық жұмыстың нәтижелерін ұсыну:

- рационализаторлық жұмыстың өнімін беру;
- алынған нәтижені ұсынылған жұмыс гипотезасымен салыстыру (талдау) және күтілетін нәтижеге жету дәрежесін бағалау;
- анықталған кемшіліктер мен ұсынылған гипотезадан ауытқуларды жою;
- соңғы формада практикалық нәтиже беру;
- рационализаторлық жұмыстың өнімінің практикалық әрекетін тексеру;
- орындалған жұмысты рационализаторлық жөніндегі комиссияға қорғау үшін ұсыну [3].

Шығармашылық жұмыс кезінде курсанттар жеке тәжірибенің болмауына байланысты рационализаторлық жұмысты баяулататын және қиындататын бірқатар қателіктер жібереді. Шығармашылық белсенділікті оңтайландыру курсанттардың жұмысын тікелей қадағалауды ғана емес,

сонымен қатар оқытушының барлық кезеңдерді жоспарлаудағы көмегін, әзірленген рационализаторлық ұсынысқа қатысты кең ауқымды мәселелер бойынша кеңес беруді, оның орындалу мерзімі мен сапасын бақылауды қамтуы тиіс.

Курсанттардың рационализаторлық жұмысты орындау барысында оларды шығармашылық қызметпен айналысуға ынталандырудың келесі әдістері анықталды: Рационализаторлық жұмысқа қатысатын курсанттар оқуда және қоғамда көшбасшы болуға бейімдеу келетінін аңғардық. Жиналған тәжірибе көрсеткендей, рационализаторлық жұмысты орындау барысында курсанттардың кәсіби және жалпы құзыреттілігінің айтарлықтай жоғарылауы байқалады, бұл:

1. негізгі кәсіби білім беру бағдарламасымен анықталған негізгі құзыреттіліктерді тереңірек және мағыналы түрде меңгеру;
2. негізгі кәсіби білім беру бағдарламасына кірмейтін бірқатар құзыреттілікті танып білу;
3. қосымша техникалық ақпаратты оқу мен практикада қолдану есебінен курсанттардың жалпы және техникалық сауаттылығын арттыру;
4. заманауи оқу - материалдық базасы бар практикалық жұмыс біліктілігі мен дағдыларын дамыту;
5. оқу процесінде толық аяқталған рационализаторлық ұсыныстарды қолдану бойынша оң тәжірибені жинақтау және түсіну;
6. курсанттарға оқылатын пәндердің оқу материалдарын тереңірек және мағыналы қабылдауға мүмкіндік беретін рационализаторлық ұсынысты жоспарлауға, енгізуге және қолдануға тікелей қатысу [4].

Ұтымды жұмысты ұйымдастыру мен жүргізудің көпжылдық тәжірибесі курсанттардың рационализаторлық ұсыныстарына қойылатын негізгі талаптарды талдауға мүмкіндік берді. Рационализаторлық ұсыныс төмендегідей болуы керек:

- курсант тікелей қатысатын оқу үрдісімен байланысты;
- ағымдағы оқу процесіне пайдалы;
- практикалық маңыздылығы, одан әрі қолдану үшін айқын мүмкіндігі бар;
- жергілікті аналогтары жоқ;
- практикалық іске асыруға нақты мүмкіндігі бар техникалық шешімді ұсыну болып табылады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, әскери оқытушылар мен курсанттардың қатысуымен рационализаторлық жұмыстарды ұйымдастыру және жүргізу тәжірибесі, болашақ әскери ғалымның қалыптасуына негіз болады. Шығармашылық жұмыспен айналысу келешекте әскери саладағы ғылыми мектептің дамуына ықпал етеді. Курсанттардың рационализаторлық жұмыс

барысында қол жеткізген оң тәжірибесі мен ғылыми жаңалығы әскери оқытушы еңбегінің берген жемісі ғана емес еліміздің игілігі болмақ.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.А. Лекции Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы – Нур - Султан: Библиотека Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы, 2020. -576 с.
2. Барлетт С., Бертон Д. Білім берудегі зерттеулер. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы», 2020. - 464 б.
3. Негуторов Н.В. Рационализаторская работа и ее место в профессиональной подготовке курсантов высшего военного учебного заведения. [Электронный ресурс]. Режим доступа: [https // science – education.ru](https://science-education.ru) (қаралған күні: 02.12.21).
4. Анохина Т.В. Педагогическая поддержка как реальность современного образования. – Спб.: «Питер», 2003. -71 с.

Е.У. Хайров
М.М. Мырзабекова

Рационализаторская работа и перспективы развития профессиональной подготовки курсантов высших военных учебных заведений

В данной статье обсуждается порядок организации рационализаторской работы при профессиональной подготовке курсантов Военного института, противоречия в ней и пути предупреждения возникающих препятствий. Объектом исследования являются рационализаторские работы и труды, выполненные преподавателями кафедры и курсантами. Соответственно, автор направляет свою служебную практику в сторону теории. Особое внимание уделяется последовательности, форме и средствам проведения рационализаторских работ на огневой кафедре. Также определяется значение рационализаторской работы в формировании творчества, профессиональных способностей отечественной военной науки и будущих офицеров.

Ключевые слова: Вооруженные Силы, военная наука, творчество, образование, рационализатор.

Е.У. Khayrov
М.М. Myrzabekova

Innovative work and its place in the professional training of university cadets

This article discusses the procedure for organizing rationalization work in the professional training of cadets of the Military institute, contradictions in it and ways to prevent emerging obstacles. The object of the research is the rationalization works and works performed by teachers of the department and cadets. Accordingly, the author directs his official practice towards theory. Special attention is paid to the sequence, form and means of carrying out rationalization work in the formation of creativity, professional abilities of the national military science and future officers is also determined.

Key words: Armed Forces, military science, creativity, education, innovative.

References

1. Nazarbayev, N.A (2020). Lektsii Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Yelbasy, N.A. Nazarbayeva v vedushikh universitetakh mira [Lectures First Prezident Republic of Kazakhstan – Elbasy N.A.Nazarbayeva in the leading universities of the world]. Nur-Sultan: Rauan, 578 p.
2. Barlett, S., Berton, D. (2020). Bilim berudegi zertteuler [Research in education]. Almaty: «Ulttyq audarma byurosy». - 464 p.
3. Neguturuv, N.V. (2019) -№ 1. Racionalizatorskaya rabota i yeye mesto v professional'noy podgotovke kursantov vysshego uchebnogo zavedeniya. [Rationalization work and its place in the professional training of cadets of a higher military educational institution]. Retrieved from: <https://science – education.ru> (date accessed: 02. 12. 21).
4. Anokhina, T.V. (2003). Pedagogicheskaya podderzhka kak real'nost' sovremen-nogo obrazovaniya [Pedagogical support as reality of modern education]. Spb.: Piter, 71 p.

МРНТИ
78.03

Х.С. Адылханов¹
И.В. Зарубин¹

¹*Военный институт Сухопутных войск имени
С. Нурмагамбетова, Алматы, Казахстан
(E-mail: hadylkhanov@gmail.com)*

Некоторые взгляды на условия, оказывающие влияние на ведение боевых действий в городе

В статье рассматриваются условия, которые оказывают непосредственное влияние на организацию и ведение боевых действий в населенном пункте.

Автором проведен сравнительный анализ, между взглядами отечественных и зарубежных военных специалистов, в ходе которого было выявлено что на процесс ведения боевых действий в городе, значительное и непосредственное влияние будут оказывать городские и физико-географические условия. Раскрыто практическое содержание этих условий и степень их влияния на процесс ведения боевых действий.

Определены отличия между взглядами отечественных и зарубежных военных специалистов, выражающееся в различных подходах к понятию «поле боя» в пространственном измерении.

Ключевые слова: боевые действия, условия, инфраструктура, населённый пункт, влияние.

Введение

Общий рост численности населения Земли сопровождается половозрастными диспропорциями, миграцией жителей из развивающихся стран в развитые государства и высокими темпами урбанизации. Каждый год население земного шара увеличивается на 77 млн. человек, причем из этого числа около 60 млн. составляют городские жители. По прогнозам Организации объединённых наций, к 2025 году, в городах будет проживать около 60% населения Земли [1].

Социально-демографические процессы, происходящие в современном мире, обуславливают высокую вероятность того что военные действия в будущих войнах и вооружённых конфликтах будут происходить преимущественно на урбанизированной местности.

Как известно, города имеют огромное политическое, социально-экономическое и культурное значение. Они выступают, фактически, в качестве "центров тяжести" общества и государства, а их захват становится принципиально важным для достижения успеха в войне. Контроль над городом дает большие политические и психологические преимущества, которые могут решающим образом сказаться на всем ходе военного конфликта. Во многих случаях, например, контроль над несколькими важнейшими городами означает контроль над всем государством. В конечном счете, без овладения городами невозможно достичь политических целей войны [2].

Вследствие этого каждому офицеру, а командиру в особенности, необходимо иметь научные знания по организации и ведению боевых действий на урбанизированной местности.

Объектом исследования являются условия, влияющие на ведение боевых действий в населенном пункте. В ходе исследования была поставлена задача, выявить современные взгляды военных специалистов на то, какие условия оказывают наибольшее влияние на ведение боевых действий в населенном пункте.

Методы исследования

Для достижения поставленной цели исследование проводилось с использованием общенаучных методов – анализа и синтеза, индукции и дедукции, сравнения и обобщения, а также специфических методов военной науки – системного анализа, структурно-функциональной методологии, исследования операций, моделирования и др.

Основная часть

Прежде чем рассматривать условия, влияющие на ведение боевых действий в населенном пункте, необходимо отметить что под населённым пунктом понимается – первичная единица расселения людей в пределах одного застроенного земельного участка [3]. В свою очередь, населенные пункты делятся на городские и сельские. Городские – это города и поселки городского типа. Сельские – это село, деревня, аул, кишлак, поселок (при станции, дачный и т.д.). В дальнейшем, при проведении исследования, под населенным пунктом, будет пониматься – город.

В некоторых источниках и специальных исследованиях отечественной военной науки [4] определено, что на организацию и ведение боя в населенном пункте существенное влияние будут оказывать городские и физико-географические условия.

Под городскими условиями в свою очередь понимаются архитектурно-строительная характеристика и политико-экономическое положение населенного пункта, а также социальная характеристика населения, проживающая в данном населённом пункте. Под физико-географическими условиями понимаются географическое положение населенного пункта, климат, время года и суток [5].

В свою очередь зарубежные военные специалисты, в частности военнослужащие армии Соединённых Штатов Америки, населённый пункт представляют, как систему, включающую в себя три взаимосвязанных элемента: население, местность и инфраструктуру, соединяющие первые два элемента, в единое городское пространство [6].

Сравнительный анализ показывает, что взгляды зарубежных и отечественных военных специалистов практически совпадают, так в качестве элемента «местность», мы рассматриваем - географическое положение, климат, время года и суток, в качестве элемента «население» мы рассматриваем социальную характеристику населения, и в качестве элемента

«инфраструктура» мы рассматриваем архитектурно-строительную характеристику населенного пункта (рис.1).

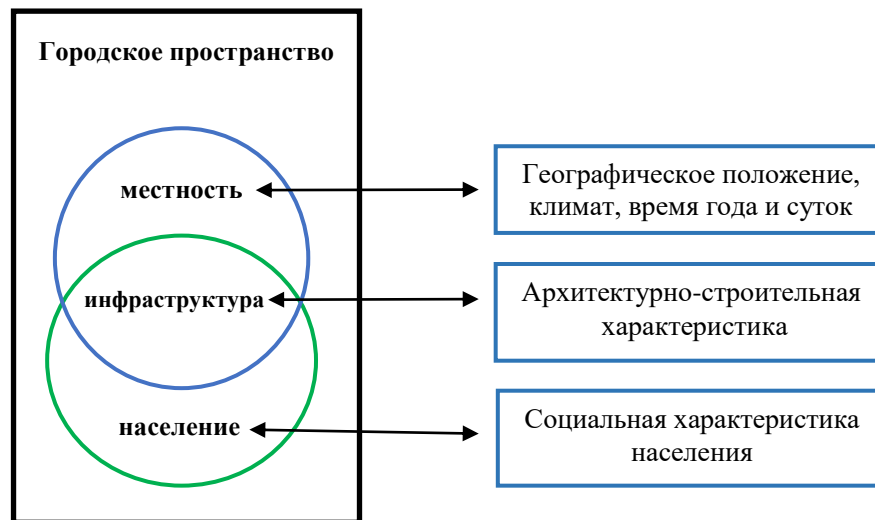

Рисунок 1 – Сравнение зарубежных и отечественных взглядов на условия влияющие на ведение боевых действий в городе

Таким образом, на основе сравнительного анализа, мы приходим к выводу что на ведение боевых действий в городе (в отличие от других особых условий) существенное влияние будут оказывать архитектурно-строительная характеристика города, социальная характеристика населения проживающая в этом городе, а также географическое положение города, климат, время года и суток.

Инфраструктура или архитектурно-строительная характеристика населенного пункта, это тот элемент или характеристика, которая несомненно оказывает значительное влияние на ведение боевых действий в городе, так как она отражает такие специфические характеристики как, величина и площадь населенного пункта, конфигурацию и структуру городской территории, характер планировки и качество городских построек, наличие подземных сооружений и коммуникаций.

Величина города определяется по числу его жителей. В зависимости от этого показателя различают города: мелкие - до 5 тыс. жителей; малые - от 5 до 20 тыс. жителей; средние - от 20 до 100 тыс. жителей; крупные - от 100 до 500 тыс. жителей; очень крупные - свыше 500 тыс. жителей, метрополисы - свыше 1 миллиона до 10 миллионов и мегалополисы - свыше 10 миллионов [7].

Командир подразделения, при оценке обстановки должен принимать во внимание, что чем больше *площадь* города, тем больше рубежей, районов обороны, опорных пунктов, узлов сопротивления, инженерных сооружений нужно оборудовать в нем, тем труднее будет осуществлять его обход и окружение, тем большее количество сил и средств необходимо для овладения им.

По нашему мнению, размер города будет определять содержание боевой задачи, то есть, каким районом, частью или всем городом должно овладеть подразделение, а также время на её выполнение.

Конфигурация населённого пункта может иметь ленточную, прямоугольную, квадратную, овальную и круглую форму [8]. На наш взгляд, конфигурация города в той или иной мере будет затруднять или, наоборот, способствовать совершению манёвра при овладении населённым пунктом, ставить командира перед выбором характера манёвра, направлений действий войск при подходе к нему, направления главного и других ударов при овладении городом.

Структура городской территории включает в себя районы (зоны), которые как правило, имеют различное предназначение, основными из них являются: административные и жилые районы; районы где размещаются промышленные предприятия; районы, занятые объектами внешнего транспорта (железнодорожные и автовокзалы, аэропорта и морские или речные порты); территории складов, зоны зеленых насаждений (парки, скверы, лесопарки); незастроенные территории; санитарно-защитные зоны.

Практический опыт показывает, что противник как правило пытается завладеть стратегически важными объектами (районами) города, которые напрямую оказывают влияние на жизнь города. По нашему мнению, грамотный командир должен уметь спрогнозировать, какими объектами (районами) противник будет пытаться овладеть, и на основании этого сосредоточить основные усилия разведки на этих объектах (районах).

На современном этапе, в *планировке улиц* населённых пунктов встречаются несколько характерных групп: радиальная, радиально - кольцевая, лучевая (веерная), прямоугольная (шахматная), комбинированная, произвольная (свободная). При этом, необходимо учитывать, чем больше город, чем сложнее его структура, тем чаще встречаются комбинированные системы. На наш взгляд, хорошее знание планировки улиц будет иметь значительное влияние при передвижении войск для совершения маневра своими войсками и создания препятствий для маневра противника.

Значительное влияние на ведение боевых действий в городе, будет оказывать плотность его застройки (отношение застроенной части населенного пункта ко всей его площади). Высокая плотность застройки ограничивает маневр силами и средствами, наблюдение и обстрел, затрудняет выбор позиций для огневых средств, ориентирование и отыскание целей авиацией.

Качество городских строений зависит от материала, из которого они сделаны, от толщины стен и высоты зданий. Материал построек определяет их огнестойкость и устойчивость к воздействию различных средств поражения. Во многих населенных пунктах большинство фабрично-заводских построек, дома, различные технические сооружения, вокзалы выстроены из прочных бетонных строительных материалов, кирпича или камня. Многие строения собираются из панелей с большим количеством стекла и бетона. Они менее устойчивы к взрывам и слабее защищают от средств поражения, чем кирпичные или каменные. Крыши современных зданий, как правило, плоские и лишены защитных надстроек, на них могут совершаться посадка средства армейской авиации, размещаться некоторые виды оружия и различные технические средства боевого обеспечения.

Крупные населенные пункты имеют развитые *подземные сооружения и коммуникации*, состоящие из глубоких, часто сообщающихся между собой подвалов, дренажной и канализационной сети, подземных гаражей, убежищ, складов и т.п. Наличие подземных сооружений позволяет обороняющейся стороне устраивать засады, проводить внезапные контратаки, скрытно отводить свои войска в глубь населенного пункта. Колодцы водопроводной и канализационной сети, успешно могут быть использованы для устройства скрытых (замаскированных) огневых точек. Кроме того, на их основе могут оборудоваться так называемые долговременные огневые точки с бронеколпаками и колпаками из железобетонных элементов.

Немаловажное влияние при ведении боевых действий в населённом пункте имеет элемент «население», или *социальная характеристика населения*, а особенно степень его благорасположения или враждебности по отношению к войскам. На этой оценке должна строиться вся система боевого и тылового обеспечения своих подразделений, а также взаимоотношения личного состава с местным населением.

Отношение местного населения к войскам может быть положительным, если боевые действия проводятся с целью освобождения утраченного населенного пункта. В этом случае возможна организация диверсионной и разведывательной деятельности силами населения города.

Возможны варианты, когда население, из-за проведенной пропаганды будет относиться нейтрально к воюющим сторонам или враждебно к нашим войскам.

В условиях нейтрального отношения населения возникает необходимость проведения комплекса мероприятий для положительного отношения населения к войскам. В случае отрицательного отношения населения к войскам, командованию придется проводить дополнительные мероприятия по противодействию так называемых партизанских действий со стороны местного населения.

Как показывает практика, *местность или географическое положение* населенного пункта тоже оказывает существенное влияние непосредственно на ведение боевых действий. Город может быть расположен на равнине, в холмистой местности или в горах. Окружающая его территория, а также территория самого города может быть лесистой, степной или пустынной. Город может находиться на побережье моря, у крупной реки или водоема, окружен с одной или нескольких сторон естественными природными заграждениями. Ландшафт города создает дополнительные условия на ведение боевых действий. Наличие господствующих высот на территории города и вблизи его, естественных препятствий в виде каньонов, крупных оврагов, изрезанного ландшафта будут оказывать свое влияние на систему оборонительных рубежей

Таким образом, можно отметить, что во взглядах отечественных и зарубежных военных специалистов, есть много общего.

Однако, необходимо отметить тот факт, что отечественные военные специалисты, рассматривали «город» как - традиционное «поле боя», в классическом плоскостном представлении с наличием фронта, тыла и флангов.

Американские военные специалисты, в отличие от отечественных, рассмотрели «город» через призму «пространства», т.е. к традиционным характеристикам - длина и ширина, они добавили высоту и глубину. Как трактует полевой устав Сухопутных войск США FM 3-06 (Urban Operations), городское пространство боя включает в себя пять элементов, это: воздушное пространство над городом; суперповерхность; интроповерхность; поверхность; субповерхность.

Данное отличие, накладывает значительный отпечаток на организацию и подготовку боевых действий, так как возникает необходимость принимать во внимание данный факт. Как показывает практика, бои и боестолкновения на урбанизированной местности приобретают наиболее ожесточенный характер и могут вестись в одном здании одновременно на разных уровнях (этажах, крышах, подвалах) и лестничных пролетах.

Заключение

Таким образом, мы пришли к выводу, что на организацию и ведение боевых действий в населенном пункте существенное и непосредственное влияние будут оказывать городские и физико-географические условия, или если говорить согласно зарубежных взглядов, такие элементы как: инфраструктура, местность и население.

Командир подразделения при организации и ведении боевых действий в населённом пункте всегда должен об этом помнить и креативно подходить к выполнению боевой задачи.

Список литературы

1. Население мира растет, стареет и переезжает в города [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://news.un.org/ru> // (дата обращения: 02.11.21).
2. Попов И.М., Хамзатов М.М. Война будущего: Концептуальные основы и практические выводы. Очерки стратегической мысли. – М.: Кучково поле, 2017. – 832 с.
3. Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. 4-е изд. М.: Советская энциклопедия, 1987. – 832 с.
4. Шовколович А.К., Коносов Ф.И., Ткач С.И. Боевые действия мсб в городе. – М.: Воениздат., 1985. – 10 с.
5. Паньков С.В. Тенденция развития подготовки офицеров к управленческой деятельности в современных условиях. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru> (дата обращения: 05.11.21).
6. Боевые действия в городских кварталах. Опыт спецподразделений /сост. П.П. Потапов. – Минск.: Современная школа, 2010. – 288 с.
7. Попов И.М. Война будущего, взгляды из-за океана. Военные теории и концепции современных США. – М.: Транзит книга, 2004. – 57с.
8. Койчыкулов К.Ж., Ешингалиев Е.Т. Ведение боевых действий ротной тактической группой в городе /учеб. пос. / ВИСВ, - Алматы: 2019. – 87 с.

Х.С. Адылханов

И.В. Зарубин

Қаладағы соғыс қимылдарына әсер ететін жағдайларға кейбір көзқарастар

Мақалада елді мекендегі ұрыс қимылдарын жүргізуге тікелей әсер ететін жағдайлар қарастырылады.

Автор отандық және шетелдік әскери мамандардың көзқарастары арасында салыстырмалы талдау жүргізді, оның барысында қаладағы соғыс процесіне қалалық және физикалық-географиялық жағдайлар айтарлықтай және тікелей әсер ететіні анықталды. Осы жағдайлардың практикалық мазмұны және олардың ұрыс процесіне әсер ету дәрежесі ашылды.

Кеңістіктік өлшемдегі "ұрыс алаңы" ұғымына әртүрлі көзқарастарда көрінетін отандық және шетелдік әскери мамандардың көзқарастары арасындағы айырмашылықтар анықталды.

Кілт сөздер: ұрыс қимылдары, шарттары, елді мекен, инфрақұрылым, әсер ету.

K.S. Adylkhanov

I.V. Zarubin

Some views on the conditions affecting the conduct of hostilities in the city

The article discusses the conditions that have a direct impact on the conduct of hostilities in a locality.

The author conducted a comparative analysis between the views of domestic and foreign military specialists, during which it was revealed that urban and physical-geographical conditions will have a significant and direct impact on the process of conducting military operations in the city. The practical content of these conditions and the degree of their influence on the process of warfare are revealed.

The differences between the views of domestic and foreign military specialists are determined, expressed in different approaches to the concept of "battlefield" in the spatial dimension.

Key words: combat operations (fighting), conditions, locality (city), infrastructure, influence.

References:

1. Naselenie mira rastet, stareet i perezhaet v goroda [The world's population is growing, aging and moving to cities]. Retrieved from: <http://news.un.org/ru> (date accessed: 02.11.21).
2. Popov, I.M., Hamzatov, M.M. (2017). Voina budushogo: Konceptualnye osnovy i prakticheskie vyvody. Ocherki strategicheskoi mysli [War of the future: Conceptual foundations and practical views. Essays on strategic thought]. M.: Kuchkovo pole, 265 p.
3. Prohorova, A.M. (1987). Sovetskiy enciklopedicheskiy slovar. [Soviet encyclopedic dictionary]. M.: Sovetskaya enciklopediya, 832 p.
4. Shovkolovich, A.K., Konosov, F.I., Tkach, S.I. (1985). Boevye deistviya msh v gorode [The fighting of the msh in the city]. M.: Voenizdat, 10 p.
5. Pankov, S.V. Tendentsiya razvitiya podgotovki ofitserov k upravlencheskoy deyatelnosti v sovremennykh usloviyakh [The trend in the development of training officers for managerial activities in modern conditions]. Retrieved from <https://cyberleninka.ru> (date accessed: 05.11.21).
6. Potapov, P.P. (2010). Boevye deistviya v gorodskikh kvartalakh. Opyt spetspodrazdeleniy [Fighting in urban areas. Special forces experience]. Minsk: Sovremennaya shkola, 288 p.

7. Popov, I.M. (2004). Voina budushego, vzglyady iz-za okeana. Voennye teoriy i koncepciy sovremenyh SCHA [War of the future, views from across the ocean. Military theories and concepts of modern USA]. – M.: Tranzit kniga, 57 p.

8. Koichykulov, K.Z., Eshingaliev, E.T. (2019). Vedenie boevykh deistviy rotnoy takticheskoy gruppy v gorode [Conducting combat operations by a native tactical group in the city]. /uchebnoe posobie/ VISV, - Almaty, 87 p.

МРНТИ

78.27

Т.К. Мадымаров¹

¹Военный институт Вооруженных сил
имени К. Усенбекова, Бишкек, Кыргызская Республика
(E-mail: tairbek65@mail.ru)

Роль и задачи Вооруженных сил Кыргызской Республики в обеспечении безопасности в современных условиях

В статье изложены этапы развития Вооруженных сил Кыргызской Республики и основные направления дальнейшего их совершенствования, обоснована необходимость проведения совместных научных исследований в ходе проводимых учений по развертыванию сил (войск) ОДКБ, и созданию группировок на угрожаемых направлениях. Рассматриваются внешние угрозы безопасности Кыргызской Республики в современных условиях, формулируются предложения по снижению уровня данных угроз. В качестве угроз национальной безопасности Кыргызской Республики называются расширение ОДКБ, наличие крупных группировок войск у границ, территориальные претензии к Кыргызской Республике и конфликты близ ее границ, обострение межнациональных и межэтнических отношений, нарушение целостности обороны и неопределенность режима государственной границы Кыргызской Республики.

Ключевые слова: национальная безопасность, религиозный экстремизм, военно-техническое сотрудничество.

Введение

Военно-политическая обстановка в Центрально-Азиатском регионе остается сложной. На ее состояние и развитие оказывают влияние процессы активного геополитического переустройства и становления новых систем обеспечения глобальной и региональной безопасности.

Появление на вооружении боевиков религиозно-экстремистских движений огромного количества оружия, техники и боеприпасов, оставшихся на территории Афганистана после вывода из этой страны Международных сил содействия безопасности, оказывает огромное влияние на военно-политическую обстановку и повышает вероятность возникновения вооруженных конфликтов в регионе.

Опасность религиозного фундаментализма заключается в свойственной ему тенденции противопоставления религиозного течения и государственности, представителей данной конфессии и других религий, а также атеистов,

что является фактором разделения общества на части, разрушения духовного единства страны.

В последнее время распространению идей исламского экстремизма в чрезвычайно большой степени способствует активизация деятельности радикальных исламистов. Для достижения этих целей ими создан мощный пропагандистский аппарат, использующий как традиционные, так и самые современные способы и методы.

Анализ вооруженных конфликтов последних лет показал, что исламские экстремисты конечным результатом своей деятельности считают достижение основных целей по установлению в обществе норм «истинного» исламского государства.

Актуальность темы обусловлена не только возрастанием внешних и внутренних угроз безопасности Кыргызской Республики, но и развитием средств и способов вооруженной борьбы, появлением в армиях ведущих западных государств новых концепций по ведению информационной войны и не прямых военных действий, совершенствованием способов проведения диверсий и подрывных работ на важных государственных, экономических и военных объектах частями сил специальных операций во взаимодействии с подразделениями отрядов незаконных вооруженных формирований в тылу противника, использованием имеющихся на вооружении высокоточного оружия, сопряженных автоматизированными системами управления и новейшими роботизированными средствами разведки и поражения

Методы исследования

Основу для разработки статьи составил метод системного анализа с учетом принципа развития и всеобщей связи исследуемого явления с общей теорией и практикой обеспечения национальной и региональной безопасности.

Основная часть

В своем выступлении на саммите Совета сотрудничества тюркоязычных государств президент Кыргызстана Жапаров Садыр Нуркожоевич 13 ноября 2021 г. заявил: «Кыргызстан предлагает тюркскому миру и международному сообществу идею создания платформы «Центральная Азия – территория мира». В своем выступлении он отметил, что на сегодня глобальная геополитическая ситуация остается напряженной. В первую очередь это связано с событиями последних месяцев в Афганистане. Это вызывает озабоченность в Центральной Азии.

В этих условиях важнейшей задачей государства является обеспечение стабильности и национальной безопасности.

В наши дни национальная безопасность имеет такую емкую характеристику, как состояние защищенности национальных интересов - жизненно важных интересов личности, общества, государства от внутренних и внешних угроз. Она сложная, постоянно изменяющаяся система. В процессе развития

этой системы, в результате воздействия на неё различных внешних и внутренних факторов, могут наступить периоды устойчивого и неустойчивого равновесия. В определенных условиях, периоды неустойчивого развития чреваты возникновением кризисных ситуаций социально-политического характера со всеми вытекающими значительными последствиями.

Вопросы обеспечения безопасности являются важнейшей государственной задачей, и поэтому к ним уделяется особое внимание в отечественных и зарубежных научных трудах. Анализ материалов исследований по национальной безопасности, предполагают последовательный учёт её системных характеристик.

Деятельность Вооружённых сил и других субъектов национальной безопасности направлена на нейтрализацию и отражение опасностей, угроз для личности, общества и государства в целом [2].

Вооруженные Силы Кыргызской Республики (далее – ВС КР) были образованы на основании Закона Кыргызской Республики Об обороне и Вооруженных Силах № 242 от 24 июля 2009 года в целях обороны и обеспечения защиты государственного суверенитета, территориальной целостности, конституционного строя, общества и граждан, а также выполнения обязательств, предусмотренных международными договорами с применением средств вооруженной борьбы,

Кыргызстан приступил к созданию собственных ВС с приобретением независимости в 1991 году. В своем развитии ВС КР прошли исторический путь, в котором можно отметить несколько этапов. Условно можно разделить их на три этапа.

На первом этапе (1992 – 1998 г.) вопрос о целесообразности существования армии активно обсуждался общественностью.

Страна в то время переживала определенные экономические трудности, которые послужили причиной появления предложений упразднить ВС КР.

Но в 1993 году сложная военно-политическая обстановка в Афганистане вынуждает страны Центрально-Азиатского региона совместно формировать миротворческие силы для прикрытия государственной границы соседней Республики Таджикистан.

Вооружёнными Силами КР было создано и направлено в Таджикистан воинские подразделения общей численностью в 500 военнослужащих. Они выполняли боевые задачи по охране и обороне границы Республики Таджикистан с Исламской Республикой Афганистан до февраля 1999 г.

Одним из шагов по реформированию ВС КР, в соответствии с постановлением правительства, должна была стать разработка проекта Концепции национальной безопасности, плана проведения реформы ВС КР на период 1998 – 2005 годов и проекта Военной доктрины. На основании этих нормативно-правовых актов планировалось поэтапное сокращение штата Министерства обороны до 9 тыс. чел [3].

Второй этап развития ВС КР (1999 – 2005 гг.) характеризуется разработкой нормативно-правовых актов на основе опыта организации боевых действий соединений, частей и подразделений ВС КР и других воинских форми-

рований по обнаружению, блокированию и уничтожению отрядов международных террористов, вторгшихся на территорию Баткенской области Кыргызстана из Афганистана через территорию Республики Таджикистан, названных в средствах массовой информации республики «Баткенскими событиями».

Результаты исследований опыта боевых действий в ходе Баткенских событий конца 90-х годов показывают, что отсутствие Военной доктрины КР, основного стратегического документа, представляющего собой основы государственной военной политики, строительства ВС КР и организации обороны государства явилось главной проблемой в развитии Вооруженных сил в тот период.

В связи с этим, в своей практической деятельности Министерство обороны испытывало некоторые трудности, так как выявленные проблемы решались не в полной мере. Особенно, в связи с хроническим недофинансированием оборонного ведомства с 1992 г., трудно выполнялись мероприятия по оснащению войск военной техникой и вооружением; созданию и накоплению запасов материально-технических средств для частей и подразделений по штату военного времени; созданию необходимых группировок войск и их заблаговременной подготовке к выполнению боевых задач, их целесообразному размещению и поддержанию в боевой готовности; оперативному оборудованию территории, боевой и мобилизационной готовности, а также проведению стратегического и оперативного планирования.

Анализ опыта организации выполнения задач в ходе Баткенских событий показал, что одним из основных факторов, приведшим к негативному развитию ситуации явилась неурегулированность государственной границы на территории южных областей КР. Это стало причиной того, что боевики на протяжении нескольких лет беспрепятственно проникали на незащищенную территорию Баткенского района и создавали опорные базы, схроны и склады с оружием, боеприпасами, боевым снаряжением и осуществляли подготовку террористов.

Эти события показали крайнюю необходимость решения проблем социально-экономического развития приграничных районов КР и строительства ВС КР. В октябре 1999 г. для обеспечения стабильности и процветания страны была образована Баткенская область. В её состав были включены города Сулюкты, Кызыл-Кия и три западные района Ошской области. Выделенные бюджетные средства новой области для решения наиболее острых вопросов социально-экономического развития, позволили значительно улучшить материальное состояние населения приграничных районов.

В соответствии с заявлениями официальных властей, в результате принятых мер, весной 2000 года, было достигнуто «бесперебойное финансирование армии». Оборонный бюджет республики увеличился и в 2001 году достиг –1,2% валового внутреннего продукта (далее – ВВП) или 18,7 млн долларов США. В последующем его размер был доведен в 2002-м – 1,4% ВВП или 22 млн долл., в 2003-м – 1,3% ВВП или уже 26,7 млн долл. Задаче финансирования государственных мероприятий, выполняемых для укрепления обороноспособности страны и в последующем уделялось достаточно большое внима-

ние.

На заседании Совета обороны (май 2004 г.) президент страны А. Акаев отметил: «Экономический рост последних лет дает возможность поддержать Вооруженные силы КР не только морально, но и материально» [3].

Кроме того, реформа коснулась и охраны государственной границы. Пограничная служба, состоявшая из двух структур – Главного управления пограничной охраны Министерства обороны и Главного управления пограничного контроля Министерства национальной безопасности, в августе 2002 года, была объединена в самостоятельный орган и подчинена непосредственно президенту КР. Её численность была увеличена с 3 тыс. чел. в 1999 году, до 5 тыс. чел. в 2002-м, в следующие два года доведена до 6 тыс. [3].

Одновременно с реформой силовых государственных органов в 2002 году, были сформированы подразделения немедленного реагирования.

На подразделения немедленного реагирования возложены задачи по своевременному выявлению, блокированию и ликвидации боевых отрядов международных террористов и экстремистов. Эти подразделения находятся в постоянной готовности вести боевые действия в высокогорных условиях и оснащены специальным оборудованием, а также обеспечиваются продуктовым пайком, предусмотренным специально для них. Данные подразделения укомплектовывались исключительно военнослужащими на контрактной основе.

Для подготовки военных кадров на этом этапе были образованы национальные военные учебные заведения. Так, Бишкекское высшее военное училище было создано на базе Бишкекского военного авиационного летно-технического училища, которое впоследствии было переименовано в Военный институт ВС КР. В 2001 году первые курсанты училища приступили к обучению по четырехлетней учебной программе.

Для подготовки военных кадров на этом этапе в соответствии с Указом Президента Кыргызской Республики от 15 июля 2000 года Бишкекское военное авиационное летно-техническое училище преобразовано в Бишкекское высшее военное училище Вооруженных Сил Кыргызской Республики. В последующем на основании Указа Президента Кыргызской Республики № 612 от 29 декабря 2009 года Бишкекское высшее военное училище преобразовано в Военный институт Вооруженных Сил Кыргызской Республики имени Героя Советского Союза генерал-лейтенанта К.Усенбекова.

В настоящее время обучение курсантов в Военном институте проводится по специальностям – командно-тактическая мотострелковых войск и пограничной деятельности.

Переход от системы «полк – дивизия», характерной для советского времени, к системе «батальон – бригада, стал основой реорганизации Министерства обороны в военной сфере. Это позволяло частям и подразделениям действовать самостоятельно на отдельных угрожаемых направлениях.

Было принято решение на увеличение числа военнослужащих армии на контрактной основе в целях укрепления обороноспособности и повышения престижа ВС. В соответствии с подписанным в 2004 г. президентом республи-

ки А. Акаевым законом, срок срочной службы был сокращён с 18 до 12 месяцев.

Характерными для третьего этапа развития ВС КР (2005 – 2010 гг.) являются проведенные мероприятия по реорганизации государственного управления после смены главы государства Акаева А.А. 24 марта 2005 года.

Реформа Вооруженных сил на этом этапе состояла из нескольких компонентов: призыв в армию лиц старшего возраста – от 20 лет и с высшим образованием, переход на одногодичную срочную службу, а также связанную с этим отмену отсрочек. В 2005 году вводится национальная военная форма и собственные знаки отличия. Центр повышения квалификации офицеров и прапорщиков Министерства обороны был образован в 2007 году, с целью расширения знания военнослужащих в течение месяца и совершенствования их профессиональных навыков.

Необходимо отметить, что военно-политическая обстановка в регионе и происходящие кризисные ситуации социально-политического характера внутри страны в современных условиях, обуславливают необходимость определения угроз безопасности КР, роли Вооруженных сил, и формирования основных положений Военной доктрины [3].

Основные принципы военного строительства определены в Военной доктрине КР, которая носит оборонительный характер и реализуется посредством проведения государством комплекса политических, дипломатических, экономических, информационных, военных и других мер обеспечения военной безопасности.

Региональная безопасность является важной составляющей регионального трансграничного сотрудничества.

Региональная безопасность характеризует состояние международных отношений в конкретном регионе мира как свободное от военных угроз, экономических опасностей, а также от вторжений и вмешательств извне, связанных с нанесением ущерба и посягательств на суверенитет и независимость государств региона.

Вопросы обеспечения стабильности между государствами региона в приграничных районах тесно связаны с приграничным сотрудничеством.

Властям государств Центральной Азии необходимо также извлечь соответствующие уроки из Баткенских событий: только реально объединившись перед лицом угрозы экстремизма и терроризма, можно минимизировать ее влияние. В 1999 – 2000 годах взаимодействие между силовыми структурами государств региона было нескоординированным, а если и имело место быть, то в основном - в декларативных формах или стороннего наблюдения. Опыт выполнения задач по обнаружению отрядов боевиков в приграничных районах, по их блокированию и ликвидации показал, что необходимо создать систему своевременной информации и оповещения государственных структур для организации взаимодействия при принятии решений.

Создание системы раннего предупреждения, центров информации и управления станет фундаментом для современного и адекватного реагирования на поступающие сигналы, а также возможного предотвращения разного

рода конфликтов в приграничных районах. Одним и важным из элементов таких систем можно назвать центры информации и управления в кризисных ситуациях, создаваемые в органах государственной власти и местного самоуправления.

В настоящее время, в условиях незавершенности правового оформления некоторых участков границы между государствами региона, для развития международного сотрудничества, необходимо рассмотреть вопросы по децентрализации сотрудничества и проявление регионами большой самостоятельности с учетом исторических традиций и региональных связей, которые нередко складывались на протяжении столетий.

Важное значение имеет формирование региональных жизнеобеспечивающих систем в области охраны окружающей среды, совместного использования водных ресурсов, энергетики, образования, здравоохранения и т. п. [4].

Военно-техническое сотрудничество государств в рамках СНГ, ШОС и Организации Договора коллективной безопасности (далее – ОДКБ) занимает важное значение в укреплении военной безопасности в Центрально-Азиатском регионе. Так, осуществление поставок на льготных условиях продукции военного значения предусматривается соглашением ОДКБ в интересах национальных воинских формирований, выделяемых в состав многосторонних сил и средств в регионах коллективной безопасности. Необходимо разработать конкретные меры по дальнейшему совершенствованию соглашений в интересах государств-участников.

Необходимо отметить, что в рамках ОДКБ есть немало сфер, в которых имеются общие подходы к решению задач обеспечения безопасности не только государств-членов ОДКБ, но и всех государств-участников СНГ. Примером тому является созданная система совместной подготовки военных кадров, а также ряд других проектов международного военно-технического сотрудничества. К совершенствованию экономической интеграции стран СНГ может привести их кооперация в совместной разработке и производстве современных вооружений и военной техники. Для выполнения задач по модернизации имеющихся сил и средств вооруженной защиты, необходимо объединить научно-технические, финансовые, экономические потенциалы государств.

Создание и введение в действие объединенной системы защиты от средств воздушного нападения, оказывает положительное влияние на обеспечение военной безопасности государств региона и является одним из наиболее наглядных примеров взаимодействия государств-участников СНГ.

Опыт боевых действий соединений и частей ВС КР по блокированию и уничтожению боевых отрядов международных террористов в ходе Баткенских событий в период с 1998 по 2001 годы показал, что существует крайняя необходимость совершенствования вопросов организации взаимодействия по совместным действиям при проведении войсковых операций в приграничных районах государств региона, а также по совместному использованию объектов военной инфраструктуры, коммуникаций для своевременного создания группировок на угрожаемых направлениях и организации их всестороннего обеспечения.

Для определения полного и детального перечня проблем и вопросов обеспечения безопасности в регионе, требующих организации взаимодействия между органами управления соединений и частей, необходимо заблаговременно проводить совместные исследования в ходе проводимых учений по развертыванию сил (войск) ОДКБ, и созданию группировок на угрожаемых направлениях, и по их результатам разрабатывать проекты решений и соглашений по совместному использованию инфраструктуры между государствами региона, а также по другим вопросам обеспечения безопасности.

Постоянное совершенствование нормативно-правовых актов многостороннего и двустороннего сотрудничества государств региона в сфере обеспечения безопасности, а также разработка действенных мер по всестороннему обеспечению военного сотрудничества государств-участников СНГ и ОДКБ имеют важное значение для поддержания мира и стабильности в регионе.

Заключение

Вооруженные Силы КР за время приобретения независимости прошли несколько этапов своего становления и развития. В ходе Баткенских событий 1999-2001 гг. они показали свою состоятельность.

Однако, интересы обеспечения военной безопасности государства требуют постоянного совершенствования и своевременного решения вопросов строительства Вооружённых сил в полном объеме.

В целях анализа факторов, оказывающих влияние на создание группировок войск на угрожаемых направлениях в современных условиях, необходима выработка научной концепции, которая была бы нормативно-правовой основой реализации мероприятий по обеспечению безопасности в регионе. По нашему мнению, в концепции целесообразно раскрыть следующие направления: военно-политическая обстановка и основные факторы, влияющие на обеспечение безопасности в регионе; роль и место военно-технического сотрудничества государств региона в системе обеспечения безопасности, необходимость дальнейшего их совершенствования; основные принципы, этапы развития.

Таким образом, важное значение международного военно-технического сотрудничества в целях обеспечения безопасности в регионе в рамках СНГ и ОДКБ, обуславливает необходимость заблаговременного проведения совместных научных исследований в ходе проводимых учений по созданию группировок сил (войск) на угрожаемых направлениях и их развертыванию, а также по вопросам совместного использования объектов военной инфраструктуры, коммуникаций, по заблаговременному оборудованию территории для эффективного применения сил и средств обеспечения безопасности стран СНГ и ОДКБ.

Список литературы

1. Сафарова Г.Ф. Механизмы преодоления исламского экстремизма в контексте обеспечения национальной безопасности стран Центральной Азии // Постсоветские исследования. – 2018. – №7. – С. 707-717.

2. Ольшевский В.Г. Военная безопасность в системе национальной безопасности: особенности обеспечения в современных условиях // Научные итоги года достижения, прозекты, гипотезы. – 2014. – №4. – С. 72-80.

3. Кутнаева Н. Вооруженные Силы и военная реформа в Кыргызстане // Центральная Азия и Кавказ. – 2017. – №5 (53). – С. 133-145.

4. Косов. Ю.В. 2005 Роль трансграничного регионального сотрудничества в системе поддержания региональной безопасности // Государственная служба. Вестник координационного совета по кадровым вопросам, государственным наградам и государственной службе при Полномочном представителе президента Российской Федерации в Северо – Западном федеральном округе. – 2006. – №1. – С. 46-49.

Т.К. Мадымаров

Заманауи жағдайда қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі Кыргыз Республикасы Қарулы Күштерінің рөлі мен міндеттері

Мақалада Кыргыз Республикасының Қарулы Күштерін дамыту кезеңдері және оларды одан әрі жетілдірудің негізгі бағыттары баяндалған, ҰҚШҰ күштерін (әскерлерін) өрістету және қауіп төндіретін бағыттарда топтар құру бойынша өткізілетін оқу-жаттығулар барысында бірлескен ғылыми зерттеулер жүргізу қажеттігі негізделген. Қазіргі жағдайда Кыргыз Республикасының қауіпсіздігіне төнетін сыртқы қауіптер мен олардың деңгейін төмендету бойынша ұсыныстар тұжырымдалады. Кыргыз Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне төнетін қауіп-қатер ретінде ҰҚШҰ-ның кеңеюі, шекараларда әскерлердің ірі топтарының болуы, Кыргыз Республикасына қатысты аумақтық талаптар және оның шекараларына жақын қақтығыстар, ұлтаралық және этносаралық қатынастардың шиеленісуі, қорғаныс тұтастығының бұзылуы және Кыргыз Республикасының Мемлекеттік шекара режимінің белгісіздігі қарастырылады.

Кілт сөздер: ұлттық қауіпсіздік, діни экстремизм, әскери-техникалық ынтымақтастық

Т.К. Madumarov

The role and tasks of the Armed Forces of the Kyrgyz Republic in ensuring security in modern conditions

The article outlines the stages of development of the Armed Forces of the Kyrgyz Republic and the main directions for their further improvement, justifies the need for joint scientific research during the ongoing exercises on the deployment of CSTO forces (troops), and the creation of groups in threatened areas. The threats to the Kyrgyz Republic national security are, in the author's view CSTO expansion; the presence of large contingents of forces at the Kyrgyz Republic borders; claims to the Kyrgyz Republic territory and conflicts near its borders; aggravation of inter-ethnic and inter-nationality relations; violation of the integrity of the defense and an indeterminacy of the border of the Kyrgyz Republic.

Key words: national security, religious extremism, military-technical cooperation.

References

1. Safarova, G. (2018). Mekhanizmy preodoleniya islamskogo ekstremizma v kontekste obespecheniya nacional'noy bezopasnosti stran Central'noy Azii. [Mechanisms of overcoming Islamic extremism in the context of ensuring the national security of Central Asian countries]. // Post-Soviet studies. – №7. – 707-717 p.
2. Olshevsky, V.G. (2010). Voennaya bezopasnost' v sisteme nacional'noy bezopasnosti: osobennosti obespecheniya v sovremennykh usloviyah. [Military security in the national security system: features of ensuring in modern conditions]. // Scientific results of the year achievements, projects, hypotheses. – №4. – 72-80 p.
3. Kutnaeva, N. (2007). Vooruzhennyye Sily i voennaya reforma v Kyrgyzstane. [Armed Forces and military reform in Kyrgyzstan]. // Central Asia and the Caucasus. – №5 (53). – 133-145 p.
4. Kosov, Y.V. (2006). Rol' transgranichnogo regional'nogo sotrudnichestva v sisteme podderzhaniya regional'noy bezopasnosti. [The role of cross-border regional cooperation in the system of maintaining regional security]. // Public service. Bulletin of the Coordinating Council on Personnel Issues, State Awards and Public Service under the Plenipotentiary Representative of the President of the Russian Federation in the North – Western Federal District. – №1. – 46-49 p.

ҒТАХР
78.25

А.С. Байтилесов¹

¹С.Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлерінің
Әскери институты, Алматы, Қазақстан
(E-mail: Baytilesov7474@qmail.com)

**Әр түрлі атыс қаруына «ПС-19У» әмбебап көздеу станогын және
танкке қарсы қолданатын атқыштарын түзеуге арналған «СВГ-20»
станогын қолданудың артықшылығы және перспективі**

Бұл мақалада атыс және танкке қарсы қару түрлеріне арналған құрылғылардың жаңа үлгілерін дұрыс бағыттау мен оны практикалық қолданудың орны, шартты түрде атуды мақсат ету және шығару кезінде курсанттардың жіберген қателіктерін анықтау, салыстыру мен қалыпты ұрысқа әкелудің тиімділігі мен артықшылықтарын қамтамасыз ету қарастырылады. Мұндай құрылғыларды оқыту процесінде, курсанттардың бастапқы және одан әрі практикалық дайындығында қолданудың қажеттілігін жеткізеді. Курсанттарды оқыту барысында бұл құрылғыны пайдалану олардың қабілеті мен тәжірибесін жоғары нәтижелерге қол жеткізуді қамтамасыз ететіндігін негіздейді.

Кілт сөздер: атыс қаруы, заманауи техника, ұрыстық деңгей, көздеу станогы, қол граната атқышы.

Kipicne

Құрлық әскерлерінің Әскери институты курсанттардың атыс дайындығы пәнін қызығушылықпен оқуы, заманауи атыс құралдарын меңгеруі олардың болашақта жаңа форматтағы офицер болуына септігі тиеді. Атыс қаруларын мықты меңгеру ұрыстық тапсырманың орындалуына көмегі зор. Сондықтан осы құрылғыларды кеңінен Құрлық әскерлерінің Қарулы Күштерінің әскери бөлімдерімен, әскери ЖОО-да пайдалануға ұсынылады.

Сарбаздар атыс дайындығы пәнінде инновациялық бағытпен заманауи құрылғы және атыс құралдарымен оқыту жауынгерлердің тәжірибелік қабілеттерін арттырады.

Зерттеу әдістері

Қойылған міндеттерді шешу барысында логикалық-жүйелік, ғылыми және пәнаралық әдістерге сүйенеді. Атыс дайындығы саласындағы тәжірибенің сонымен қатар құрылғының артықшылықтары мен кемшіліктеріне салыстырмалы түрде талдау жасауда дедукциялық әдіс қолданылды.

Негізгі бөлім

Қазіргі уақытта білім беру процесін инновацияларды қолданбай елестету мүмкін емес, педагогикалық технологияларды жетілдіру процесі, әдістер мен оқу құралдарының жиынтығы деп түсіну керек. Білім беру жүйесінде инновацияларды қолдану арқылы оқу үдерісінде бәсекеге қабілеттілікті құрудың негізін құрайды, сонымен қатар мұғалімнің кәсіби мүмкіндіктерін анықтауға мүмкіндік береді. Инновациялық қызмет оқу үрдісінде инновациялық технологияларды қолданумен тығыз байланысты екені анық. Қарулы Күш қызметкерлерін атыс қаруымен жұмыс істеу техникасына оқытудың тиімділігін арттыру – Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің білім беру ұйымдарының алдында тұрған өзекті міндет.

Қарулы күштерге еніп жатқан заманауи техникалардың сапасы жоғары ұрыстық деңгейге мықты, күрделі агрегаттармен жүйеленген. Бұл қаруларды ұрыста қолдану үшін жеке-құрамнан терең біліммен, қатаң практикалық дағдыны талап етеді. Қажетті дайындықты курсанттар сабақты жүйелі өткізуден, әскери техниканы қолдану арқылы жасалған практикалық жаттығулардан алады. Осыған байланысты оқу жүйесін тиімді ететін оқу-әдістемелік құралдарын пайдаланудың қажеттілігі туындайды.

Оқу-жаттығу құралдары – бұл әскери техника мен қару-жарақтың маңызды қызметін атқаратын бөліктері мен агрегаттар сонымен қатар құрылғылардың қосымша жүйесі. Олар курсанттарда жеткілікті білімді, қатаң практикалық дағдыны, біліктілікті қару-жарақты әскери техниканы қолдану барысында жоғары деңгейде пайдалану үшін құрылған [1].

Атыс дайындығының оқу-жаттығу құралдарына мыналар жатады:

1. Бақылау құралдары;
2. Жаттықтыру құрылғылары;
3. Жаттықтыруға және жасанды атуға арналған құрал-саймандар;
4. Қосымша оқу жабдықтары.

Бақылау құралдары - әскери қызметшілерді әртүрлі нысанаға оқ атып үйренгенде, атыс нәтижелерін бақылауға және курсанттардың жіберген қателіктерін анықтауға мүмкіндік беретін қондырғылар. Оларға жаяу әскердің ұрыс машинасына арналған жинақтаушы пантограф, бақылау және көздеу құрылғылары, басқару құрылғыларының жиынтығы, көздеу станогы, оқу-жаттығу құралдары жатады.

Жаттықтыру құрылғылары - бұл қаруланған кезде курсанттар әрекетінің шарттарын ішінара немесе толығымен жасанды және сабақ жетекшісінің оқу процесінде объективті бақылауды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін жаттығу құрылғылары жатады.

Жаттықтыруға және жасанды атуға арналған құрал-саймандар- стандартты оқ-дәрілерді қолданбай атыс жүргізетін құралдар. Олар жаяу әскердің жауынгерлік машинасынан оқ атуды, стандартты атыстарды алмастыратын танкке қарсы қол гранат атқыштарын, сондай-ақ қолмен бөлшектеу гранаталарын лақтыруды үйретуге және жаттығуға арналған құрал-саймандар.

Қосымша оқу жабдықтары - бұл оқу процесінде қолданылатын және оқытылатын сабақты сапалы меңгеруге ықпал ететін оқу жабдықтарының бөлігі. Барлық оқу-жаттығу құралдары мотоатқыш бөлімшелердің атыс дайындығы бойынша ортақ талаптарына жауап беруі тиіс:

Жеткілікті дәлдікпен меңгеріп жатқан әскери техникамен қару-жарақтың негізгі агрегаттармен қосымша бөліктеріне ұқсату:

Оқу процесінде курсанттардың қызығушылығын тудыру белсенділігін арттыру, максималды түрде қол жетімді ету және әсемдеу:

Күндізгі және түнгі атыс дайындығына, жаттығуға меңгеріп жатқан үлгіні пайдалануды қамтамасыз ету:

Жетекшіге атыс тапсырмаларын шешу барысында түрлі жағдайларды қолдануға, курсанттардан өз бетінше әрекет жасауды, алған білімдерін, біліктіліктерін дағдыларын талап етеді.

Толыққанды емес тақырыптарды, курсанттардың қателіктерін табуға, курсанттардың меңгерген материалдарын және де олардың іс-әрекеттеріне объективті бақылауды жүзеге асыруға мүмкіндік беруі тиіс. Бұдан бөлек барлық оқу-жаттығу құралдары сабақты дайындауға жеңіл, сенімді, ұзақ уақытқа төзімді және уақытты үнемдейді.

Білім беру ҚР Қарулы Күштерінің ұжымдары үшін кадрларды даярлау мен қайта даярлауды сапалы ұйымдастыру мүмкіндігі толығымен іске асады. Курсанттардың білім көлемімен сапасын кеңейту санамен белсенділік принциптерін жүзеге асыруға негізделген. Осы қағидаларға сүйене отырып, курсанттардың атыс дайындығы пәнін оқытудың мақсаты мен міндеттерін түсінуі, Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің толыққанды әскери қызметкерлерін оқыту құралдарының бірі ретінде оқуға ұсынылған материалдың маңыздылығын түсінуі керек екенін есте ұстаған жөн [2].

Жоғарыда айтылғандарға негізделе отырып, төмендегі әмбебап ПС-19У үлгісіндегі 2019 жылы құрастырылған, көздеуге және түзеуге арналған станогын ұсынамын. Бұл станок әскери қызметшілердің әртүрлі атыс қаруларынан (АК-74,РПК-74,СВД) ату барысындағы атыс дайындығын жетілдіруге, оптикалық және коллиматорлық көріністерді нөлге түсіруге, сондай-ақ атыс қаруының дәлдігін анықтауға арналған. Сонымен қатар, бұл станок қаруды тазалауға арналған құрал ретінде пайдалануға болады. Құрылымы өте берік, станоктың негізі көлемі 40 * 20 мм тікбұрышты (шаршы) пішінді құбырдан жасалған (20 * 20/25 * 25 мм.) [3].

Сурет 1. Көздеуге және түзеуге арналған әмбебап станок

Құрылғыға орнатылған қаруды орта позициясы шамамен $\pm 15^\circ$ бұрышта тік жазықтықта айналдыруға болады.

Іс жүзінде толығымен бөлшектелген және жеткілікті ықшам өлшемі бар.

Қаптау қара полимерлі бояумен сырланған, қалған элементтері мырышталған. Қарумен біріктірілетін барлық элементтер 5 мм кеуекті резеңкемен желімделген. Өлшемдері 740 * 495 * 215 мм.

Станок салмағы 4,5 кг. Станоктың жалпы құрылысы 1-ші суретте ал, АК-74 автоматының бөлшектеп станокқа орналастыруы 2-ші суретте көрсетілген.

Сурет 2. Әмбебап станогына АК-74 автоматының бөлшектеп орналастыруы

Станокты жұмысқа дайындау үшін:

- станокты жерге немесе ағаш тірекке мықтап орнатады;

Негізі станок жердің немесе ағаш тіректің бетіне орнатуға арналған.

Қондырғының басы қаруды көздеу станогына бекітуге арналған.

- қаруды көздеу станогына орнатыңыз;

Қондырғы қаптамаға бекітілген, қарумен фиксация жасау түзеу барысында нысанаға алу мен түзеу нәтижелерін тексеруге мүмкіндік береді.

-реттеуші элементтерді қолдана отырып, қаруды түзеу нысанасына бағыттайды;

Қондырғыға орнатылған қару, нысанаға алған кезде, реттеу құрылғысының арқасында көздеу бұрышын өзгерту мүмкіндігіне ие.

Реттегіш-қару ұңғысының бағытының градусын өзгертуге арналған.

Көздеу станогының әртүрлілігі, көздеу станогы орнатылған атыс қаруын берік ұстауға және оның қозғалмауын қамтамасыз ететін негізгі құрылым болып табылады. Дәл осы қалыпта құрылғыны нысанаға дәлдеу үшін бұруға және кері айналдыру мүмкіндігіне ие.

Қаруды берік ұстау көздеу станогының негізгі міндеті. Оның атыс барысындағы адамдардың кедергісіне және қолайсыз ауа-райындағы кез-келген жан – жақтан келетін кедергілердің алдын алу үшін маңызы жоғары.

Сонымен қатар көздеу станогы басқа да функционалдық ерекшеліктер мен мүмкіншіліктерге ие. Станок құрылымы әркелкілікке байланысты келесі түрлерге бөлінеді:

1. бөлшектелетін (көздеу станогының құрылымдарын қажет кезде бөлшектеуге және қайта жинауға болады, сонымен қатар атқыштың кез-келген қалыпта атыс жүргізуіне мүмкіндік береді);
2. стационарлық;
3. әмбебап;
4. мамандырылған (құралдың көлемі және салмағы қолдануға ыңғайлы);
5. тек атыс қаруларын түзеуге арналған;
6. атыс қаруларын тазалауда тапсырмайтын құрал.

Көздеу құралдарын дұрыс қалыпқа келтіру келесі іс-шаралар бойынша ұйымдастырылады :

- қару-жарақтың бөлімшеге қабылдануы барысында, қарудың ұрыстық қалпын өзгертетін жағдайларда, бөлшектерін ауыстыру немесе жөндеуден кейін;

- атыс барысында, атыс ұрыс қалпына сай келмейтін, оқтардың нысанадан ауытқуын, көздеу нүктесінен оқтың (гранаталардың) ауытқуын байқаған кезде;

- атыс қаруларының ұңғыларын ауыстырғаннан кейін;

- көздеу құрылғыларын ауыстырған кезде;

- ұрыс жағдайында үзіліссіз қалпына келтіріп отыруды қажет етеді.

Қарудың ұрысын тексеру және дұрыс ұрыс жағдайына келтіру бөлімше командирінің (рота, взвод) жетекшілігімен өтеді: Атыс қаруы мен граната атқыштарды – атқыштардың; мерген мылтығын – мергендердің қатысуы арқылы жүргізіледі.

Граната атқыштардың көздеу құрылғыларының дұрыстау жауынгерлік есеп күшімен взвод (батарея) командирінің жетекшілігімен және артиллериялық шебердің керекті құрал жабдықтарымен жүзеге асады.

Қарудың ұрысын тексерген кезде:

- атыс қаруы бекітілген адамдар;

- олардың бөлімше командирлері;

- керекті қару жабдықтары;

- қару-жарақ шебері болу керек.

Көздеуішті дұрыстау және қарудың ұрысын тексерер алдында олар мұқият тазаланған, тексергенде ақаулар байқаса дереу жойылуы тиіс.

Келесі кезекте танкіге қарсы қолданылатын қол гранат атқышын түзеуге арналған қондырғы СВГ-20 үлгісі 2020 жылы құрастырылған. Бұл қондырғы қаруды тазалауға арналған құрылғы ретінде пайдалануға болады. Құрылымы өте берік, станоктың негізі көлемі 60 * 60 мм тікбұрышты (шаршы) пішінді түтіктен (40 * 40/20 * 20 мм.) және ПС-51 көздеу станогынан жасалған. Қару

тік жазықтықта тартылатын құрылғысы бар құрылғыға орнатылған. Оны толығымен бөлшектеуге болады, және оның көлемі өте жинақы [4].

Қапталуы– қара түсті полимерлі бояумен қапталған.

Өлшемдері:

- Ең төменгі биіктік: 800 мм.
- Максималды биіктік: 1200 мм.
- Тірек тіректері: 400 * 400 мм.
- Кереует (бекіткіш болттары бар 3 дана): 11С '0 * 30 мм
- Қондырғының салмағы: 5 кг. Қондырғының жалпы құрылысы 3-ші суретте көрсетілген.

Сурет 3. Танкке қарсы қол гранататқыштарды түзеуге арналған қондырғы

Қондырғыны жұмысқа дайындау үшін сізге:

- қондырғыны жерге мықтап бекіту керек;
- ПС станогын кресттің үстіне қойып, бекітеді.
- гранататқышты көру қондырғыға орнатыңыз.
- құралды түзеу мақсатында тік жазықтыққа орнатыңыз.
- қаруды көру қондырғыға орнатыңыз;

Қондырғының үстіне бекітілген қаруды фиксация жасап, түзеу барысында нысанаға алу мен қаруды түзеу нәтижелерін тексеруге мүмкіндік береді.

- реттеуші элементтерді қолдана отырып, қаруды түзеу нысанасына бағыттаңыз.

Қондырғыға орнатылған қаруды, нысананы көздегенде, көздеу құрылғысының арқасында көздеу бұрышын өзгерту мүмкіндігіне ие [5].

СВГ-20 көздеу қондырғысы әскери қызметшілерді атыс қаруларын және граната атқыштарды көздеуге үйретудің және дағдыларын келтірудің негізгі және оны тазалап, қалпына келтірудің ыңғайлы құрылғысы болып табылады.

Қорытынды

Ұсынылған әртүрлі атыс қаруына арналған универсалды станок «ПС-19У» және қол граната атқышты дұрыстауға арналған «СВГ-20» қондырғыны қорытындылай келе келесі нәтижелерді береді:

Біріншіден, атыс жаттығуларын өткізген кезде, қаруды тазалағанда, көздеуіштерді дұрыстағанда станокпен жұмыс істеген жеңіл және пайдалы.

Екіншіден, осы станокты құрастыру кезінде көптеген материалдық шығындарды қажет етпейді.

Үшіншіден, жаңа қару-жарақ түрлерін қарастыру және енгізу, тек қана Қарулы Күштердің дамуына ғана емес, соғыс жүргізу тактикасы мен стратегиясы да өзгереді. Тез даму арқасында жаңа бағдарларды, басқару жүйелері мен нысандарды табуға көмек береді.

Төртіншіден, әскери бөлімдердегі практикалық сынақтардың нәтижесінде көптеген елдердің Қарулы Күштерінде қолданылуда.

Қазақстан Республикасы Қарулы Күштеріне мықтыда, білімді офицерледі даярлау мақсатында әскери жоғарғы оқу орнына соңғы үлгідегі оқу-материалдық базамен, заманауи атыс құрылғылармен қамтамасыз етуге үкімет тарапынан айтарлықтай қаражат бөлінсе деймін.

Әдебиеттер тізімі

1. Обучение стрельбы из стрелкового оружия и вооружения боевых машин пехоты на учебно-тренировочных средствах. – М.: Воениздат, 1990. -49 с.
2. Нурахметов Н.Н., Ауельбеков Г.Д. Тенологизация учебного процесса: казахстанский опыт . - Алматы: «АО Аруна», 2005. - 224 с.
3. Байтилесов А.С. Рационализаторская работа Уневерсальный пристрелочный станок «ПС-19У» для различных видов стрелкового оружия. - Алматы: Құрлық әскерлері Әскери институты, 2019. - 5 с.
4. Байтилесов А.С. Рационализаторская работа Станок для выверки «СВГ-20» ручного противотанкового граната мета. - Алматы: АО «Казахстан ГИС Центр», 2020. - 8 с.
5. Бархаев Б.П., Караяни А.Г., Психология и педагогика профессиональной деятельности офицера. – М.: Воениздат, 2006. - 448 с.

А.С. Байтилесов

Преимущества и перспективы использования универсального прицельного станка «ПС-19У» для различных видов стрелкового оружия и «СВГ-20» станок для выверки ручного противотанкового гранатомета

В данной статье рассматривается место правильного наведения и практического применения новых моделей устройств для стрелкового и противотанкового видов оружия, выявлении ошибок, допущенных курсантами при постановке цели и производстве условного выстрела, сравнение и обеспечение эффективности и преимуществ ведения обычного боя. Обеспечивает необходимость использования таких устройств в процессе обучения, начальной и дальнейшей практической подготовки курсантов. Обосновывается, что использование данного устройства в процессе обучения курсантов обеспечивает достижение высоких результатов их способностей и опыта.

Ключевые слова: огнестрельное оружие, современная техника, боевой уровень, прицельный станок, ручной гранатомет.

A.S. Baitilesov

Perspectives of using universal Preshooting Station ‘PS-19U’ for any types weapons and ‘SVG-20’ and station for normal shooting antitank throw grenade

This article examines the place of correct guidance and practical application of new models of devices for small arms and anti-tank weapons, identification of mistakes made by cadets when setting a target and making a conditional shot, comparing and ensuring the effectiveness and advantages of conventional combat. Ensures the need to use such devices in the process of training, initial and further practical training of cadets. It is proved that the use of this device in the process of training cadets ensures the achievement of high results of their abilities and experience.

Key words: fire arms, modern equipment, combat level, sighting machine, hand grenade launcher.

References:

1. (2005) Obuchenie strelby iz strelkovogo oruzhiya i woorujeniy boevykh mashin pehoty na uchebno-trenirovochnykh sredstvakh [Shooting training from shotguns and weapon of armored infantry machine]. M.: Voenizdat, 49 p.
2. Nurahmetov, N., Auelbekov, G. (2005). Tenologizaciya uchebnogo processa: [Technogy of process]: kazakhstanski opyt. -Almaty: AO «Aryna», 224 p.
3. Baitilesov, A. (2019). Racionalizatorskaya rabota Universalnyi pristrelochnyi stanok «PS-19U» dlya razlichnykh vidov strelkovogo oruzhiya [Rational work. Universal preshooting staton. ‘PS-19U’ for any types of shooting weapons]. – Almaty: Military Institute of the Land Forces, 5 p.
4. Baitilesov, A. (2020). Racionalizatorskaya rabota Stanok dlya vysherki «SWG-20» ruchnogo protivotankovogo granatameta [Rational work. Station for normal fire shoot ‘SVG-20’ anti-tank throw grenade]. - Almaty, AO «Kazakhstan GIS Sentr», 8 p
5. Barhaew, B., Karauani, A. (2006). Psikhologiya i pedagogika professionalnoi deyatelnosti oficera [Psychology and Pedagogy of professional work of officer]. - M.: Voenizdat, 448 p.

МРНТИ
78.25

В.Н.Чернов¹
С.Д.Ермаганбетов¹

¹Военный институт Сухопутных войск имени
С. Нурмагамбетова Алматы, Казахстан
(E-mail: chernovkz@mail.ru)

Применение современных методов диагностирования, как способ повышения боевой готовности ВВТ

В данной статье рассматриваются различные методы диагностирования вооружения и военной техники с целью повышения боевой готовности Вооружённых Сил Республики Казахстан. Постоянное развитие средств и способов ведения боевых действий и вызванные этим изменения в характере современной вооружённой борьбы не сняли с актуальности вопроса о повышении надёжности, унификации и ремонтпригодности вооружения и военной техники. Немаловажную роль в этом процессе оказывает своевременное диагностирование. В данной статье рассмотрены различные способы и методы диагностирования, которые оказывают существенную помощь командирам подразделений и механикам-водителям в своевременном обнаружении отклонения определённых параметров и создания предпосылок для выхода из строя ВВТ.

Исходя из требований предъявляемых к современным образцам вооружения и военной техники, а именно их экономичность, манёвренность, защищённость, соответствие

нормам экологии, инженерам приходится применять всё более совершенные методы диагностики с применением различных электронных датчиков, бортовых компьютеров.

Ключевые слова: диагностика; способы и методы диагностирования; боевая готовность, вооружение и военная техника, надёжность, экономичность,

Введение

В связи с новыми веяниями времени в Вооруженные Силы Республики Казахстан поступают новые образцы вооружения и военной техники, к которым выдвигаются более жесткие требования в конструктивном отношении: повышении жизнеспособности, маневренности, защищённости.

Ведение современных боевых действий связано с массовым использованием вооружения и военной техники, которые являются основным средством, обеспечивающим транспортировку войск, вооружения, военной техники и имущества.

Именно от состояния вооружения и военной техники в значительной степени зависит боевая готовность подразделений и частей всех видов Вооруженных Сил и родов войск.

Для поддержания ВВТ в технически исправном состоянии, своевременном выявлении неисправностей, большое значение имеет введение диагностирования их технического состояния.

Статья носит информативно-образовательный характер, с элементами сравнительного анализа, в целях повышения кругозора читателей.

Методы исследования

Для достижения поставленной цели исследование проводилось с использованием общенаучных методов – анализа, сравнения и обобщения, а также специфических методов военной науки – системного анализа, структурно-функциональной методологии, исследования операций, моделирования и др.

Основная часть

Техническая диагностика – это отрасль науки, изучающая признаки неисправного состояния, методы, принципы и оборудование, с помощью которых дается заключение о техническом состоянии системы без разборки и о вероятном ресурсе ее надежной работы (слово диагностика в переводе с греческого означает «способность распознавать») [1].

Выявление элементов, в которых назревают отказы, и определение срока службы системы до предельного состояния, оговоренного в технической документации, после которого дальнейшая эксплуатация системы невозможна или нецелесообразно, называется прогнозированием.

Техническое состояние машин определяется величиной и характером изменений, происходящих в агрегатах, системах, механизмах и узлах. Однако оценивать состояние машин по всем, наблюдающимся в них изменениям не-

целесообразно и практически невозможно. Достаточно выбрать только главные изменения, наиболее полно характеризующие работоспособность машины при их эксплуатации или хранении. Эти изменения могут оцениваться прямыми или косвенными измерениями.

Показатели на прямых измерениях являются: геометрические размеры, зазоры, линейные и угловые перемещения деталей. Показателями косвенных измерений могут быть рабочие температуры и давления, вибрация и шумы, расход эксплуатационных материалов, нарушение первоначальной установки деталей, величина суммарных люфтов, момент пробуксовки фрикционных элементов, нарушения регулировочных параметров и т.п.

Выбранные показатели технического состояния должны отражать те эксплуатационные изменения, которые снижают надежность отдельных агрегатов и эксплуатационные качества машины в целом. Они должны быть доступны для измерения без трудоемких демонтажных работ, снижающих боевую готовность техники и сокращающих сроки службы приработавшихся сопряжений.

Современные методы технической диагностики машин основаны на составлении измеренных показателей технического состояния эксплуатируемого узла или агрегата с показателями нового и полностью изношенного. Номинальная P_n и предельная P_p значения основных показателей технического состояния машин определяются заводскими техническим условиями и нормами, установленными на основании обобщения многолетнего опыта эксплуатации машин в войсках [2].

В общем случае техническое состояние машин характеризуется степенью приближения измеренных показателей состояния P_i и предельным значением технических условий и норм исхода из условий: $P_n \leq P_i \leq P_p$ либо $P_n \geq P_i \geq P_p$.

Для обеспечения длительных действий подразделений в современном бою одного вывода об исправности всех агрегатов и механизмов машин еще недостаточно. В целях предупреждения вынужденных остановок по техническим причинам необходимо еще знать, как долго будет работать машина надежно, без поломок и неисправностей, в конкретных условиях эксплуатации. Прогнозирование срока службы возможно, если известны изменения показателя технического состояния в зависимости от пробега. Если пробег машины указан в относительных единицах, то данная зависимость справедлива для любых условий эксплуатации.

Изменения показателей технического состояния машины, определяется как правило особенностями эксплуатации техники в тех или иных климатических и дорожных условиях. Исходя из этого, долговечность работы отдельных узлов и механизмов могут быть самыми разнообразными. Географические и климатические условия существенно влияют на работоспособность машины, интенсивность изнашивания и, следовательно, на величину нарастания отклонений в параметрах работы, предшествующих неисправностям.

Одна и та же величина показателя технического состояния узла в различных условиях использования машин может наблюдаться при неодинако-

вом пробеге машин с начала эксплуатации. Но процентное соотношение между пробегом машины к моменту проверки узла и сроком его службы до ремонта остается постоянным в любых условиях эксплуатации.

Методы, виды и средства технического диагностирования. На практике применяются три основных метода диагностики машины, основанные на диагностических признаках:

- диагностика по параметрам рабочих процессов (мощность двигателя, расход топлива, тормозной путь и др.). Эти параметры измеряются при движении машины (в динамике).
- диагностика по параметрам сопутствующих процессов, которые косвенно характеризуют техническое состояние механизмов машины. К косвенным параметрам можно отнести нагрев двигателей, шумы, вибрации и т.п. Эти параметры также измеряются в динамике, при работе механизмов.
- диагностика по структурным параметрам (износ деталей, зазоры в сопряженных и т.д.). Структурные параметры измеряются в статике, когда механизм не работает [3].

Для того чтобы понять степень технического состояния (агрегата, узла) машины необходимо руководствоваться не одним, а несколькими показателями.

Кроме этого, еще пользуются статистическими данными об образце ВВТ и принимают во внимание наблюдение водителя или механика-водителя.

В задачу технической диагностики кроме определения технического состояния механизма на момент диагностирования, входит также задача определения периода (пробега, наработки) работы механизма с удовлетворительными показателями по экономическим параметрам, надежной безотказной работой в течение всего периода при полном обеспечении безопасности движения машины.

Виды технической диагностики. Все контрольно-диагностические операции разделяются применительно к периодичности их выполнения по объему работ, месту их выполнения, назначению и по ряду других признаков.

Основной вид диагностики используемой в повседневной жизнедеятельности - стендовая диагностика. По мере совершенствования средств и методов диагностики, ходовая диагностика может иметь большое значение. Рассмотрим один из таких примеров:

В условиях приближенных к боевым, она проводится на специальном дорожном участке, на ПТОРе при оснащении его стендами с беговыми барабанами.

При диагностировании машины на специальном дорожном участке определяются:

- время (путь) разгона, характеризующее техническое состояние двигателя, агрегатов и механизмов трансмиссии и ходовой части;
- время (путь) свободного качения (выбег), характеризующее техническое состояние агрегатов трансмиссии и ходовой части;
- тормозной путь (замедление);
- легкость управления машиной;

-температурные режимы работы агрегатов;
-работа контрольно-измерительных щитковых приборов. При диагностировании на стендах определяются:

-потери мощности в агрегатах трансмиссии, характеризующие техническое состояние трансмиссии и отсутствие заеданий в колесных тормозных механизмах;

-мощность на ведущих колесах, характеризующая техническое состояние двигателя;

-расход топлива, характеризующий общее состояние приборов системы питания;

-тормозные качества машины и другие параметры.

Дорожный участок для общего диагностирования автомобилей должен быть без уклона с твердым и ровным покрытием протяженностью не менее 1,5 км. Агрегаты машины перед испытаниями прогреваются до рабочего температурного режима.

При определении пути (времени) свободного качения (выбега) автомобиль разгоняется до скорости. 50 км/ч, по команде механика водитель выключает сцепление и передачу в коробке передач, отмечает время по секундомеру (путь по показаниям спидометра), конец отсчета фиксирует после остановки автомобиля. Замер повторяется в прямом и обратном направлениях. Окончательный результат принимается как средняя величина.

При определении пути (времени) разгона машина должна двигаться на прямой передаче со скоростью 15 км/ч. По команде механика водитель полностью выжимает педаль управления дроссельной заслонкой (топливом) и фиксирует путь или время разгона машины до определенной скорости. При определении состояния тормозов по величине замедления с внутренней стороны лобового или бокового стекла с помощью резиновых присосок устанавливает деселерометр параллельно плоскости движения.

Вращением корпуса прибора устанавливает стрелку-указатель на нуль, и корпус фиксируется в таком положении. По команде механика водитель начинает движение и экстренно тормозит. При торможении инерционный качающийся маятник передвигает указатель замедления по шкале. Величина допустимых замедлений приведена на тыльной панели корпуса прибора.

После диагностирования общего технического состояния машины, выполнения крепежно-проверочных работ и работ ежедневного обслуживания машина может поступать на локальное диагностирование.

Локальное диагностирование машины. Диагностирование имеет целью определение истинной причины неисправности и установление необходимого объема регулировочных и ремонтных работ по восстановлению работоспособности машины.

Диагностирование перед ТО-1. Аккумуляторная батарея проверяется с помощью универсальных приборов для проверки электрооборудования мод. К-301 или Э-214 по падению напряжения в стартерном режиме, которое должно быть не ниже 10,2 и 20,4 В при напряжении цепи соответственно 12 и 24 В.

Состояние приборов системы зажигания оценивается визуально по осциллограммам напряжений в первичной и вторичной цепях, получаемым на экране осциллографа мод. Э-206.

Отдельные участки осциллограммы несут информацию о техническом состоянии приборов системы.

Так, размер участка *B* осциллограммы характеризует максимальную амплитуду затухающих колебаний при размыкании контактов, по которой можно судить об исправности конденсатора и катушки зажигания; *Г*—величина перекрытия, показывает степень износа втулки валика прерывателя-распределителя, ослабление пружины подвижного контакта; *B* и *Ж*— позволяют оценить величину искрового зазора в свече. Угол замкнутого состояния контактов оценивается размерами горизонтальной части осциллограммы—*Д*, а величина *E* характеризует напряжение аккумуляторной батареи или генератора; *L*— количество колебаний, позволяющее судить об исправности колебательного контура.

Процесс проверки состоит из подключения прибора по схеме указанной на панели, включения прибора, настройки прибора при работе двигателя на 1000...1100 об/мин и анализа осциллограмм.

Правильность установки опережения зажигания проверяется стробоскопическим прибором мод. Э-215 при работе двигателя на минимальной и средней частоте вращения коленчатого вала на холостом ходу. На первом режиме показания прибора будут характеризовать установочный угол опережения зажигания, на втором исправную работу автоматических устройств опережения зажигания [4].

Приборы системы питания диагностируют с помощью газоанализатора И-СО по количеству окиси углерода в отработавших газах. Анализ отработавших газов проверяется при минимальной частоте вращения коленчатого вала и при 1800...2000 об/мин на холостом ходу.

Правильность регулировки топливной аппаратуры дизелей оценивается дымностью отработавших газов, определяемой прибором мод. НЦ-112. Для замера дымности необходимо вставить в гнездо прибора бумажный круглый фильтр, перевести клапан в положение ЗАБОР, рукояткой оттянуть подвижный цилиндр в крайнее положение и зафиксировать рукоятку в таком положении защелкой, приставить прибор к выпускной трубе так, чтобы отработавшие газы проходили через прибор.

При работе двигателя на неустановившемся режиме отобрать пробу газа, для чего повернуть рукоятку прибора, при этом подвижным цилиндром отсекается определенный объем газа поставив клапан в положение продувка. Нажимая на рукоятку, продуть газы через фильтр, извлечь фильтр из гнезда и сравнить степень его потемнения с эталонами.

Дымность отработавших газов не должна превышать 45 ...55%

Диагностирование приводов тормозов осуществляется по свободному ходу педали тормоза, герметичности пневматического или гидравлического привода, характеру движения педали тормоза ходу штоков тормозных камер.

Для замеров свободного хода педали и выхода штоков обычно применяются масштабная линейка и безмен-рулетка.

При определении свободного хода педали необходимо зажимом 7 типа «крокодил» зацепить ленту рулетки 8 за голенище сапога, а руку с безмен-рулеткой положить на рулевое колесо, поставить ногу на педаль и заметить, какое деление ленты совмещено с обрезом щели в корпусе.

Виды диагностики по их технологической принадлежности.

Следует отметить, что и сейчас пока еще оснащенность парков диагностическим оборудованием недостаточная – ходовая диагностика занимает в контрольно-диагностических операциях значительное место, хотя не полностью удовлетворяет все потребности и доля диагностических операций при этом велика. Так же при эксплуатации армейских машин различают следующие виды технического диагностирования:

- по степени работ при диагностировании изделия (общее и локальное диагностирование);
- по универсальности средств диагностирования (многофункциональное и тестовое диагностирование);
- по степени автоматизации (ручное, автоматизированное и автоматическое диагностирование) [5].

По степени охвата изделия. Общее диагностирование заключается в анализе диагностических признаков, которыми характеризуется заводские показатели машины (узла, агрегата, механизма), без возможности привести их в первоначальное состояние.

Локальное диагностирование представляет собой более глубокий вид объективного контроля, проводится в целях выявления неисправных агрегатов, механизмов и систем, а также причин этих неисправностей.

По характеру взаимодействия изделия и средств диагностирования

Функциональное диагностирование машины проводится в процессе её непосредственной эксплуатации по прямому назначению.

Тестовое диагностирование предусматривает тестовое воздействие на объект. Например, если при подаче определенного напряжения на клеммы регулятора напряжения контакты замкнуты, то регулятор можно считать исправным.

Автоматическое техническое диагностирование заключается в выводе информации по проходящим в узлах и деталях процессов по определенной программе, включает в себя полную автоматизацию и анализ результатов диагностирования к выдаче их на монитор или экран.

При ручном диагностировании весь процесс проверки осуществляется после подключения диагностических датчиков или приборов, и как правило применим для выполнения определенных диагностических операций.

При автоматизированном техническом диагностировании автоматически выполняются только отдельные операции.

Развитие методов и средств контроля диагностирования ВВТ.

Современные тенденции развития ВВТ путем специализации воинских частей требуют интенсификации технологических процессов и, в частности,

автоматизации средств диагностирования, повышающих достоверность, быстродействие, избирательность и простоту использования.

На первом этапе автоматизации диагностирования предусматривается издание электронных приставок к стендам, задающих необходимый тестовый режим проверок, избирательную постановку диагноза, а также необходимые в памяти ЭВМ и выдачи информации исполнителям.

Применение приставок к стендам обеспечивает автоматизированную передачу неискаженной информации, увеличивает полноту и точность диагноза благодаря быстродействию (автоматизации) работы аппаратуры.

Ту же роль автоматизации диагностирования выполняют встроенные датчики относимые к конструкции ВВТ.

Средства диагностирования ВВТ являются составной частью материально–технической базы ПТОР воинских частей, развитие которой идет по пути механизации и автоматизации технологических процессов технического обслуживания и ремонта к новой технике диагностирования ВВТ нужно отнести такое оборудование и приборы как:

-для оценки технического состояния двигателя и трансмиссии стенд модели 4817, который обеспечивает измерение скорости, колесной мощности, параметры разгона и наката, расхода топлива на различных нагрузочных режимах, а также проведение регулировок, в том числе и на токсичность отработавших газов.

-анализатор модели К–488 разработан на базе выпускавшегося ранее К–461. Он объединил в себе: осциллограф, вольтметр, измеритель угла замкнутого состояния контактов прерывателя, измерить эффективность работы цилиндров, тахометр, независимый многопредельный омметр, газоанализатор и прибор для проверки цилиндры – поршневой группы.

В основе современной организации технического диагностирования машин лежат следующие основные принципы:

- выполнение диагностических операций должно осуществляться в минимальные сроки, без значительных затрат сил и средств;
- объективные данные должны получать операторы низкой квалификации.

Реализация этих принципов достигается оптимизацией процесса диагностирования путем выбора количества возможных проверок и определение рациональной последовательности их выполнения.

В настоящее время самым эффективным и малозатратным способом определения технического состояния техники является - Компьютерная диагностика. Это наиболее эффективный способ проверки всех электронных систем авто с целью выявления и предупреждения в них неисправностей.

К бортовым системам, через диагностические специальные разъемы подключают сложный с программным обеспечением сканер, который считывает все транслируемые автомобилем коды. Полученные коды расшифровываются специалистами с помощью специальных программ. На основе полученной информации выносится заключение о наличии тех или иных сбоев или неполадок.

Компьютерную диагностику можно разделить на ряд операций:

- проверка двигателя и его электронных систем
- проводится, если стал заметен расход топлива, двигатель работает неустойчиво или плохо заводится, потерял мощность, присутствуют посторонние шумы, холостые обороты понижены или повышены.

Проверка АКПП

Проводится на АКПП, если не включается одна из передач, есть заметные рывки, шумы или пробуксовка при включении передач, увеличен расход топлива, отмечена утечка масла [6].

Проверка подвески. Требуется при обнаружении неравномерного износа резины, стука, гула во время поворотов или при движении на неровной дороге, преждевременное срабатывание АВС или отмечено увеличение свободного хода рулевого колеса.

Современные автомобили насыщены электронными устройствами. Существуют специальные программы на компьютере, которые способны быстро определить основные неполадки.

Для этого применяются дилерские сканеры, мотор-тестеры, а также другие устройства.

Заключение

Прогресс не стоит на месте. С каждым днём появляются всё более совершенные образцы вооружения и военной техники, которые требуют создания новых способов и методов диагностики. Ведь именно от своевременного выявления появляющегося дефекта или неисправности, во многом зависит боеготовность вооружения и военной техники, а значит и боеготовность Вооружённых Сил в целом.

Список литературы

1. Российская автотранспортная энциклопедия. Техническая эксплуатация. Т. 3. М.: РООИП., 2008. - 5 с.
2. Борц А.Д., Закин Я.Х., Иванов Ю.В. Диагностика технического состояния автомобиля М.: Транспорт, 2008. - 159 с.
3. Техническая эксплуатация автомобилей / под ред. Е.С. Кузнецова М.: Транспорт, 2007. - 413 с.
4. Набоких В.А. Диагностирование электрооборудования автомобиля и тракторов: учеб. пос. / М.: Форум, 2005. - 304 с.
5. Грибков В.М., Карпекин П.А. Справочник по оборудованию для ТО и ТР автомобилей. М.: Россельхозиздат, 2008. - 223 с.
6. Мартин Н. Диагностирование и ремонт автомобильного электро - оборудования. М.: Эксмо, 2019. - 192 с.

В.Н.Чернов
С.Д.Ермаганбетов

Қару-жарақ пен әскери техниканың жауынгерлік әзірлігін арттыру тәсілдері ретінде заманауи диагностикалық әдістерді қолдану

Бұл мақалада Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің жауынгерлік әзірлігін арттыру мақсатында қару-жарақ пен әскери техниканың әр түрлі диагностикасы қарастырылған. Жауынгерлік іс-қимылдарды жүргізудің құралдары мен әдістерін ұдайы дамуы және осыған байланысты қазіргі заманғы қарулы күрес сипатының өзгеруі қару-жарақ пен әскери техниканың сенімділігін, біріздендіруін және жөндеуге жарамдылығын арттырудың өзекті мәселесі жойылған жоқ. Бұл үрдісте уақытылы диагностика маңызды рөлді атқарады. Бұл мақалада бөлімше командирлері мен механик-жүргізушілерге белгілі бір параметрлердің аутқуларын уақытлы анықтайтын және қару-жарақ пен әскери техниканың істен шығуының алғы шарттары құратын диагностиканың әр түрлі әдістері мен тәсілдері талқыланады.

Әскери қару-жарақтың заманауи үлгілеріне қойылатын талаптарға, атап айтқанда олардың тиімділігіне, маневрлігіне, қорғанысына, экологиялық нормаларға сәйкес, инженерлерге әр түрлі электронды датчиктерді, борттық компьютерлерді пайдалана отырып, диагностикалық әдістерді жетілдіру үшін заманауи тәсілдерді көбірек қолдану керек.

Кілт сөздер: диагностика; диагностиканың жолдары мен әдістері; жауынгерлік әзірлік, қару-жарақ пен әскери техника, сенімділік, үнемділік.

V.N.Chernov
S.D.Ermaganbetov

Application of modern diagnostic techniques as a means of improving the operational readiness of weapons and military equipment

This article examines various methods of diagnosing weapons and military equipment with the aim of increasing the operational readiness of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan. The constant development of means and methods of warfare and resulting changes in the character of modern armed combat have not detracted from the topicality of the issue of increasing the reliability, standardization and repairability of armaments and military equipment. Timely diagnosis plays an important role in this process. This article examines various diagnostic methods and methods that significantly assist unit commanders in detecting deviations from certain parameters that create the prerequisites for BBT failure in a timely manner. Based on the requirements of modern weapons and military equipment, namely their economy, maneuverability, security, compliance with ecological norms, engineers have to apply increasingly advanced diagnostic methods using various electronic sensors and on-board computers.

Key words: diagnosis; methods and methods of diagnosis; combat readiness, weapons and military equipment, reliability, efficiency.

References

1. Rossiyskaya avtotransportnaya enciklopediya. Tekhnicheskaya ekspluatatsiya (2008). [Russian motor transport encyclopedia. Technical exploitation]. V.3.: 2008.-5 p.
2. Borts, A.D., Zakin, Ya.Kh., Ivanov, Yu.V. (2008). Diagnostika tekhnicheskogo sostoyaniya avtomobilya. [Diagnostics of the technical condition of the car]. M.: Transport. - 159 p.
3. Tekhnicheskaya ekspluatatsiya avtomobiley (2007). [Technical operation of cars]. Textbook for universities. Ed. E.S. Kuznetsova M.: Transport. - 413 p.
4. Nabokikh, V.A. (2005). Diagnostirovanie elektrooborudovaniya avtomobilya i traktorov. [Diagnostics of electrical equipment of a car and tractors]. Textbook/M.: Forum. - 304 p.
5. Gribkov, V.M., Karpekin, P.A. (2008). [Spravochnik po oborudovaniyu dlya TO i TR avtomobiley]. Handbook of equipment for maintenance and TR of cars. Moscow: Ros-selkhozizdat. - 223 p.

6. Martin, H. (2019). Diagnostirovanie I remont avtomobilnogo electrooborudovaniya. [Diagnostics and repair of automotive electrical equipment] M.: Eksmo. - 192 p.

МРНТИ

78.15

Е.М. Оркушпаев¹

¹*Военный институт Сухопутных войск имени
Сагадата Нурмагамбетова, Алматы, Казахстан
(E-mail: evgeniorkushpaev@gmail.com)*

Анализ боевого применения беспилотных летательных аппаратов в войнах XXI века в Сирии, Ливии, Нагорном Карабахе

В статье проведен анализ боевого применения беспилотных летательных аппаратов участниками боевых действий в Сирии, Ливии, Нагорном Карабахе. Отмечены государства достигших высокого уровня производства беспилотных летательных аппаратов и их опыт в применении данных средств в войнах XXI века. Рассмотрены технические характеристики беспилотников непосредственно используемые в театре военных действий и их возможности по выполнению разведывательных и ударных функций. Включены тактика и эпизоды боевых действий беспилотников при выполнении ими разведывательных и огневых задач, указаны объекты, пораженные данными беспилотными летательными средствами, доведено использование боевиками в Сирии переделанных беспилотников из гражданских в боевые.

Ключевые слова: вооруженный конфликт, комплекс воздушной разведки, беспилотные летательные аппараты, барражирующие боеприпасы.

Введение

Войны и вооруженные конфликты XXI века представили эффективность новых подходов в тактике ведения боевых действий с применением беспилотной авиации. В гонке за вооружением многие страны мира приступили к развитию беспилотных летательных аппаратов (БПЛА), обращая особое внимание разведывательным и ударным дронам. Надо отметить, что больших успехов в производстве беспилотной авиации добились США, Израиль, Турция и Китай и давно оценили огромное преимущества БПЛА.

Преимуществом БПЛА перед авиацией на сегодняшний день стало отсутствие в нем пилота и сбитый беспилотник не лишает жизни человека. Бесшумность его полета и малые габариты практически сделали его невидимым для средств противовоздушной обороны, а его полезная нагрузка, включая вооружение, продолжительность полета не уступает качествам боевого штурмовика-разведчика.

Как правило, разработанное вооружение требует ее апробации для подтверждения ее боевых характеристик и, войны в Сирии, Ливии и Нагорном Карабахе стали местом для испытаний и усовершенствований беспилотников.

Объектом исследования являются войны и вооруженные конфликты XXI века. Предметом исследования анализ применения беспилотных лета-

тельных аппаратов и их влияние на ведение боевых действий в войнах Сирии, Ливии, Нагорном Карабахе.

Методы исследования

При проведении исследования использованы следующие общенаучные методы:

- теоретические методы: *последовательные действия* (выявление и разрешение противоречий, постановка проблемы, построение гипотез и т.д.);
- методы – операции (анализ, синтез, сравнение, абстрагирование, конкретизация и т.д.);
- эмпирические методы: *познавательные действия* (обследование, мониторинг, эксперимент и т.д.).

А также были применены методы исследования специальной литературы, архивных материалов, публикаций средств массовой информации. Кроме того, были задействованы специальные методы военной науки: обобщения опыта ведения войн и операций; анализ опыта учений и военных игр; военного прогнозирования и др.

Основная часть

Война в Сирии стала тем театром военных действий, где активно использовали и продолжают применять различные модификации БПЛА.

Ввиду того что производство БПЛА в Сирии не налажено вооруженным силам Сирийской арабской республики (САР) пришлось использовать БПЛА других стран в частности России и Ирана. Для ведения воздушной разведки Сирия имеет комплексы БПЛА советского производства «Рейс», также на вооружении приняты аппараты «Пчела». Ввиду того что данные системы устарели все же возложенные на них разведывательные задачи они выполняют эффективно так как у противника практически отсутствуют средства противодействия БПЛА. Были также приобретены Сирией у Ирана БПЛА тактического уровня Ababil и Mohajer имеющие улучшенные возможности ведения разведки и наблюдения [1].

2) *Действующие солидарно с сирийскими проправительственными силами подразделения Вооруженных сил России и Иранского Корпуса стражей исламской революции (КСИР)*. Главную роль огневого поражения террористических группировок в Сирии контингент вооруженных сил Российской Федерации возложил на штурмовую и бомбардировочную авиацию при этом, разведку целей для наведения ударов авиации в основном выполняли БПЛА типа «Элерон-3СВ», и «Орлан-10». БПЛА как вид воздушной разведки для артиллерии стал одним из надежных средств определения координат целей, корректирование огня, контроля стрельбы на поражение. Также беспилотники использовали и для других задач, таких как поисково-спасательные действия, сопровождение конвоев, картографирование. БПЛА «Орлан 10» может нести до 5 кг. полезной нагрузки, находиться в воздухе до 16 часов. Канал связи оператора с аппаратом на дистанции до 100 км. делает его достаточно функциональной системой [1].

Иран в развитии БПЛА старается не отставать от ведущих производителей

лей беспилотников, предлагает заказчикам свои экземпляры разных классов БПЛА, некоторые из которых действовали в Сирии в ходе боевых действий. БПЛА Shahed-129 выполняет полеты до 24 часов, крейсерская скорость составляет 110-130 км/ч., удаление от станции управления составляет до 2000 км., практический потолок 8000 км., имеет на вооружении четыре противотанковые управляемые ракеты. Беспилотник применялся как в разведывательной, так и в разведывательно-ударной версиях, в феврале 2016 г. БПЛА Shahed-129 успешно наносил удары по целям в северной части Сирии [1].

3) *Коалиционные силы во главе с США.* США и страны коалиции: Великобритания, Франция, Саудовская Аравия и ряд других в 2014 году вмешиваются в военный конфликт в Сирии с целью уничтожения незаконных террористических группировок «Исламское государство» и террористов из организаций «Фронт ан-Нусра» и «Хорасан». Для выполнения боевых задач и поддержки специальных подразделений успешно зарекомендовал себя БПЛА MQ-1CPredator. Имеет расширенные возможности: выполняет полеты до 30 часов, максимальная скорость составляет 250 км/ч., масса нагрузки 1450 кг., практический потолок 8500 км., имеет на вооружении: четыре противотанковые управляемые ракеты, восемь ракет класса «воздух-земля» плюс четыре авиационных бомб с лазерным наведением [2]. С помощью БПЛА ликвидировались точечные цели, такие как особо опасные руководители террористических групп и террористы-снайперы, угрожающие гражданским лицам.

4) *Армия обороны Израиля и вооруженные силы Турции.* Израиль является на сегодняшний день одним из лидеров создания БПЛА разного типа и класса. Разработанные ими ударные беспилотники и дроны - камикадзе принимавшие участие в войнах XXI века изменили классические способы ведения войны и заставляют задумываться военных теоретиков над сегодняшней тактикой ведения боевых действий. В Сирии Израиль применял пилотируемую авиацию, беспилотные аппараты и самонаводящиеся дроны-камикадзе (барражирующие боеприпасы). Для ведения наблюдения и разведки для наведения авиации применялся средневысотный беспилотник Skylark. По данным [2] при выполнении боевого полета над провинцией Кунейтра Skylark был перехвачен правительственными силами САР.

Многоцелевой разведывательно-ударный БПЛА Hermes 900 имеющими ракетами «воздух-земля» успешно наносил удары по военным объектам на территории Сирии. По данным Израиля было уничтожено два зенитных ракетно-пушечных комплекса (ЗРПК) «Панцирь-С» и один самоходный зенитный – ракетный комплекс (ЗРК) «Оса» [2].

За последние 15 лет Турция значительно продвинулась в промышленности БПЛА, начиная от закупки их у зарубежных поставщиков до разработки своих экземпляров. Главная цель присутствия Турции в Сирии является подавление сирийско-курдской вооруженной группы YPG в приграничных с Турцией районах Сирии и действующих боевиков незаконной террористической организации «Исламское государство» [2]. Турецкий тактический разведывательно-ударный беспилотный летательный аппарат Bayraktar TB2 присутствующий на сирийском театре военных действий способен находится в

полете 24 часа, дальность управления с наземной станции достигает 150 км., вес полезной нагрузки – до 55 кг., практический потолок составляет 7300 м., дальность поражения ПТУР класса «воздух-земля» МАМ-L и МАМ-С оснащенных лазерной системой самонаведения – до 8 км. максимально, и от 500 м. минимально [2].

Многоцелевой БПЛА «Anka-S» относится к классу тяжелых и средневысотных аппаратов: продолжительность полета – до 24 часов, крейсерская скорость полета-200 км/ч., радиус действия-200 км., практический потолок-9144 м. Оснащается пусковой установкой «Rokestan», двумя ПТУР МАМ-L и одним контейнером с четырьмя ракетами СІRІТ, имеет электрооптические и инфракрасные камеры для ведения разведки, оборудован радиолокационной станцией (РЛС), что позволяет аппарату обнаруживать воздушные цели в радиусе 500 км. [2]. В Идлибе, Турция применяла БПЛА вышеуказанных типов совместно, где тактика их использования получила название «рой дронов» и позволила нанести максимальные потери сухопутным войскам сирийской армии [2].

5) Боевики террористических группировок Исламского государства.

В Сирии боевики незаконных террористических организаций применяли беспилотные аппараты кустарно переделанные из гражданских в боевые. Для этих целей использовались квадрокоптеры Phantom китайской компании DJI, оснащенных для доставки и сброса кустарно выполненных боеприпасов по военным и гражданским объектам принадлежащих России, США, Сирии [2], при этом в пропагандистских целях велась видеосъемка, выкладываемая в социальные сети. Подобное технологическое изобретение добавило новый способ и метод партизанских действий против количественного и качественного противника.

Гражданская война в Ливии. Противоборствующими сторонами в вооруженном конфликте широко применялись беспилотные летательные аппараты. Первыми ударные беспилотники в Ливии стали применять сторонники фельдмаршала Хафтара. Из Объединенных Арабских Эмиратов им были поставлены разведывательно-ударные БПЛА Wing Loong II китайского производства, которые в апреле 2020 г. нанесли бомбовый удар по гражданским целям в ходе захвата г. Триполи [3]. Обладает следующими возможностями: дальность полёта – 4000 км, автономность – 20 часов, практический потолок – 5000 м, имеет на вооружении управляемые авиационные бомбы – FT-10, FT-9, GB-7, GB-4, ракеты – BRM1, AKD-10, может поднять в воздух до 100 кг спецоборудования для ведения воздушной разведки [3].

В мае 2019 года Турция применила БПЛА собственного производства Bayraktar TB2. Мощным вооружением беспилотника нанесла потери войскам фельдмаршала Хафтара, при этом уничтожены средства ПВО, состоящие из ЗРПК «Панцирь-С» российского производства, тем самым сорвав планы фельдмаршала по захвату г. Триполи [4].

Война в Нагорном Карабахе 2020 г. В боях, где не задействована авиация, решающую роль все чаще стали брать на себя беспилотные летательные аппараты. В средствах массовой информации Турции появилась статистика за

24 дня войны в Нагорном Карабахе. В ней указывалось, сколько было уничтожено техники Вооруженных сил Армении с помощью турецкого беспилотника Bayraktar TB2, который состоит на вооружении в армии Азербайджана.

Основная часть уничтоженной техники приходится на танки и самоходные артиллерийские установки. Несомненно, армянская сторона понесла серьезные потери. Данное оружие составляет основную мощь Вооруженных сил Армении. Азербайджан об этом знает, поэтому целенаправленно уничтожал данную технику, задействовав для этого БПЛА. Известно, что помимо турецкого беспилотника на вооружении у азербайджанских Вооруженных сил имеется и летательные аппараты израильского производства Orbiter и Nagor, способные наносить фатальный ущерб как бронированной, так и не бронированной цели [5].

Заключение

Таким образом, Сирийский, Ливийский театр военных действий и Нагорный Карабах стал тем полигоном, где беспилотные летательные аппараты разных типов и классов активно использовались странами-участниками боевых действий. Действовали не только современные беспилотники, но и устаревшие по своим годам и качествам летательные аппараты, что в принципе ничуть не сказалось в эффективности их применения. Испытывались также новые БПЛА, которые апробировали свои технические возможности для их доработок и принятия на вооружение. Нужно отметить технический подход использования боевиками в Сирии беспилотников переделанных их гражданских в боевые дроны. Применялась новая тактика «рой дронов» для повышения живучести БПЛА и их эффективного применения в районе боевых действий. Как показывает опыт войны в Нагорном Карабахе всякая недооценка боевых возможностей БПЛА, в игнорировании их закупа и производстве, не принятии на вооружение может привести к тотальному поражению и не выполнению поставленных целей.

Очевидно, что практика, полученная странами-участниками в войнах XXI века в применении БПЛА будет в дальнейшем использована как вооруженными силами, так и промышленностью этих стран.

Список литературы

- 1.Беспилотники в сирийском конфликте [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://russiancouncil.ru> (дата обращения 27.09.2021).
- 2.Отражение массированной атаки БПЛА – вопросы тактики по опыту Сирии и Ливии [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://rusdozor.ru> (дата обращения 27.09.2021).
- 3.От крокодила до птеродактиля [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://informburo.kz> (дата обращения 27.09.2021).
- 4.Боевые действия нового типа: как Ливия меняет войну в воздухе [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://vprk.name/news> (дата обращения 27.09.2021).
- 5.Воюем поновому - беспилотники становятся богами войны [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://zen.yandex.ru> (дата обращения 29.09.2021).

Е.М. Оркушпаев

XXI ғасырдағы Сирия, Ливия, Таулы Қарабақтағы соғыстарда ұшқышсыз ұшу аппараттарының жауынгерлік қолданылуын талдау

Мақалада Сирия, Ливия, Таулы Қарабақтағы әскери іс-қимылдарға қатысушылардың ұшқышсыз ұшу аппараттарының жауынгерлік қолданылуына талдау жасалды. Ұшқышсыз ұшу аппараттарының өндірудің жоғары деңгейіне жеткен мемлекеттер және олардың XXI ғасырдағы соғыстарда осы құралдарды қолданудағы тәжірибесі атап өтілді. Әскери операциялар театрында тікелей қолданылатын дрондардың техникалық сипаттамалары және олардың барлау және атыс міндеттерін орындау кезінде дрондардың ұрыс қимылдарының тактикасы мен эпизодтарды енгізілді, осы ұшқышсыз ұшақтарымен зардап шеккен нысандар көрсетілген, Сириядағы содырлардың азаматтықтан әскери ұшақтарға айналдырылған дрондарды қолдануы жеткізілді.

Кілт сөздер: қарулы қақтығыс, әуе барлауының кешені, ұшқышсыз ұшу аппараттары, барражды оқ-дәрілер.

Е.М. Orkushpaev

Analysis of the combat use of unmanned aerial vehicles in the XXI century worst in Syria, Libya, Nagorno-Karabakh

The article analysis the combat use of unmanned aerial vehicles by participants in hostilities in Syria, Libya, and Nagorno-Karabakh. The states that have reached a high level of unmanned aerial vehicles and their experience in the use of these means in the wars of the XXI century are noted. The technical characteristics of drones directly used in the theater of military operations and their capabilities to perform reconnaissance and strike functions are considered. The tactics and episodes of combat operations of drones when they perform reconnaissance and fire missions are included, the objects hit by these unmanned aerial vehicles are indicated, and the use of converted drones by militants in Syria, from civilian to combat is brought.

Key words: armed conflict, Air Intelligence Complex, unmanned aerial vehicles, barrage ammunition.

References

1. Беспилотники в сирийском конфликте. [Unmanned aerial vehicles in the Syrian conflict]. Retrieved from: <https://russiancouncil.ru>. (date accessed: 27.09.2021).
2. Otrazhenie massirovannoy ataki BPLA – voprosy taktiki po opytu Siriy i Liviy. [Reflection of a massive attack - UAV tactical issues from the experience of Syria and Libya conflict]. Retrieved from: <https://rusdozor.ru>. (date accessed: 27.09.2021).
3. Ot krokodila do pterodaktilya. [From crocodile to pterodactyl]. Retrieved from: <https://informburo.kz>. (date accessed: 27.09.2021).
4. Boevye deistviya novogo tipa: kak Liviya menyaet voynu v vozduhe. [Combat actions of a new type: how: Libya – changes the war in the air]. Retrieved from: <https://vpk.name/news> (date accessed: 27.09.2021).
5. Voyuem po novomu – bespilotniki stanovyatca bogami voiny. [We fight in a new way – drones become gods of war]. Retrieved from: <https://zen.yandex.ru> (date accessed: 29.09.2021).

МРНТИ
77.01

Р.Н. Таджиев¹

¹*Специализированный лицей №165 Алматы, Казахстан
(E-mail: rulan.1880@mail.ru)*

Роль физической культуры и спорта в системе патриотического воспитания молодежи

В данной статье определены свойства патриотического воспитания, возможности и методы в работе с физкультурниками, которые сконцентрированы на устранение сложности в привитии любви к Родине у начинающих спортсменов. А также в статье актуализируется проблема воспитания чувства патриотизма у подрастающих поколений в новых условиях.

На основе обобщения современных теоретических разработок и практического опыта производится определение и анализ факторов, влияющих на организацию работы по формированию патриотизма. Отношение к Родине у спортсменов показаны в разных случаях, в разных формах и представлениях. Кроме того, в статье раскрывается вопрос воспитания патриотизму через физическую культуру.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, спорт, физическая культура, молодежь, нравственность.

Введение

Занятия спортом является большим началом и дает огромные перспективы в становлении личности. Ведь спорт является отличной ячейкой для развития в подрастающих спортсменах патриотического мировоззрения и любви к Родине. И это называется «спортивно - патриотическим воспитанием». Эти два разных понятия объединяются одним началом, любовью к Родине. Патриотизм в дуплете со спортом очень хорошо гармонируют. И эти два понятия всегда должны быть основой в воспитании будущих спортсменов. Ведь, воспитание подрастающих спортсменов, для учителя физической культуры или тренера основа основ, и главная их задача донести до воспитанников мысль о том, что их победы и достижения в спортивной борьбе являются достоянием нашего Независимого государства.

Занятие спортом –это начало больших возможностей в привитии для начинающих спортсменов бескорыстной любви к Родине. Если правильно воспитывать через спорт молодежь, то с легкостью их можно также подготовить к службе в армии, ведь основой спорта также является дисциплина.

Спорт в наши дни внедрился во все сферы человеческой деятельности, так как через физическую культуру во все времена можно было воспитать высоконравственную, всесторонне развитую и дисциплинированную личность.

В настоящее время наш социум очень часто сталкивается с заметными недостатками патриотического воспитания спортсменов. Этому доказательством является тот факт, что многие спортсмены ради материального благополучия стараются строить спортивную карьеру за рубежом. Многолетний кро-

потливый труд учителя или тренера, затраты, выделенные государством на подготовку и самореализацию спортсмена не оправданы. В сознании спортсмена не сформировалась любовь к своей Родине, нет отдачи труду тренера, обнулевана взаимосвязь в коллективе и отсутствует самоотдача спортсмена. Любовь к Отечеству не является главным принципом спортсменов, из любви к благосостоянию. И в этом случае, очень печально, что патриотизм теряет свою значимость. Хотя патриотическое воспитание должен быть началом любого вида спорта [1].

Методы исследования

В процессе исследования были использованы теоретические и практические методы. Методы исследования: анализ, синтез, опытно-экспериментальная работа направлены на достижение цели. За основу берутся экспериментальные исследования патриотического воспитания подрастающего поколения при занятии их спортом и при достижениях на спортивной арене.

Основная часть

Патриотизм в переводе с греческого языка - это глубокая любовь к Отечеству, верное служение ей и стремление защищать свою Родину.

Главным условием развития патриотизма является единство соотечественников, сохранение мира. Патриотизм – это беззаветная любовь к своему Отечеству, готовность к служению во благо интересам государства, защита всех интересов своей Родины. Физическая культура и спорт сопровождают каждого человека с раннего детства, и идут с ним в ногу. Спорт является аккумулятором человека к патриотизму. Любовь к Родине всегда актуальна. Одной из главной спецификой спорта является воспитание молодежи к любви к Родине.

Объект патриотизма, его источник – Родина. Любовь к Родине вырабатывается у человека с рождения. Явный пример патриотизма можно наблюдать у наших предков, которые не жалели души при защите Родины, несмотря на то, что особой политики патриотизма в то время не было. Причина в национальном воспитании. В настоящее время тема патриотизма является одной из самых актуальных проблем в Республике Казахстан [2].

Считаю, что спортивные секции играют важную роль в формировании патриотических чувств у молодежи. Они являются одним из институтов, формирующих патриотическое сознание, адаптирующих молодежь к патриотическому воспитанию. Дети должны быть адаптированы к спорту. Благодаря этому в будущем нам проще будет воспитать поколение, которое будет прославлять нашу страну, через спортивные победы, ведь при исполнении гимна мир будет узнавать казахскую нацию.

Половина сегодняшних детей не успевают заниматься спортом, они всецело отданы социальным сетям и виртуальным играм. И поэтому у них нет времени на спорт и саморазвитие. Очень малое количество детей

интересуются спортом. Хотелось бы увидеть интересный проект, который освободит их от интернета, привлечет к спорту, сделает физическую культуру интересом их жизни [3].

Сегодня одной из задач, стоящих перед системой образования является воспитание подрастающего поколения в духе казахстанского патриотизма. Актуальность данного вопроса в условиях глобализации современного мира не теряет своего смысла. Основная задача системы физического воспитания – это прежде всего укрепление здоровья жителей страны, повышение их трудоспособности, готовности к защите Отечества, высоких нравственных качеств, силы и выносливости и воспитание здорового поколения. Физическое воспитание является частью общей культуры, которая развивает физические свойства человека и укрепляет его здоровье. Вот поэтому – это аспект социальной деятельности, всегда существует во взаимодействия с жизнью, опытом работы, защитой родины. В связи с этим главная задача всей системы физического воспитания заключается в укреплении здоровья человечества, с младенческих лет до старческого возраста [4].

Посредством физической культуры и спорта формируются духовные потребности страны. Посредством физической культуры воспитывается молодежь. Спорт с малых детских лет содействует в формировании благоприятных отношении детей к активному образу жизни. И сегодня, в этих целях разрабатываются различные дополнительные секции, где детям прививают любовь к спорту, и где преподаватели и тренеры улучшают свои методы физического воспитания. Спорт, физическое воспитание в развитии человека имеет очень большую роль, дает, как трудовое, так и эстетическое образование, также через спорт и физическое воспитание формируется и патриотизм. Прежде всего казахстанский патриотизм формируется у молодежи через национальные виды спорта, такие как: қазақша күрес, тоғызқұмалақ, арқан тарту, көкпар и другие, но кроме этого, формированию патриотизма способствуют такие факторы, как победа на международном турнире, где при награждении победителей звучит Гимн Казахстана, поднимается национальный флаг, спортсмен чувствует прежде всего гордость за свою страну. Каждая победа спортсмена на международных турнирах, это вклад в имидж нашей Республики. Для достижения этих результатов, конечно, проводится очень большая работа, прежде всего спортсмену прививается чувство любви к спорту и победе. Спортсмен не живет сам. Он всегда воспитывается, и работает в команде. Работа в команде воспитывают также чувства дружбы, патриотизм, уважение к противникам, быстрому общению и взаимопониманию.

Всем известно, что XXI век – век образования, науки и технологий. Но если мы вложим всю свою энергию в образование и науку и пренебрежем спортом, мы много проиграем, чем выиграем.

Ведь спортивное воспитание является важнейшей частью общего воспитания. Как говорится, «Воспитывая мальчика, воспитываем будущего победителя», только через физическое воспитание юноша становится настоящим патриотом страны, гражданином страны и земли. На мой взгляд, у

нашей страны большое будущее, если будет много семей, заботящихся о спортивном будущем своего ребенка.

Если поколение хочет вырасти здоровым, образованным, патриотичным и спортивным, все внимание должно быть обращено на воспитание будущих поколений. И здесь спорт должен играть основополагающую роль. Считаю, что мы должны уделять особое внимание спортивно патриотическому воспитанию наших детей.

Если мы хотим воспитать следующее поколение достойным, образованным, патриотичным и спортивно развитым поколением, мы должны сосредоточиться на национальном воспитании. Одним из наиболее перспективных факторов современного воспитания является спортивно- патриотическое воспитание в духе национального патриотизма.

В работе и занятиях с подрастающими спортсменами особое внимание следует уделять воспитанию в них казахстанского патриотизма. Для этого во время каждого урока физической культуры или тренировки нужно будущим спортсменам рассказывать о победах наших спортсменов на мировой спортивной арене, кроме того нужно проводить открытые уроки с победителями чемпионатов и Олимпиад, чтобы пробудить у начинающих спортсменов тягу к победе, а у школьников интерес к спорту.

Кроме того, я считаю, что патриотическому воспитанию детей школьного возраста большое влияние будет иметь внеурочная, физкультурная деятельность, в школах этот процесс недостаточен из-за малозначительности внеурочной деятельности. Знания на внеурочных занятиях спортом доводятся до учащихся разнообразными способами, в том числе: описанием характера явления и его структуры, демонстрацией движения, рассказом о его правильном выполнении, учебно-информационными сообщениями, обеспечиваемыми средствами обучения [5].

Внеурочная спортивная деятельность является важнейшим средством повышения мотивации ребенка к занятиям спортом, она учит детей работать в команде, чтобы можно было привить детям патриотизм через командную работу, когда спортсмен может радоваться победе своего партнера по команде.

Спорт является эффективным средством развития морально-волевых качеств у учащихся, таких как сила, ловкость, выносливость. Воспитательное значение спорта будет действенным только в том случае, если он правильно организован в школе и используются правильные методы его проведения. Общественная мораль определяется новыми общественными отношениями в обществе, целью воспитания. Все формы нравственного воспитания, в том числе и воспитание патриотических чувств, представляют собой непосредственное участие учащихся в жизни современного общества в зависимости от их способностей.

Заключение

Основной задачей системы физического воспитания является укрепление здоровья населения страны, повышение его трудоспособности, готовности к защите Отечества, высоких моральных качеств, силы и выносливости в воспитании здорового поколения. Поэтому она является основным аспектом общественной деятельности и связана с жизнью, трудовым стажем, защитой Родины. В связи с этим главная задача всей системы физического воспитания, всех его форм заключается в комплексном воздействии на укрепление здоровья человека с рождения.

Спорт, физическая культура - как и трудовое и эстетическое воспитание - занимают особое место в жизни личности в росте личности, в формировании казахстанского патриотизма. Словом, казахстанский патриотизм присущ всем казахстанцам. Потому что у нас общая родина, общая история, общие традиции, общий язык и культура, и победы.

Список литературы

1. Муталимов А. Э. Спорт как средство эстетического и патриотического воспитания молодежи // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2019. № 1. С. 68–73.
2. Набиулина А.Ф., Армиянинова Т.В. «Нравственное и патриотическое воспитание молодежи в сфере физической культуры и спорта» /IV Всероссийской научно-практической конференции. Режим доступа: <https://omgtu.ru> (дата обращения: 03.11.21).
3. Виноградов П.А. Физическая культура и здоровый образ жизни. – Москва «Мысль», 1990. – 28 с.
4. Иванов Г.Д. –Лекции по физической культуре для студентов Вузов – Алматы, «Мектел» 1989. – 56 с.
5. Затов Ю.М. "Воспитание подростка в спортивном коллективе" – Москва «Физкультура и спорт», 1984. – 25 с.

Р.Н. Таджиев

Жастарды патриоттық тәрбиелеу жүйесіндегі дене шынықтыру мен спорттың маңызы

Бұл мақалада патриоттық тәрбиенің ерекшеліктері, спортшылар мен жұмыс жасау құралдары мен әдістері қарастырылады және әртүрлі жағдайда жас спортшыларды патриотизмге тәрбиелеу мәселелері қозғалып, «патриотизм» ұғымы тұлғаның кешендік қабілетіретінде қарым-қатынастағы ерекшеліктері айқындалады. Заманауи барысында теориялық және практикалық тұрғыдан патриотизмнің қалыптасуына әсер ететін факторларға талдаулар жсалынып, анықтамалар берілген.

Қазіргі уақытта ұрпақты патриотизммен тәрбиелеудің өзектілігін ашады. Сондай – ақ, атаулы мақалада дене шынықтыру және спорт арқылы жастарға патриоттық тәрбие берудің жолдары ұсынылады.

Кілт сөздер: патриот, тәрбие, спорт, дене шынықтыру, жас ұрпақ, адамгершілік.

R.N. Tadzhiyev

The role of physical culture and sports in the system of patriotic education of youth

This research paper defines the patriotic education properties, opportunities and ways in working with physical education students that are focused on eliminating the difficulty in instilling love of novice athletes for the Motherland. Athletes attitude to the Motherland is shown in different cases, in different forms and representations.

In addition, the research paper reveals the issue of patriotic education through physical culture.

Key words: patriot, education, sports, physical culture, youth, morality.

References

1. Mutalimov, A.E (2019). Sport kak sredstvo esteticheskogo goipatrioticheskogo vospitaniya molodezhi // Regional'nye problem preobrazovaniya ekonomiki. [Sport as a means of aesthetic and patriotic education of youth// Regional problems of economic transformation.] № 1. p. 68–73.
2. Nabiulina, A.F., Armiyaninova, T.V (2018). «Nravstvennoeipatrioticheskoevospitaniemolodezhi v sferefizicheskoy kul'turuisporta». [Moral and patriotic education of young people in the field of physical culture and sports] IV Bserorossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferencii. Retrieved from: <https://omgtu.ru> (date accessed: 03.11.21).
3. Vinogradov, P.A (1990). Fizicheskayacul'turaizdorovyiobrazzhizni. [Physical education and a healthy lifestyle] – Moskva «Mysl'». – 28 p.
4. Ivanov, G.D (1989). Lekciiopfizicheskoycul'turedl'yastudentovVuzov. [Lectures on physical culture for university students]. – Almaty: «Mektel» – 56 p.
5. Zatov, Y.M (1984). «Vospitaniepodrostkavsportivnomkollektive». [Raising a teenager in a sports team]. M: Fizkul'tura i sport. – 25 p.

МРНТИ
77.01

T.S. Khayitov¹

¹*Department of "Methods of teaching sports" of Jizzakh State Pedagogical Institute Tashkent, Uzbekistan*

(E-mail: damegul.83@mail.ru)

Issues of student sports readiness management

Today, a significant amount of research is devoted to the problems of physical education of students and the formation of a healthy lifestyle among modern youth. Most authors agree on the need to make structural changes in the process of physical education of students in order to improve their health and develop physical qualities. The main ways of given issue realization well-integrated personality as part of a society are outlined. The article considers various structural forms of the organization of the process of physical education of students in modern conditions.

Key words: sports, sports clubs, physical culture, sports events, management.

Introduction

Higher education institutions are an organizational structure that performs enormous organizational and managerial functions in educating the younger generation and providing them with future careers. The stage of socio-economic development of today's society places different demands on people, especially young people, to organize, manage and live their lives in an exemplary manner. They are concentrated around medical-biological, pedagogical-psychological, socio-economic and legal students and form a system of needs aimed at ensuring a person's whole life. At present, great importance is attached to the development of physical culture and sports in higher education institutions. [1].

The contribution of physical culture and sports in bringing up the young generation as physically fit and mentally mature people is invaluable. In order to further develop physical culture and sports, the Law of the Republic of Uzbekistan "On Physical Culture and Sports" (September 4, 2015, new edition), "On measures to develop physical culture and mass sports" (Presidential Decree No. 3031 of June 3, 2017) were adopted, and the main conceptual directions for the implementation of the tasks set out in it were developed.

The law provides for a conceptual approach to physical education and the gradual solution of cultural, educational, socio-economic tasks through physical education and sports in the system of continuing education. [2]

As a result, our athletes are gaining more and more victories on the world stage, making a significant contribution to the popularization of sports in our country, its further scientific and methodological development.

Methodology and research methods

The methodological basis of the research consists of such general scientific approaches as system analysis and historical-logical approach. As well as methods of theoretical-empirical scientific-cognitive level: observation, historical-comparison method, description and methods of theoretical scientific-cognitive level: idealization, analysis and synthesis, formalization, induction and deduction.

Discussion

Strengthening the results achieved in sports training poses enormous challenges for their further development in the coming years. Twenty-five student-athletes of the 69 national teams of Uzbekistan, which participated in the XXXI Summer Olympics and XV Paralympic Games in 2016 in Rio de Janeiro, Brazil, also took part. This accounted for 32.2% of the total number of participants. Taking into account the fact that 18648 students study at the Uzbek State Institute of Physical Culture and 15 faculties of physical culture in the regions, we can see that only 0.13% of them are Olympic students. Representatives of only 6 out of 15 faculties

of physical culture in the regions (Urgench State University, Andijan State University, Sam State University, Bukhara State University, Kokand State Pedagogical Institute, Karshi State University) participated in the Olympic Games. None of the remaining 10 faculties was included in the national team. This indicates that the organization and management of sports training of students in these faculties is unsatisfactory. Naturally, this figure does not satisfy us and makes it necessary to reconsider the case, to look for other, optimal ways to solve the problem.

This need requires the mobilization of a huge reserve force of students and professors of the faculties of Physical Culture in the regions, the organization and management of their work at the level of modern requirements. Of course, what we have said applies to the process of training high-class athletes, because the process of training high-class athletes goes through great muscle tension. For example, the annual running volume of runners ranged from 3000-3500 km to 6500-7500 km. Individual swimmers train 3,800 km per year, rowers up to 12,000 km, and cyclists up to 40,000 km.

Athletes who maintain their level in world competitions will have at least 7-8 years of hard sports work. In a foreign sports experience, 8 people serve for a particular athlete of the highest category.

These require the organization and management of the sports training process not only by intuition or self-discipline, but also in accordance with the recommendations proven by the results of scientific, theoretical and methodological research.

It should be noted that mass sports also has a special place as a huge reserve force for the training of high-class athletes. Mass sports in higher education institutions are carried out through sports clubs. If we approach the working conditions of sports clubs from today's requirements, as well as from a scientific and methodological point of view, we will have to refer to certain indicators to determine their efficiency. At present, there are 60 higher education institutions, 7 foreign branches and 13 branches of higher education institutions in the country. When you add them all up, they are 80. They have more than 271,000 students and more than 9,000 graduate students. Sports clubs in these higher education institutions operate on a community basis, they do not have a source of funding.

Therefore, they are often unable to participate in student sports competitions held at the national and international levels. There are also sports clubs that operate on a legal basis in some higher education institutions as economic entities in order to be self-sufficient, based on students of market economy. But their number is very small, they are 10-11%. This situation also creates a big problem in higher education institutions, such as the organization of sports clubs, which are the core of the organization and management of student sports training, as economic entities, giving them legal status. [3]

Today, the great attention and opportunities paid to the development of small business and entrepreneurship in all sectors of the country, the benefits require their widespread implementation in the process of physical culture and sports training in the education system. Based on the experience of developed countries, entrepreneurship and business, in turn, give a great impetus to the development of sports and fitness among students. For example, in the most developing countries, such as Chi-

na and Korea, only 40% of the money spent on physical culture and sports is spent from the state budget. The remaining 60% of the funds are generated through self-sufficiency. This is 100% in a country like the United States, which means that the state spends almost no money to develop independent sports among the population.

Despite the fact that many decisions of the President and the Cabinet of Ministers to address the financial, economic and organizational-legal problems of the process of independent sports training of students serve as an important basis for entrepreneurship and business in the field, the results remain unsatisfactory. Despite this, the three-stage system competitions are held regularly, every year, but due to lack of funds, there is a specific gap in sports training for 2-2.5 years between each stage. The main reasons for this are as follows.

First, the lack of legal knowledge, skills and abilities of sports professionals to meet the requirements of a market economy.

Second, the system of organization and management of independent sports training of students is not responsive to today's students, they do not have a source of funding.

Conclusion

Third, the lack of vital life goals for professionals in the field to improve their economic situation through initiative and independent sports training, and so on.

Creating conditions in the system of independent sports training of students, holding trainings, competitions and meetings of various levels and finding a source of funding for their participation has been a big challenge. Therefore, the establishment of entrepreneurship and business-based sports clubs in higher education institutions, the creation of jobs, the organization and management of their work to address the important material and spiritual tasks set by our government, in particular, to make students physically mature, healthy and independent sports for many years. creates great opportunities for them to continue their activities, to start their own business and entrepreneurship through sports. This is one of the most pressing issues facing professionals today.

References

1. Law of the Republic of Uzbekistan “On Physical Culture and Sports” (September 4, 2015, New edition) People's Word newspaper, September 5, 2015.
2. “On measures for the development of physical culture and mass sports” (Presidential Decree No. 3031 of June 3, 2017). People's Word newspaper, June 4, 2017 issue.
3. Zubarev, Yu. A. Marketing of physical culture and sports: A course of lectures. Volgograd State Academy of Physical Culture. - Volgograd - 2008 - 206 p.
4. Kholova, S. M. Physical education of student youth in modern conditions //Academia Globe: Inderscience Research. – 2021. – Т. 2. – №. 04. 135 p.
5. Kholova, S. M. Peculiarities of the motor activity orga of students. Nization eculiarities of the motor activity organization of students // Research Jet Journal of Analysis and Inventions. – 2021. – Т. 2. – №. 04. – P. 348-364.
6. Kholova, Sh. M. (2020). Osobennosti organizacii dvigatelnoy aktivnosti studencheskoy molodezhi // Vestnik nauki i obrazovaniya [Features of the organization of motor activity of students]. – №. 4 (82). –P. 37-49.
7. Kholova, Sh. M., Khayitov, T. Sh. (2017). Osobennosti organizacii ozdorovitelnykh zanyatiy so studentami medicinskoy i podgotovitelnoy gruppy [Features of the organization of

health classes with students of medical and preparatory groups]. Tashkent: «Vyshaya shkola». – P. 63-64.

8. Abdurasulov, R.A., Khayitov, T. Sh. (1993). Қўлжангиасослари. Metodіc қўлланма // Tashkent: «Vyshaya shkola». – T. 5. – 25 p.

Т.С. Хайитов

Вопросы управления по спортивной подготовленностью студентов

Спортивные клубы являются важной первичной звеной в организации и проведении спортивных мероприятий в высших учебных заведениях. В статье приведены пути организации и проведение спортивно-оздоровительных мероприятий среди студенческой молодежи. Намечены основные пути реализации данного вопроса в целях воспитания гармоничной личности как части общества. Также содержит информацию о предпринимательстве и оказание услугах в сфере физической культуры и спорта, создании новых рабочих мест.

Ключевые слова: спорт, спортивные клубы, физическая культура, спортивные мероприятия, менеджмент.

Т.С. Хайитов

Студенттердің спорттық дайындығын басқару мәселелері

Жоғары оқу орындарында спорттық іс-шараларды ұйымдастыру мен өткізуде спорт клубтары маңызды буын болып табылады. Мақалада студент-жастар арасында спорттық сауықтыру іс-шараларын ұйымдастыру және іс-шараларын өткізу барысында басқару жолдары айқындалады. Қоғамда жеке тұлғаның салауатты өмір салтын ұстануда үйлесімді қалыптасуының негізгі жолдары көрсетіледі. Сондай-ақ, кәсіпкерлік және дене шынықтыру спорт саласында қызметтер көрсету, жаңа жұмыс орындарын құру туралы ақпаратты қамтиды.

Кілт сөздер: спорт, спорт клубтары, дене шынықтыру, спорттық іс-шаралар, менеджмент.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT AUTHORS

Adylkhanov, K.S. – Associate Professor of the Department of Military Intelligence and Amphibious Assault Troops of the Military Institute of Land Forces named after S. Nurmagambetov Almaty, Kazakhstan.

Baisykov, S. – Research officer at the Military Research Center of the National Defense University named after the first President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Baitilesov, A.S. – Teacher of the Department of fire Training of the Military Institute of Land Forces named after S. Nurmagambetov Almaty, Kazakhstan.

Chernov, V.N. – Associate Professor of the Department of Technical Support, Operation and Repair of the Military Institute of Land Forces named after S. Nurmagambetov Almaty, Kazakhstan.

Dubovcev, G.F. – Senior researcher at the Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan Almaty, Kazakhstan.

S.D.Ermaganbetov- Teacher of the Department of fire Training of the Military Institute of Land Forces named after S. Nurmagambetov Almaty, Kazakhstan.

Khaliolda, J. – Research officer at the Military Research Center of the National Defense University named after the first President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Khayitov, T.S. – Teacher of the Department of “Methods of teaching sports” of Jizzakh State Pedagogical Institute Tashkent, Uzbekistan.

Khayrov, E.U. – Teacher of the Department of fire Training of the Military Institute of Land Forces named after S. Nurmagambetov Almaty, Kazakhstan.

Madumarov, T.K. – Professor of the Department of Tactical Training of the Military Institute of the Armed Forces, Kyrgyz Republic.

Myrzabekova, M.M. – Senior specialist of scientific-research department of the Military Institute of Land Forces named after S. Nurmagambetov Almaty, Kazakhstan.

Orkushpaev, E.M. – Associate Professor of the Department of Artillery of the Military Institute of Land Forces named after S. Nurmagambetov Almaty, Kazakhstan.

Tadzhiev, R.N. – Teacher of the Specialized Lyceum № 165 Almaty, Kazakhstan.

Tasbulatov, A.B. – Senior researcher at the Military Research Center of the National Defense University named after the first President of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan.

Zarubin, I.V. – Senior Researcher-Head of the Laboratory of Scientific Projects and Innovations of the Military Institute of Land Forces named after S. Nurmagambetov Almaty, Kazakhstan.